

શ્રી ગણેશાયનમઃ શ્રી સારાંચનમઃ

III
૧૨૨ ૧૬૭૭૨૨
“જગજ્યોતિ” ભગવાનકી જે.

શાન્તા વિજય.

રચિ, પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ-થી હાયમંડ જ્યુબિલે પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલ છપાવ્યું.

આવૃત્તિ ૨ છ.
સેવત ૧૯૭૮.

પ્રત ૧૦૦૦.
સને ૧૯૨૨.

કિન્નત સવા રૂપિયો.

૨૦૨૮

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરામિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯-૯-૦૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા

વિષય ૨-૧૨

શ્રિ ગણેશાયનમઃ શ્રિ સારદાયનમઃ

“જગજ્યોતિ” ભગવાનકી જે.

શાન્તા 42 વિજય.

રચિ, પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ-થી હાયમંડ જ્યુબિલિ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ જગનલાલે છાપ્યું.

આવૃત્તિ ૨ જી.
સંવત ૧૯૭૮.

પ્રત ૧૦૦૦.
સને ૧૯૨૨.

કિંમત સવા રૂપિયો.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌખીરામુદ્ર-સમાહ
૬-૩૨

કર્તાએ સર્વ હક્ક સ્વાધિન રાખ્યા છે.

ॐ श्री गणेशाय नमः ॐ

ॐ रा न्ता विजय. ॐ

સમિરમલ.

દુનિયાના પુર્વ ગોળાર્ધના, એશિઆખંડના, હિંદુસ્તાન દેશના મુખર્ષ
ધલાકાના, ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તરે, રજપુત સંસ્થાનમાં વાંસવાડા કરીને એક
સુંદર શહેર હતું. જેને શરતો મળ્યુત કોટ તથા સાત દરવાજા હતા,
અને શહેરની અંદરની શોભા ધણીજ સુંદર હતી. દરેક વહેપારીઓનાં ચૌટાં
જુદાં જુદાં અને ઉત્તમ વસ્તિથી ભરપુર હતાં. નમ્રનો રાજા ધણોજ ઉદાર,
ધરમિષ્ઠ, પ્રજાહિતેચ્છુ. ભોળા દીલનો હતો, અને તેનું નામ સમિરમલ
હતું. તે રાજાનાં લગ્ન અયોધ્યાના સુર્યવંશી મહારાજાધિરાજ ધિરસિંહની
પુત્રી ધિરજાયા વેરે થયાં હતાં, અને તે બાદ ધણીજ સુંદર, શિષ્યજીવ
ધારણ કરનારી, નિતી અને રીતીથી વર્તનારી તથા સહન શિળતાવાળી
હતી. બાઈની ઉમ્મર વીસ વરસની થઈ ત્યારે તેણીએ એક સ્વરૂપવાન
બાળકને જન્મ આપ્યો.

રાજા સમિરમલ પોતાની કચેરી ભરીને બેઠો છે. ન્યાય બાબત ચર-
ચાઈ રહી છે. પ્રધાન, સેનાધિપતી વિગેરે સભાજનો બેઠા છે; મનુસ્મૃતિના
ધારા પ્રમાણે વાદી તથા પ્રતિવાદીને અદલ ન્યાય અપાય છે; આ ઉપરનો
સધળો દેખાવ બંધ કરી, એક નવોજ દેખાવ કરવાની જરૂર પડી. તુરત
એક દાસી દોડતી આવી તેના મોંઢામાંથી વધામણી વધામણી એવા શબ્દો
નિકળતા હતા. તેના દેખાવ ઉપરથી તે સ્વાસ ભરી દોડી આવેલી ગાભરી
માલમ પડતી હતી. પ્રધાને ધિરજ આપી, શું કહેવા માગે છે તે શરમાવ્યું.
તેજ વખતે દાસીએ ઉત્તર દીધો. પ્રધાનપિતા મહારાજીજી ધિરજ બાએ
હમણાંજ એક અલૌકિક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

દાસીના મુખમાંથી આ છેલા શબ્દો નિકળ્યા નહીં તે પહેલાં તો કેટ-
લાક ભાંડ, ભવર્ષિઆ, નાયકાઓ, ભાટ, તથા ચારણ વિગેરે. આનંદનો
પોષકર કરતા સંભળાયા. રાજા સમિરમલ આ સધળો દેખાવ જોઈ અતઃ-
કરણમાં અતિશય હર્ષિત થયો. પણ હર્ષનું હસવું બહાર નહિ લાવતાં જરા
મુખ મલાકવીને સર્વેને લાયક શિરપાત્ર કરી વિદાય કરવા પ્રધાનને ફરમાવ્યું.

મહારાજ સમિરમહે પોતાના સર્વ સભાસદોને મહોત્સવ પાળી, હર્ષમાં દિવસ ગુળરવા કહી, જોષિરાજને બોલાવાનો હુકમ કર્યો. રાજ વિનોદમાં વાત કરે છે એટલામાં જાદવરાય જોશી આવી પહોંચ્યા.

રાજ—અહો જોષિરાજ આપને નમન કરું છું.

જોષિ—રાજ તારો જય થાઓ. અને મને અત્રે શા પ્રયોજનથી બોલાવ્યો છે તે કહો.

રાજ—મહારાજ આજે બરાબર મધ્યાને રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.

જોષિ—અહોહો રાજ તારા ધન્ય ભાગ્ય કે આજે વસંતપંચમી જેવા શુભ દિવસે, રવીવારે, અને ચોથે ચોઘડીએ પુત્ર લાભ થયો.

રાજ—મહારાજ, આપ જેવા સુમનો આશિર્વાદ.

જોષિ—હવે મને શી આજ્ઞા છે તે કહો, કારણ કે મેં હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા અવનગરના રાજ અજયસિંહની જન્મોત્તિ કરવા માંડી છે.

રાજ—બહુ સારૂ જોષિરાજ, એ રાજની ઉમ્મર હાલ કેટલા વરસની છે?

જોષિ—આ ગયા ચૈત્ર સુદ સાતમે એને વીસ વર્ષ પુરાં થઇ એક-વીસમું ચાલું થયું.

રાજ—આપ કેટલા વરસ સુધીનો હેવાલ લખી ચુક્યા છો?

જોષિ—એની છત્રિસ વર્ષની ઉમ્મર થાય ત્યાં સુધીનો વરતારો મેં કર્યો છે. અને હવે આગળ ચાલે છે.

રાજ—જ્યાં સુધી આપ લખી ચુક્યા છો ત્યાં શુધીમાં એની સ્થિતિ કેવી છે.

જોષિ—રાજન. પ્રથમથી પાંત્રીસ વર્ષ સુધી તે સુખી છે, અને છત્રિસમા વર્ષમાં તેના દેશમાં દુકાળ પડવાનો છે. હજારો જીવનો નાશ થવાનો છે, જળાશય જમિન સુકાવાનાં છે, અન્ન તથા પાણી વગર અસંખ્ય માણસો મરવાના છે, પણ એ સર્વેની શાંતી કોઈ પરદેશી રાજકુમારથી થવાની છે. રાજ હવે મને વિશેષ વિલંબ નહિ કરાવતાં જે કામ હોય તે કહી રજા આપવી એ સાંઝું છે.

રાજ—મહારાજ આપને અત્રે એટલાજ માટે બોલાવ્યા હતા કે, રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે તેના જન્મઆક્ષર કરી, કષ્ટ રાશી ઉપર નામ પાડવું તે કહેતા જાઓ, અને સવા મહીને તેની જન્મોત્તિ કરીને લાવજો.

જોષિ—રાજ, પુત્રનું નામ તોળા રાષી ઉપર પાડજે. તેની જન્મોત્તિ હું વૈશાખ સુદી ત્રિજ એટલે અક્ષય ત્રતિયાને દિવસે તૈયાર કરીને સવા-રના સવાનવ વાગે તારી સમક્ષ યાંચીશ. હવે હું રજા લેઉં છું.

રાજા—બહુ સારૂ મહારાજ, પધારો !

જેપિ—તારો જય થાઓ. (એમ કહી જેપિ વિદાય થયા.)

રાજા—પ્રધાનજી. કચેરી બરખાસ કરો !

રાણીવાસ—રાણી તથા દાસી.

રાણીએ શુદ્ધિ આવ્યા પછી થોડીવારે પુછ્યું. દાસી પવન કેણીતરફ વાયો ?

દાસી—બા સાહેબ પવન આપણને અનુકુળ વાયો છે, અને તેની વધામણી હું મહારાજની કચેરીમાં કરી હમણાં ચાલી આવું છું.

રાણી—દાસી, મહારાજએ તને વધામણીમાં શું આપ્યું ?

દાસી—બા, મને સવાસો સોનાની મહોરો આપણા સુઘ પ્રધાનની પાસે અપાવી છે, અને બીજે કાંઈ સારો પોતાક આપવા મહારાજ સુખ-માંથી બોલ્યા છે, પણ હજી સુધી તે મને મળ્યો નથી.

ધિરજબા—મુખે બોલી આપવાનો વિલંબ કરવાનું કાંઈ કારણ ?

દાસી—આપવાનો ઉચ્ચાર થયો તે દર્મિયાનમાં કેટલાક, બાટ, ચારણો વિગેરે આનંદનો પોકાર કરતા આવી ઉભા, અને તેમનાં કવિત કુંડળીઆ તથા ત્રોટક છદોથી આખી સભા ગાજી રહી, તે વખતે વખર બોલે ચાલે હું પાછી ફરી.

ધિરજબા—દાસી, તે ઘણું સારૂ કર્યું; તને જે ચોખ્ખું હશે તે હું આપીશ, પણ રાજાજી હજી આણી તરફ આવ્યા નથી ?

દાસી—બધું સાહેબ, તેઓ આવ્યા નથી પણ આવવાની તૈયારીમાં હશે. અરે હશે શું. ઓ આવતા જણાય છે.

રાણી—(પડે રહી નમસ્કાર કરે છે) મારૂ શરીર સુખમાં છે, અને આપનો પુત્ર નિદ્રાવશ થયો છે.

રાજા—બહુ સારૂ, શ્રિ જગદીશ્વરની કૃપાથી સર્વે સારાં વાનાંજ હશે.

રાણી—સ્વામિનાથ, પુત્રના જન્મભક્ષર વિગેરે કરવાનો બંદોબસ્ત કરજો !

રાજા—વહાલી, તેનું મને કાંઈ કહેવું પડે તેમ નથી, જે આપણા નદવરાય જેપિને બોલાવ્યા હતા, અને તેમને જન્મોત્તિ કરવા કહ્યું છે, હવે હું રજા લઉં છું.

રાણી—બહુ સારૂ, દાસી હવે મને શ્રમ બહુ થયો છે મારે જરા આરામ કરવાં દે, અને કોઈ બોલાવે નહિ તે પ્રમાણે તપાસ રાખતી થોડીવાર બેસ !

દાસી—ડીક, આપ નિશ્ચિન્ત રહો, હું કાંઈ ગડબડાટ થવા દેઈશ નહિ.

અક્ષય ત્રતિયાનો દિવસ; વિલાસ ભુવન.

રાજા, રાણી તથા જોષિરાજ.

રાજા—પ્રિયા આજે દિવસ માંગલિક લાગે છે, તને પુત્ર ઓછાં ગમાં લેધ બેઠેલી જોઉં છું, તેથી હર્ષ થાય છે.

રાણી—પ્રિયતમ સંસારમાં પુત્ર સમાન બીજું એકે સુખ નથી, અને તેમાં વળી આવેા સ્વરૂપવાન એજ ધૃષ્ટિરની કૃપા.

રાજા—એક સ્વરૂપજ જોધને રીઝવાનું નથી, સ્વરૂપથીજ મનુષ્ય માન પામતા નથી. પુરૂષનું પુરૂષાતન તેતો ઉત્તમ ગુણથીજ જણાય.

રાણી—રૂપ તો નજરે જોધ શકીએ છીએ, પણ આમળ ગુણ કેવા ધારણ કરશે, તેનું અનુમાન આપણાથી કેમ થઇ શકે ?

રાજા—કેટલાક ગુણનો આધાર જન્મ કુંડળીમાં પડેલા ગ્રહ ઉપર છે.

રાણી—ભારે તે જોષિરાજને પુછવાથી માલમ પડશે, માટે તેડાવો ?

રાજા—આજેજ જોષિરાજ જન્મોત્તિ તૈયાર કરી લાવવાના હતા અને તેમનો નિર્માણ કરેલો વખત પણ થવા આવ્યો છે.

રાણી—જો મહારાજ આજેજ લાવવાના હોય તો, કેમ વિલંબ થયો હશે ?

દાસી—બા, બાહર જોષિ મહારાજ આવ્યા છે. અને મને આપની પાસે ખબર કહેવા મોકલી છે.

રાજા—જા એમને અહીં તેડી લાવ !

દાસી—જેવો હુકમ. (જાય છે જોષિને અંદર મોકલે છે.)

રાજા—પધારો મહારાજ. (નમન કરી રૂપાના બાજક ઉપર બેસારે છે.)

જોષિ—રાજા, કુમારની જન્મોત્તિનું કામ કાલેજ સંપૂર્ણ થયું છે.

રાજા—મહારાજ, તે અમને વાંચી સંભળાવા કૃપા કરો.

જોષિ—ઠીક; રાજા તારા પુત્રનું નામ રણમલસિંહ પાડજે, એ પુત્ર ધણે પ્રતાપિ, શુરો, વિજયી, તથા પરાક્રમિ નિવડવાનો છે, રાજા વિક્રમ જેવો પરદુઃખમંજન કહેવાશે, તેની સોળ વર્ષની ઉમરે પરદેશ નિકળવું પડશે, અને ભાં તેને બહુ સંકટ પડશે, બાકી સર્વ વાતે સુખી થશે.

રાજા—મહારાજ એની આખી જીંદગીમાં ફક્ત મોળસુજ વરસ ભરેછે ?

જોષિ—હા. અને તેજ વરસમાં તેને લાભ પણ છે.

રાજા—લાભ તે ?

જોષિ—તેનાં લમ પણ તેજ વરસમાં થશે, અને બે જિયોનો જોગ છે. હવે હું રજા લેઉં છું.

રાજા—બહુ સારું મહારાજ, હું આપને હમણાં વિદાયગિરી આપુ છું.

રાજા—પ્રિયા, મહારાજને સો સોના મહેર તથા એક ઉત્તમ કસબી શાલ મંગાવી આપો ?

રાણી—હાસી, આપણા પટારામાંથી ઉત્તમ કસબી શાલ તથા સો સોના મહેર લાવ !

જેપિ—હુતળમાં જૂદેવનું માન્ય રાખનાર રાજા તારો જય થાઓ. પણ ખીજી યાદ રાખજે કે, તારા પુત્રને જમણા પગને અંગુઠે પથ્ર છે અને તે પથ્ર ઉપર કોઇ સિંદુરનો ચાંદો કરશે તો તેજ પળે તેનું મૃત્યુ થશે. હવે હું જાઉં છું.

રાજા—વાર મહારાજ જતાં જતાં કીટ ચેતાવતા જાઓછો.

રાણી—સ્વામિનાથ, સર્વ સાર પણ મારા પુત્રનું સોળસ વર્ષ ધણું બારે છે તેનું કેમ ?

રાજા—વિધાત્રિનો લખેલો ઇશ્વરના ધરને લેખ કદી ભિન્ન થતો નથી.

રાણી—હા, મહારાજ એતો મને પણ ખબર છે કે જન્મત નિયંતાએ નિર્માણ કરેલા નિયમોમાં કોઇ ફેરફાર કરી શકતું નથી. પણ મહારાજ આપણાથી બનતો પ્રયાસ કરી પુત્રના દુઃખમાં ભાગ કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

રાજા—તે વખતની વાત તે વખતે છે, હાલ હું કચેરીમાં જાઉં છું.

રાણી—સાર. સ્વામિનાથ.

દિવસે દિવસે પુત્રની ઉમ્મર થતી ગઈ. તેમ તેમ તેનાં બાળપણનાં ચિન્ન જોઇ માતા હર્ષ પામી, કુંવર પાંચ વરસનો થયો ત્યારે તેને, સારા શિક્ષકની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા મુક્યો. તેની બાર વરસની ઉમ્મરે તેણે સાડી લખતાં વાંચતાં શિખી માતાપિતાને સંતોષ પમાડ્યા. રાજાએ મહેતાજીને સારો સ્ત્રીપાવ કરી, તેને સહઅવિદ્યા શિખવવા માંડી તે કામ તેણે ત્રણ વરસમાં પરીપૂર્ણ કરી, બહાદુર યોદ્ધામાં ગણાવા લાગ્યો. પુત્ર પંદર વરસનો થયો ત્યારે ધિરજબાએ રાજાને એક વખતે એકાંતમાં વિનંતી કરી. મહારાજ મારો પુત્ર પંદર વરસની ઉમરનો થયો મારે મને અને મારા પુત્રને એકાંત મહેલ રહેવા આપો તથા યોગ ખર્ચ આપો. હવે હું સંસારથી વિરક્ત થવા માગુ છું. અને આપને ભોગ વિલાસની ઇચ્છા હોય તો ખીજી જિ પરણો. રાજાએ પોતાના મહેલથી થોડે દુર એક સુંદર મહેલ બંધાવી આપ્યો. પુત્ર સહિત રાણીને નવા મહેલમાં રાખી પોતે

ઉજ્જન નગરના કેસર પરમારની પુત્રિ વિનુમતી સાથે લગ્ન કર્યા.

એક વખતે રણુમલસિંહ પોતાના ઘોડા ઉપર બેસી શિકાર કરવા નિકળ્યો, શિકાર શોધતાં વગડામાં વિલંબ વધારે થયો, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે હું આમ એકલો જંગલમાં ભાટકું તેના કરતાં કોઈ મિત્ર જોડે હોય તો વાતચીતનો વિસામો થાય, માટે આજે કોઈ યોગ્ય માણસની સાથે મારે મિત્રાચાર કરવો. એવું ધારી પાછો ફરતાં પોતાના બગીચા આગળ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તેણે દુરથી પોતાની ઉમ્મરનો છોકરો આવતો જોયો, તેના ખભા ઉપર એક શિશુમનું લાકડું હતું તે આશરે સવામણ તોલતું હતું. રણુમલે તેને પોતાના બાગના ઝાંપા પાસે અટકાવ્યો; અને કહ્યું કે અરે લાકડું ક્યાંથી લાવ્યો અને તું કોણ છું? છોકરો કહે હું જાતે સુતારહું, માઈ નામ ગંગારામ છે, અને મારા પિતાએ મંગાવેલું લાકડું હું લેધને જાઉં છું.

રણુમલ—એ લાકડું હવે તને નહિ મળે, તે મારા ઉપયોગનું છે.

ગંગારામ—આપ રાજા છો, ગમે તેમ કહો પણ માઈ લાકડું તમને અપાય નહિ.

રણુમલ—જેનો મને ઉપયોગ તે તારે આપવું જ જોઈએ.

ગંગારામ—આપ તો કહેશો કે તમારું ઘર મારે ઉપયોગનું છે માટે તમે તે મૂકીને ચાલ્યા જાઓ ?

રણુમલ—હા, તેમ પણ કરવું પડે, રાજાનો હુકમ ઉઠાવવો એ રૈય-ચતનો ધર્મ છે.

ગંગારામ—ધર્મની રીતે ધર્મ ? આવા ધર્મ પળાવશો તો વાંસવાડાનું રાજ વહેલું કરશો !!

રણુમલ—શાબાશ, ગંગારામ તારી વાક્યાતુરી જોવા મેં તારી સાથે આટલી ટક્કર કરી.

ગંગારામ—મારી વાક્યાતુરી આપને શું ઉપયોગી થવાની હતી ?

રણુમલ—ગંગારામ હું તને મારો પરમમિત્ર કરવા માગું છું. હાલ તું મારી સાથે આ બાગમાં ચાલ !

ગંગારામ—સાર, ચાલો મહારાજ. (બંને બગિચામાં બેઠા.)

રણુમલ—ગંગારામ તું સર્વ વાતે કુશળ છે. પણ તારામાં કોઈ એવો ચમત્કારી ગુણ હોવો જોઈએ કે જેનું તને જરા અભિમાન છે.

ગંગારામ—મારામાં તો એવો કોઈ ગુણ નથી. પણ આપ સર્વ ગુણ સંપન્ન હશો.

રજુમલ—મિત્ર, બત્રિસ લક્ષણ અને સેણ કળા તે મારામાં છે. અને મારા જમણા પગના અંગુઠા ઉપર પદ્મ છે ત્યાં કોઈ સિંદુરનું ટપકું કરે તો માઈ મોત થાય. એવું મેં મારા માતાપિતાના મુખથી સાંભળ્યું છે.

ગંગારામ—અહો આજે મારા હર્ષનો પાર રહ્યો નથી કે આવા સુખ પ્રતાપી, રાજકુમાર સાથે મારી દોસ્તી; પણ મારાં માતા પિતા અવસ્થાએ પહોંચવા આવ્યાં છે, તેમનું ઘડપણમાં પાલણપોપણ થાય તેને માટે મારે શ્રમ કરી, કાંઈ ઉપારજન કરવું જોઈએ.

રજુમલ—તારા માતાપિતાના નિર્વાહની કે કોઈ પણ પ્રકારની તારે ચિંતા કરવી નહીં.

ગંગારામ—આપ યોગ્ય કહો છો. કાલથી હું તમારા પ્રસંગમાં હાજર રહીશ, અને ધૈર્ય આપણે દિનપ્રતિદિન રનેહ વધારે એવી તેને મારી વિનંતી છે. ભાઈ હું રજા લેજાઉં.

રજુમલ—સચ્ચર, ઉતાવળ શી છે ?

ગંગારામ—હાલ મેં મારા એક વડીલ પાસેથી કાષ્ટ વિમાનનું કામ શિખવા માંડ્યું છે ?

રજુમલ—કાષ્ટ વિમાન તે કેવું ?

ગંગારામ—લાકડાનું વિમાન કરી તેની અંદર કળો ગોઠવી પચાસ માણસને બેસારી સવા કલાકમાં સવાસો ગાઉ આકાશ માર્ગે લેઈ જાય એવી ઉત્તમ કારીગિરીનો જાણનાર હાલ છેવટની અણીએ આવ્યો છે. અને આજ દીન સુધી તેણે પોતાનો હુમર કોઈને બતાવેલો નહીં પણ છેવટે મને બતાવવા તેણે મરજી જણાવવાથી, મેં તે કામ તેની રૂબરૂ વીસ દિવસથી કરવા માંડ્યું છે, અને તેને ફક્ત આજનોજ દિવસ બાકી છે. ચાટે મને સત્તર રજા આપો નહિતો એના મૃત્યુ પછી મને કોઈ બતાવી શકે તેમ નથી.

રજુમલ—મિત્ર, સત્તર જા, તે કામમાં જતેહ મેળવ પછી મને મળજે ?

રજુમલનો મહેલ.

રજુમલ—મિત્ર આજે દસ બાર દિવસ થયા આપણે રોજ સાથે ફરીએ છીએ, સુખ દુઃખની વાત કરીએ છીએ. પણ મને એમ થાય છે કે આપણા સ્વભાવને મળતો આપણી જામરનો કોઈ ત્રિજો મિત્ર મળે તો બેથી ત્રણ બલા.

ગંગારામ—જ્યારે હું મલુકરામ મહેતાની નિશાને બેસતો હતો,

ત્યારે મારી સાથે જેકનશા નામનો એક ઝવેરીનો છોકરો હતો, તે ઘણો સારો સ્વભાવનો, શાંત ગુણવાળો હતો, હાલ તેની ઉંમર આપણી બરાબર છે. જે આપની મરજી હોય તો તેને હું તેડી લાવું.

રણુમલ—તમારે જવાની કાંઈ જરૂર નથી આપણે સિંધાઈને મોકલીએ છીએ.

ગંગારામ—ઠીક, સટાગલીની સામે ઝવેરી બજારમાં તેની દુકાન છે.

રણુમલ—અરે કોઈ હાજર !

સિંધાઈ—(સલામ કરીને) હુકમ સરકાર.

રણુમલ—જા, સટાગલી સામે ઝવેરી બજારમાંથી જેકનશા ઝવેરીને માઈ નામ દેધ બોલાવી લાવ !

સિંધાઈ—જેવો હુકમ.

ગંગારામ—મિત્ર પેલો આવે જેકનશા, એના પગમાં પંખાથી જોડા, સુંદર રેશમી કોરની ઘોતી, મજલીનનું અંગરખુ, કસબી ખેસ અને પેંડની પાઘડી એને કેવી શોભા આપે છે ?

રણુમલ—વણિકપુત્ર, બહેપારમાં પાવરધો થઈ સર્વ કામ સંભાળી લેતો હોય એવો ડાળ દેખાય છે.

જેકનશા—(સલામ કરીને) ભાઈ ગંગારામ તમે અહીં ક્યાંથી ?

ગંગારામ—થોડો વખત થયાં રાજકુમાર સાથે મારે દોસ્તી થઈ છે.

જેકનશા—ઘણું ઉત્તમ, જેનાં ધનભાગ્ય હોય તેને મોટા સાથે મેળાપ થાય.

ગંગારામ—તેવાજ ભાગ્યશાળી તમે પણ થવાના છો.

જેકનશા—અરે હું ! નાના એતો કેમ બને, આપ તો કારીગરના પુત્ર છો, કાંઈ કાંઈ રમકડાં કરી રાજકુમારને રીઝવતા હશો.

ગંગારામ—ત્યારે તમે ક્યાં રીઝાવો તેવા નથી.

જેકનશા—તે ઠીક પણ તમારી બરોબરી થાય ? હવે મને શું કામ બોલાવ્યો છે તે શરમાવો ? હીરા, માણેક, રત્ન, મોતી જેમણે તો હું સાચેજ લેતો આવ્યો છું.

રણુમલ—અમારે તો બોલતો ચાલતો, એક સ્થળે રહી અનેક સ્થળોમાં પ્રદાશતો હીરા જેમણે.

જેકનશા—એવા હીરાતો આપ પોતેજ કે જેની કીર્તિ હાલ સારી પ્રસરી છે, અને આગળ ઉપર રાજ્યની આથી પણ સારી વ્યવસ્થા થશે, એવી રૈયતને આશા બંધાઈ છે.

રણુમલ—અને તેવાજ તમે કે જેનો પ્રકાશ અહીં પડવાથી મેં આમંત્રણ કર્યું.

જેકનશા—આપ મને શું કહેવા માગો છો તે ફરમાવો.

રણુમલ—જેવા અમે બંને મિત્ર સાથે રહી એકએકના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેઈએ છીએ. તેવાજ તમે અમારા ત્રિજા મિત્ર થાઓ?

જેકનશા—આપ યોગ્ય કહો છો. પણ હું આપને શું ઉપયોગી થવાનો હતો.

રણુમલ—જેનો પણ પળે અને ક્ષણે ક્ષણે ખપ પડે તેનેજ પોતાનો ગણવો એતો કેવળ સ્વાર્થ કહેવાય. પણ આ કંદોરે કુંચી શાની લટકે છે? ધરના કારભારી તમેજ છો કે શું?

જેકનશા—નાજી, ધરના કારભારી મારા પિતા છે, પણ દુકાનનો સઘળો બોલો મારે શિર પડ્યો છે.

રણુમલ—ત્યારે આ કુંચી દુકાનની હશે?

જેકનશા—નાજી, દુકાનની પણ નથી. એતો દુકાનમાં એક મારી ખાનગી પેટી છે તેની છે.

રણુમલ—ખાનગીમાં, ખાનગી જવાહિર જુદુ રહે છે?

જેકનશા—મહારાજ એમાં જવાહિર નથી ભર્યું, પણ જવાહિરને ઝેર રૂપ દર્શાવે તેવાં પુસ્તકો ભર્યા છે.

રણુમલ—એવા ઉત્તમ પુસ્તકોને તાણુ શું?

જેકનશા—મહારાજ મારે એક અમુલ્ય પુસ્તક ચોરીએ ગયું, કે જેનાં મેં જીજ્ઞાસુ પાનાં વાંચ્યાં વતાં, ત્યારથી હું બરાબર બદોબસ્ત રાખુ છું.

રણુમલ—એ પુસ્તક શાનું હતું?

જેકનશા—મહારાજ, કૌકશાસ્ત્ર એવું એતું નામ હતું. જેની અંદર સ્ત્રિનાં ચરિત્ર તથા ચિત્રોની બિના સારી આરોપણ કરી છે. જે જીજ્ઞાસુ ભાગ મારા વાંચવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી હું કોઈપણ અગ્નણી સ્ત્રિ મારા આગળ ઉભી કરો તેના પતિનું નામ દેઉં.

રણુમલ—વાહ, સારો ગુણ સંપાદન કર્યો છે. જેને નજરે ન જોયો હોય તેવા પુરૂષનું નામ દેવું એ થોડી તાણુખી છે?

જેકનશા—તેના પતિનું તો દેઉં, એટલું જ નહિ પણ તે વ્યભિચારીણી હોય તો; જે જે પુરૂષોની સાથે તેને થોડો પણ પ્રસંગ પડ્યો હોય તો તેનાં પણ નામ દેઉં.

રણુમલ—શાહબાશ! તું અમારો મિત્ર થવાને લાયક છે. હું પણ બહુસ લક્ષણો પુરૂષ છું, અને ઇશ્વરે માફ મત્તુ અગોચર રાખ્યું છે.

જેકનશા—તે કેવી રીતે ?

રણુમલ—મારા જમણા પગના અંગુઠામાં પદ્મ છે, તે ઉપર કોઈ સિંદૂર લગાડે તોજ માંડે મ્હોત થાય.

જેકનશા—વારૂ. હવે તમે મારા મિત્ર થઈ ચુક્યા. મિત્રાઈનો ખરો ઉભરો આવ્યા વગર કોઈ ચેતાના મ્હોતની વાત કરે નહિ. હું રજા લેઉં છું. કાલે સેવામાં હાજર થઈશ.

રણુમલ—અહીંતો સેવા નથી પણ ભેગા ભેસી મેવાનો લાભ લેવાનો છે. કાલે વહેલા પધારજો, વાટ ન જોવી પડે.

જેકનશા—બહુ સારૂ મહારાજ.

મિત્ર મેળાપ.

રણુમલ, ગંગારામ, તથા જેકનશા એક દિવસે ઘોડેસ્વાર થઈ નગ્ર બહાર ફરવા નિકળ્યા. ત્રણે વાતો કરતા; સરવેશ્વરનો બાગ નિહાળતા, જંગલ શરી પાછા વળ્યા. વળતાં ભુલા પડવાથી તેઓ સ્મશાનમાં જઈ ચઢ્યા ત્યાં તેમણે અદ્ભુત ચમત્કાર દીડો.

સરોવરના કિનારા ઉપર બળેલા મડદાની રાખના ઢગલા, જંગલી જનાવરોએ ખિંચી કાઢેલી દાટલા મડદાની ખોપરીઓ તથા હાડકાં જોઈ, તેઓ અંધારાને લીધે ચમક્યા, આ વખતે મધરાત્રિનો શુભાર થવા આવ્યો હતો. ત્રણે જણા ઘોડા ઉપરથી નિચે ઉતરી તળાવમાં પાણી પીવા ગયા, તે વખતે તળાવની અંદરથી કોઈ મનુષ્યનો અવાજ આવતો સંભળાયો. તારાને અજવાળે જરા નિહાળીને જોતાં પાણી ઉપર કોઈ મનુષ્યનું ડોક તરતું મુખે ગણુ ગણુ ગણુ અવાજ કરતું તેમણે જોયું.

રણુમલ—ભાઈ આ કોણ હશે ?

ગંગારામ—હું પણ એજ વિસ્મય પામું છું કે આ કિનારે લોખાનનો ધુપ, આ કંદ મુળના કડકા, હાડકાંની ઢગલી. આ શું ?

રણુમલ—જેકનશા, તમારા કોઈ શાસ્ત્રમાં આમાંનું કાંઈ છે ?

જેકનશા—આ સઘળી મલિન વિદ્યાની ઉપાસના છે તે શાસ્ત્રોમાં હોતું નથી.

રણુમલ—એ પણ ખરૂં હશે કે ?

જેકનશા—તેનો મને અનુભવ નથી, પણ ઘણા વિવેકી પુરૂષોના મુખથી મેં એવું સાંભળ્યું છે કે, મલિન વિદ્યા કદી સિદ્ધ થતી નથી.

રણુમલ—આ સાધનાવાળો પુરૂષ બાહર નિકળે તો આપણે તેની સાથે વાત કરી કેટલુંક જાણીએ.

ગંગારામ—કેમ જાણ્યું કે તે મનુષ્યજ છે ?

સિદ્ધ—અરે તમે કોણ છો ? અહીંયાં આ વખતે કેમ આવ્યા છો, અને શંકા કરવાનું શું કારણ છે. ?

ગંગારામ—તમે કોણ છો ? ભુત પ્રેત વીર, ગણ, કે વૈતાળ.

સિદ્ધ—હું એમાંનો એકે નથી પણ તમારા જેવો મનુષ્યહું.

રણુમલ—આટલી રાતે અહીં કેમ ?

સિદ્ધ—એક ક્ષકિરના બતાવેલા મંત્રની અજમાએશ કરવા આવ્યો છું.

રણુમલ—મંત્રજાત્ર આ કાળમાં સિદ્ધ થાય છે ખરા ?

સિદ્ધ—મલિન મંત્રનો મારો પહેલો પ્રયોગ છે. પણ ઉત્ત્વળ મંત્ર મેં એક સાધ્ય કર્યો છે, અને તે એક મહાન જોગીનો બતાવેલો છે.

રણુમલ—તે સાધ્ય કરેલા મંત્રથી તમે શું કરી શકાઓ તે કૃપા કરી કહેશો.

સિદ્ધ—એ મૃત સજીવન મંત્ર છે જેથી મુવું મુડડ હું સજીવન કરી શકું છું, પણ આ વાત હજી સુધી બહાર પાડી નથી માટે આપ ગુપ્ત રાખજો.

રણુમલ—અહાહા ! મિત્રો કેવી અજાયબી ખરેખર આ કોઈ મનુષ્યજ હોય તો તેની મિત્રાઈ આપણને ચોગ્ય છે.

જેકનશા—બાધ તમે ક્યાં રહો છો, તથા શી જાતીએ છો.

સિદ્ધ—હું આ પાસેના વાંસવાડા ગામમાં રહું છું. જાતે મુસલમાનહું તથા મારો બાપ સેખ હુસેન રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

ગંગારામ—તમારું નામ શું તથા તમારી ઉંમર કેટલા વર્ષની છે.

સિદ્ધ—મારું નામ, ખુલખુલ છે, પણ મારો બાપ જમાદાર છે તેથી મને મસ્કરીમાં સૌ ખુલખુલ જમાદાર કહી બોલાવે છે અને મારી ઉંમર પંદર વરસની થઈ છે.

રણુમલ—નાની ઉંમરમાં આ લક્ષ સારો લાગ્યો છે. ખુલખુલ જમાદાર, તમારા કામથી પરવાર્યા હો, તો અમારી સાથે ચાલો જેવા અમે ત્રણ મિત્ર છીએ તેવાજ તમે અમારા ચોથા મિત્ર થઈ ચુક્યા છો, માટે કાલથી તમારે અમારા પ્રસંગમાં રહેવું.

ખુલખુલ—હું પણ તમારી મિત્રતાથી પ્રસન્નહું. પણ હજી સુધી મેં તમને જાણાવ્યા નથી.

બેકનશા--તમારી સાથે વાત કરનાર, રાજકુમાર રણુમલસિંહ છે.

ખુલખુલ--મહારાજ, મારી કાંઈ કસુર થઈ હોય તો માફ કરજો મેં આપને ઝોળખ્યા નહોતા. પણ આપ જેવા પ્રતાપી પુરુષને મારા જેવા અલ્પ બુદ્ધિવાળાની દોસ્તીથી શો લાભ થવાનો હતો.

રણુમલ--તમારી નહિ પણ તમારા ગુણની દોસ્તી કરીએ છીએ. હું કે જે સોળકળા સંપુર્ણ છું જમણા પગને અંગુઠે પદ્મ ઉપર સિંદુર અડયા વિના માફ મૃત્યુ નજ થાય, તેવોજ મિત્ર ગંગારામ કે જે કાષ્ટ વિમાનથી આકાશમાં મુસાફરી કરી શકે છે, તેવોજ મિત્ર બેકનશા કે જે સ્ત્રિ ઉપરથી પુરુષ પરખે, અને તેવાજ તમે કે મુતુ મહાદુ સજીવન કરી શકો છો.

ખુલખુલ--અતિશયોક્તી ન કરો, હું તમારી દોસ્તી ખુશીથી ચાહું છું.

ગંગારામ--બહુ સાફ કાલે મળજો.

હુક્કરનું દર્શન.

ત્રિષ્મરતુનો સહન ન થઈ શકે તેવો તાપ, અને મધ્યાનનો સમય; ઉઘમી માણસને પણ પોતાની જાળમાં ફસાવી ફેલ કરાવે તો આગસુ ઉઘે એમાં નવાઈ શી ? ઉઘ મતુષ્યને મૃત્યુએ પહોંચાડે છે. નિશાચરો સદા નિદ્રાદેવીની સાધના કર્યાજ કરે છે. તે મહા નિદ્રાદેવીએ આપણા મહારાજ સમિરમલના બગિચાના દેવલા માળીને મધ્યાહન સમયે કમરમાંથી પકડી, ઢિંચણમાંથી ઢાળી; આંખે પાટા બાંધી પછાડી તેના ઉપર સ્વારી કરી. તેજ પળે એક જંગલી વકરેલા હુક્કરે બગિચામાં પ્રવેશ કરી ઝાડનો નાશ કરવા માંડ્યો. નાના અને કુમળાં ઝાડો જડ મુગથી ઉખેડી નાંખ્યા. કેટલાંક છોડવાનાં પાંખડાં ડાળાં તોડી નાંખ્યાં અને આખરે ભિનાશની જ-મિનમાં ખાડખોદી તેમાં આસન કરી ધુરુવવા માંડ્યું. જરા નમતો પહોર થવાથી દેવો નિંદ્રામાંથી મુક્ત થયો, અને બગિચામાં નજર કરતાં ઘણા ઝાડવાં જમિન ઉપર પડેલાં, કોષ્ટની ડાળીઓ તુટીને નમી પડેલી, કેટલાંક રૂળ તથા ટુલના ઢગલા થએલાં જોયા. અરે આ શું ? આ કામ કેણે કર્યું હશે, તપાસ કરતાં વાડીમાં ફરતાં હુક્કરનાં દર્શન થયાં. આ હુક્કર કાંઈ હુક્કર જેવુંજ નહોતું. ફક્ત તેનો આકારજ હુક્કર દર્શાવતું હતું, પણ ભવ્ય આકૃતિ અને અંગારા જેવા ધક્કધગતા ડોળા, દેખીને માળી ચીસ પાડી રાજ પાસે ગયો. આવી બચકર ખબર થતાં રાજ પોતાના પચીસ પ-ટાવત લેઈ ઘોડેસ્વાર થઈ બગિચામાં જઈ હુક્કરની ચારે તરફ ઘેરો ઘાલી

ઉભો, અને બોલ્યો કે, ખબરદાર ! આ જનાવર જેના ઘોડાની તળે, ઉપર, અથવા નજીક થઇને જશે તેની પાસેથીજ હું તેનું મુડદું લેઈશ. અને તેમાં તે નિષ્પજ જશે તો હું ચોખ્ખ સજ્જ કરીશ. રાજાનું આ બોલતું સાંભળી સર્વે ગભરાયા અને પોતા ઉપર આક્રમ ન આવે એવી ધધ્ધરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. સર્વેએ આનમાંથી તલવારો ખિંચી તેજ પળે વકરેલું વરૂ, પાણીના પુરની માફક રાજાના ઘોડા નીચે થઇને ચાલ્યું ગયું. સમિરમલે સર્વને પાછા જવા કહી પોતાનો ઘોડો તેની પાછળ દોડાવ્યો. આઠ દશ ગાઉ સુધી તેનો કંડો લીધો પણ આખરે હુકર ગુમ થવાથી રાજા નિરાશ થઇ બેઠો. અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે જે હુકમ મેં મારા પટાવતોને શરમાવ્યો હતો તે તદ્દન ગેરબ્યાજખી હતો. મારાથી તે કામ ન બન્યું તો મને એ પ્રમાણે સજ્જ થવી જોઈએ. મારે માંથે કોઈ છત્ર નથી માટેએ સજ્જને પાત્ર હું થઈશ નહીં; પણ એમાંના કોઈથી આ કામ બન્યું હોત તો હું વગર વિચારે ગમે તેવી સજ્જ કરત માટે નોકરો ઉપર અસહ્ય બોળે નાંખનાર અને તેની કદર નહિ કરનાર રાજાઓને ધિક્કાર છે.

વિનુમતીનું વહેર.

રાજાની ગેરહાજરીમાં ચારે મિત્રોએ દરબારી મેદાનમાં પોતાની ગેડીદાની રમત શરૂ કરી. રણમલ ને જેઠનશા તથા ગંગારામ ને ખુલખુલ સામાસામી ભીડ થઇ એકએકના ઉપર દડો ફેંકી ગેડીથી પાછો મારવા લાગ્યા. આ રમત જોવાને મહારાજાની નવી રાણી વિનુમતી ઝરખામાં બેઠી હતી, અને પ્રસંગોપાત દાસી સાથે વાત કરતી હતી.

રાણી—દાસી, પેલો ગુલાખી ફેંટાવાળો જેના હાથમાં ચાપુક છે તે કોણ?

દાસી—આપણા જમાદાર સેખહુસેનનો છોકરો ખુલખુલ, તેની પાસે ઉભો છે તે સુતાર ગંગારામ, રેશમના ભરેલા મોળ પગમાં છે તે જેઠનશા ઝવેરી, અને કસખી મંડિલવાળા તમારા પુત્ર રણમલ.

રાણી—ચુપ ! પુત્ર કોનો ?

દાસી—અધસાહેબ આપની શોધનો એટલે આપનો જ કહેવાય કની ?

રાણી—ધેલી કાંધ પારકાં પોતાનાં થતાં હશે. એતો જ્યાં એનાં પુત્ર ને ધેલીને વળગ્યાં તે છુત.

દાસી—આ જ્યાં સુધી તમને ધધ્ધરે સારો દિવસ દેખાડ્યો નથી ત્યાં સુધી તમારે તેના સામું જોઈને ઈરવાતું છે.

રાણી—અરે હુંતો કરી.....ને હિમ થઇ ગઇયું.

હાસી—બા, એ પુત્રનું બહું તાકવામાંજ તમારું બહું છે.

રાણી—અરે હું તો એનું બહું કરવાની તકજ ખોળ્યા કરું છું ?

હાસી—બા આપણે તો વાત કરીએ છીએ એટલામાં આ દડો અહીં ક્યાંથી ?

રાણી—એ લોકોએ દડો નાંખ્યો હશે. આવવા દે હવે લેવા.

ગંગારામ—(મહેલમાં પ્રવેશ કરીને) માજી નમન કરું છું. પેલો દડો આપના ઝરખામાં પડ્યો છે તે લાવો ?

રાણી—અલ્યા તું કોણ છું અને વગર પુછે રાજના મહેલમાં કેમ પગ દીધો ?

ખુલખુલ—અમે ખુદ રાજના દોસ્ત છીએ તો રજા કોની લેવીતી.

રાણી—અરે તારા જેવા, તુરક, નિય, હલકા, અને આના જેવા છોડીઆં છોલની મિત્રાઇ કોઈ દિવસ રાજ કરે નહિ; અને જેણે કરી હોય તે ખુદ ક્ષત્રિનો પુત્ર ન સમજવો.

ગંગારામ—હવે વધારે વાત નહિ કરતાં દડો આપવો એમાં મજા છે.

રાણી—નહિતો મને શું કરવાના હતા ?

ખુલખુલ—હમસે હોયગા વો ખુદાસે બી હોને વાલા નહિ.

રાણી—ચલો જાઓ નીચ ! નહિતો દરવાનની પાસે ધક્કા મરાવી કાઢીશ.

રણુમલ—માજી, દડો નહિ આપતાં મારા મિત્ર ઉપર ગુસ્સો કરી ગયાં તેનું શું કારણ ?

રાણી—રણુમલ; રાજનની ગેરહાજરીમાં ગમે તેવાં બાનાં બદલી વારંવાર માતાના મહેલમાં પ્રવેશ કરવો એ સુપાત્રનાં લક્ષણ નથી.

રણુમલ—માજી મેં આજ શિવાય તમારા મકાનમાં પગ મુક્યો છેજ ક્યારે ?

રાણી—અત્યાર સુધી હું છાવરતી કે છાકરમત છે. પણ હવે હું તારી વર્તણૂકની પુરેપુરી વાકેરગાર થઇ ચુકી છું.

રણુમલ—બલે પણ બીજી વાત નહીં કરતાં દડો લાવો !

રાણી—એ દડો તારા બાપને બતાવી મારા મનની ઉમેદ પુરી પાડવી છે.

રણુમલ—ઉમેદ ગમે તે પ્રકારે પુરી પાડજો તેની મને દરકાર નથી, પણ અત્યારે અમારા રંગમાં ભંગ ન કરો ?

રાણી—ગમે તેમ થાય પણ દડો નહિંજ મળે.

રણુમલ—હું સમિરમલનો પુત્ર રણુમલ, વાઘે ગળેલો ગાળ એના મોંમાં હાથ ઘાલી પાછો કાઢું તો, તમે કોણ !

રાણી—અરે લ'પટ, શરમા ! જેનું નામ દે છે તેનો તું પુત્ર નથી. ક્ષત્રિ પુત્રને નિચ સોખત નહીં. તારી ચાલચલગત સાબિતી આપે છે કે તારી માતા વ્યભિચારીણી હોવી જોઈએ. આ સાંભળતાંજ રણુમલને ગુસ્સો ચઢ્યો અને રાણીની છાતીમાં ત્રણ લાતો મારી દડો લેઈ ચાલતો થયો.

દેશવટો.

રાજા સમિરમલ સંધ્યાકાળને સમયે પાછો ર્થો. મહેલમાં પ્રવેશ થતાં છઠ્ઠીદારે નેહીનો પોકાર કર્યો. પોકાર સાંભળતાં રાણી વિનું'મતી રણુમલને રજળતો કરવાની જોડવણી પોતાના મન સાથે કરવા લાગી. અતી શ્રમ થવાથી રાજા કંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર સ્નાન કરી જમવા બેઠા. વિનું' વિનયથી મહારાજને પ્રણામ કરી પાસે ઉભી રહી.

રાજા—કેમ ખુશીમાં છો ? આજ તમારી મુખમુદ્રા સાબિતી આપે છે કે તમે તેમ નથી.

રાણી—હા મહારાજ મુખનો દેખાવ મનના સંકલ્પ વિકલ્પ ઉપર આધાર રાખે છે.

રાજા—જગકર્તાનો એવો નિયમ છે કે મનુષ્ય છુપાવાને યત્ન કરે, પણ શરીરની ઈંદ્રીઓ દરેક વસ્તુને બહાર દરશાવે છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને દુષ્ટ વસ્તુ, કે વાસના છુપી રહી શકેજ નહીં. કોઈ માણસે કુંગળીનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે તેની પાસે બેસનારને પલકવારમાં ખબર આપશે. ક્રોધ અહંકાર અને અભિમાન સદા મુખના ચેરા ઉપર ઘવાઈ રહે છે.

રાણી—રાજાજી આપ તો જ્ઞાની છો, સર્વ ગુણસંપન્ન છો, અને આપ જેવા ચતુર મુખ મુદ્રા ઉપરથી ન પારખો તો પછી પારખેજ કોણ ?

રાજા—હું શું પણ ઇશ્વરે જેને સાધારણ બુદ્ધિ આપી છે તે દરેક મનુષ્ય પારખે ?

રાણી—આજે આ પ્રસંગ ઉપર વાત નિકળવાનું કારણ સમજાતું નથી.

રાજા—નહિ સમજાતું હોય તો સમજાશે થોડા વખતમાં.

રાણી—આપ આમ બોલો છો તેથી મને બ્રાંતી પડતી જાય છે.

રાજા—બ્રાંતી પડતી હોય તો હું શાંતી કરવા ઉપાય કરીશ.

રાણી—ઉપાય પછી ક્યારે કરવાના ?

રાજા—વાત જાણ્યું ત્યારે.

રાણી—વાત તે ?

રાજા—તમારું સુખ કરમાયું છે એ.

રાણી—મારું સુખ કરમાવાનું કારણ તમે પોતેજ, તમારો અવિચાર.

રાજા—અરે મારો અવિચાર તે.

રાણી—પરણાવવા સમાન પુત્ર થયા છતાં તેને નહિ પરણાવતાં પિતા પોતે પરણે એ.

રાજા—અરે હું પરણ્યો માટે પુત્ર કાંઈ કુંવારો રહેશે ?

રાણી—આપ બીજવાર પરણ્યા એટલે હવે પુત્ર કુંવારો કેમ કહેવાય ?

રાજા—આ તું શું બોલે છે ? આપને પરણ્યે બાળકને ચાલે ! તારે મોંઠે લગામ નથી.

રાણી—લગામતો હતી પણ મન પવનરૂપી ઘોડાએ આજે જોર કરી તોડી નાંખી.

રાજા—વાહ ! છે શું ? મને કાંઈ સમજતું નથી.

રાણી—પિતાની ગેરહાજરીમાં પુત્રનું ગમે તે બહાને અપરમા પાસે આવવું જવું.

રાજા—એમાં શું શંકા ધરવા જેવું છે. આ ધરખાર રાજપાટ સરવસ્વ એનુંજ છે અને એને કોઈપણ જગાએ જવા આવવાનો અટકાવ નથી.

રાણી—હીક, મને આજ્ઞા આપવી જોઈએ ?

રાજા—શાની ?

રાણી—મારે પિએર જવાની ?

રાજા—કેમ ?

રાણી—હું તમને પરણી છું. કાંઈ તમારા પુત્રને પરણી નથી.

રાજા—તમને એવું કહ્યું કોણે ?

રાણી—હું કહેવા સુધી વાટ જોઈ, મારા માતાપિતાની આજ્ઞાને કલંક ચોટાડું તેવી નથી.

રાજા—પુત્રે તમને કાંઈ કહ્યું ?

રાણી—કહ્યું શું, કહેવામાં કાંઈ બાકીજ રાખી નથી. એની વર્તણૂક મારી પાસે પુત્રવત નથી પણ કોઈ વ્યભિચારી પુરુષવત છે. આજ પણ એણે આપની ગેરહાજરીમાં મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને મારી આનાકાની અને ઉપદેશથી ચિડાઈ મારી છાતીમાં ત્રણ લાત મારી ચાલતો થયો છે તેનું આ નિશાન.

રાજા—આ લાતો શું રણમહેજ મારી ?

દાસી--હાજી, લાતો મારી તે વખતે હું હાજર હતી.

રાજા--અરે કોણ છે હાજર ?

સિપાઈઓ--હાજર સાહેબ.

રાજા--કાલ સવારે સુર્ય ઉદય પહેલાં રણમલને મારી રૂબરૂ હાજર કરો !

સિપાઈઓ--જેવો હુકમ.

(રણમલના મહેલમાં સિપાઈ પ્રવેશ કરી) રાજાજીએ આપને બોલાવ્યા છે.

રણમલ--આવુંછું જાઓ ?

સિપાઈ--ખુદાવિંદ વહેલા હાજર થજો. નહીંતો મારા ઉપર ગુસ્સે થશે.

શિરજીઆ--પુત્ર કોઈ દિવસ નહિ ને આજ આટલો સવારમાં તારો શો ખપ પડ્યો ?

રણમલ--માતાજી, કાલે અમો ચાર મિત્રોએ રાજમહેલની પાછળ રમત શરૂ કરી હતી, રમતાં અમારો દડો બા પાસે ગયો, તે દડો ભેવા મેં મારા મિત્રોને મોકલ્યા, તેમને નહિ આપતાં તિરસ્કારના શબ્દ કહી પાછા વાળ્યા, પછી હું ગયો તે વખત પણ તેણે પોતાનો સ્વભાવ બદલ્યો નહીં. ત્યારે મેં તેની છાતીમાં ત્રણ લાત મારી દડો ભેધ મિત્રને આપી તેમને ઘેર જવા આજ્ઞા કરી, આજી તરફ પગલાં કર્યા.

શિરજીઆ--ભાઈ, તેં એ શું કર્યું ?

ભાઈ ન કીધી તેં એ ભલાઈ, દિવસ દેખાશે તથી દુઃખદાઈ;
એ અપરાધી (પણ) રાજ એનું છે, ચિંતા કરાવશે એ ચિત ચહાઈ. ભાઈ.
અહીં અવલોકી પુંછથી પકડ્યો, ડાંખ દેશે તે મુખ મરડાઈ;
બોલ અબોલ કરી મનવાળી, માગજો મારી પિતા સમજાઈ. ભાઈ.

રણમલ--માતાજી આ બાબતમાં માફી મગાય તેમ નથી.

શિરજીઆ--દિકરા, અહંકારથી હરી દુર છે, માટે વખત વર્તિને ચાલીએ.

રણમલ--મને અહંકાર નથી, તેમ અવિચાર પણ નથી.

શિરજીઆ--ભાઈ અપરમાતાને માતા સમાન ગણી તેની સેવા કર્યા બદલે પમથી પ્રહાર કર્યો એથી અવિચારપણું બીજું શું ?

રણમલ--તમે હમણાંજ કહ્યું કે વખત પ્રમાણે વર્તિએ.

શિરજીઆ--શું ? તારે વખત એવોજ હતો કે પદ પ્રહાર કરવાની જરૂર પડી ?

રણમલ--માતાજી જે જે અપ શબ્દો તેણીએ મારી સનમુખ હુઆર્યા છે, સાંભળો તો તમેજ કહેશો કે કીક કર્યું.

ધિરજીઆ—અરે સુખ, ગમે તેવા હલકા શબ્દ તને કહ્યા હોય તોપણ શું થયું, એ માતા અને તું પુત્ર.

રણુમલ—માતા માતાના માપમાં રહ્યાં હોત તો. મને જે જે તિરસ્કારના શબ્દો કહ્યા તે મેં મન ઉપર લીધા નથી પણ વ્યભિચારી-ણીના પુત્ર, એ શબ્દરૂપી વજ્ર બાણનો સ્પર્શ થતાંજ મેં પદ પ્રહાર કર્યો.

ધિરજીઆ—શાયાશ દિકરા એથી પણ અધિક કર્યું હોત તોપણ હું ખુશી હતી. માતાને ગાળ ખવડાવનાર અને નિતીવાન માતાની નિંદા સાંભળી રહેનાર પુત્ર, રવરવ નર્કમાં વાસ કરે છે.

રણુમલ—હવે મને રળ છે ?

ધિરજીઆ—મારા વહાલા જ હૃદયમાં ભય નહિ ધરતાં, સત્ય બોલી સામાને સમજાવી પોતાના બચાવની પેરવી કરજે. જુહું બોલી જ-ગદિશ્વરનો ગુનો કરીશ નહિ.

રણુમલ—માતાજી તમારો નિરંતરનો ઉપદેશ એટલે અસત્ય ભા-વણુ સુખમાંથી બહાર નિકળવા પામતું નથી.

ધિરજીઆ—તેથીજ હું અતી પ્રસન્ન છું, તારા પિતા તને ગમે તેવી સજા કરે તોપણ તેમના ઉપર બોલું લગાડી, અપમાન કરી મારી કુખ લજવતો નહિ. સર્વનો બેલી સરવેશ્વર છે.

રણુમલ—માતાજી હુકમને આધિન થતાં જરા પણ વિલંબ હું કરવાનો નથી, હવે હું જાઉં છું.

સમિરમલ (પુત્રને આવતો જોઇ) અહાહા આવા સુકોમળ બાળકને સજા કરવી પડશે ? પણ હું મન સજા કરવી તો જોઇએજ. આવા બારે અપરાધની માફી આપતાં, દુર્ગુણ વૃદ્ધિને પામી સદગુણને ઢાંકશે.

રણુમલ—પિતાજી નમન કરું છું.

રાજા—રણુમલ તારા ભાગ્યોદયનો સુર્ય અસ્ત પામ્યો.

રણુમલ—પિતાજી, અસ્ત અને ઉદય એ ચારે જુગમાં છે. સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી માત્રને અસ્તોદયતો છેજ. દસકો સુખ તો દસકો દુઃખ એજ ધર્મશ્રીની ઘટમાળ ક્યાં કરે છે.

રાજા—તારા ભાગ્યનો અસ્ત તે તારી કૃતિથી ઉત્પન્ન કર્યો છે.

રણુમલ—કૃતિ તે ?

રાજા—પિતાની ગેરહાજરીમાં રાણીવાસમાં પ્રવેશ.

રણુમલ—તેમાં અપરાધ શું? પુત્રને માતા પાસે જવાનો અધિકાર નથી?

રાજા—પણ તું માતા સમજને ગયોજ મારે ? બ્યારે તું ગયો ત્યારે

તે તારી હુલ્લુ જીવે જીવે જીવે છે. આટલા દિવસ છોકરવાદ સમજી તારા ખેલની દરગુજર કરી ઢાંક્યા, પણ હવેના શબ્દ વચન રૂપ થઈ પડ્યા છે.

રણુમલ—પિતાજી સર્વ વાત બનાવટી છે, ગંગાનો પુત્ર લાંછન રૂપ હોયજ નહીં.

રાજા—હા, જે ઉપમા તારી માતાને આપે છે તે સત્ય છે પણ જેર અને અમૃત બંને સમુદ્રમાંથી પેંદા થયાં હતાં.

રણુમલ—ત્યારે હું જેર રૂપ, કેમ ?

રાજા—હા, અને તે તારા આચર્યું તને દર્શાવે છે.

રણુમલ—પ્રકટ કાલે રમત રમતાં દડો જવાથી, હું લેવા મર્યાદા તે શિવાય મેં કાંઈ દિવસ આપની ગેરહાજરી તો થું પણ હાજરીમાંએ પગ મુક્યો નથી.

રાજા—દડો લેતાં પાદું પ્રહાર કર્યો તેનું થું કારણ ?

રણુમલ—આપતાં આનાકાની.

રાજા—એક તરફની તારી માતા, અને બીજી તરફથી રાજ્ય રાણી માટે તેનું અપમાન પણ થઈ શકે નહીં તો પાદું પ્રહાર એ ઓછો અપરાધ નથી, તેને માટે તને હું જે સજા કરું તે થોડી છે.

રણુમલ—આપ જે સજા કરશો તે ઉઠાવા હું તૈયાર છું.

રાજા—તને જે સજા કરું તે જીવ છે, તોપણ રહેમ નજર રાખી દેશનિકાલની સજા કરું છું.

રણુમલ—પિતાજી, ગુના પ્રમાણે સજા થતી નથી.

રાજા—હા, એતો મેં પહેલાંજ કહ્યું હતું કે જે સજા કરીશ તે થોડી છે.

રણુમલ—આતો થોડી નહિ પણ વધારે છે !

રાજા—જે મારા મુખમાંથી નિકળ્યું તે ખરું !

રણુમલ—ફરી મારે આવવું કે કેમ ?

રાજા—તે તારી મરજી. પણ એક વરસ સુધી તારે મારા સન્નમમાં પગ મુકવો નહીં.

રણુમલ—જેથી વડિલની આજ્ઞા હવે હું જાઉં છું. રણુમલ તેજ વખતે દરવાજા બહાર નિકળ્યો. ચાલતાં થાક્યો અને એક ઝાડ નીચે વિશ્રામ લેવા બેઠો, મિત્ર તરફના વિચાર કરવા લાગ્યો, અરે પરદેશમાં મને સર્વ વસ્તુ મળશે પણ મારા મિત્ર સમાન મિત્ર મને મળવાના નથી, ખુલ્લુલ, જેઠનશા, અને ગંગામને હું ફરી ફરીને દેખવાનો નથી.

તેમને મેં છેલવેલુ મળી લીધું હોત તો ઠીક થાત. પિતાનો હુકમ એકદમ ચાલી નિકળવાનો થયો એટલે મારાથી જમ શકાયું નહીં. પણ જો મિત્રને કોઈ ખબર કરે તો તે મારા તરફ આવ્યા વગર રહે નહીં. લાવ જરા વાટ જોઈ વધારે ટક.

શોક સવાર.

રાજમાતા ધિરજીયાને રણુમલના દેશવટાના સમાચાર મળવાથી અતી આકંઠ કરતી ગાબરીગાબરી મહેલમાં ફરતી, આંખે આંસુ ભરતી, શોક સમુદ્રમાં ડુબી. દાસીઓ સર્વ આસનાવાસના કરવા લાગી, એટલામાં ઝવેરી જેકનશાએ પ્રવેશ કરી રણુમલ ભાઈ, કરી પોકાર કર્યો.

દાસી—ભાઈ તમે પોકારો છો, તેજ તમારા મિત્રને મહારાજાએ આજે દેશવટો દીધો, અને તેમને નથ છોડી ગયાને પણ ઘણો વખત થયો.

જેકનશા—(મુરઝાથી સાવધ થઈ) અરે મારા મિત્રને દેશનિકાલ અને તે શાથી !

દાસી—તેની અમને પુરી ખાતરી નથી પણ કાલે જે બનાવ બન્યો હોય તે ખરો.

જેકનશા—કાલના બનાવથી હું વાકેફગાર છું. અને આ મુળ, વંઠેલ વિનુમતીથી રોપાયાં હશે એમ મને સંભવે છે.

ધિરજીયા—ભાઈ, કુંવરને દેશવટો દીધો તે એના લખ્યા લેખનો વાંક, પણ તમે વિનુને જે વિશેષણ લગાડ્યું તે લાયક નથી.

જેકનશા—માતાજી મારી ભુલ થઈ, હવે હું રજા લેઉં છું. રણુમલની સાથે જવા નિશ્ચય કર્યો છે. ઝવેરીને પાછાં વળતાં રસ્તામાં ગંગારામનો મેળાપ થયો.

ગંગારામ—કેમ મિત્ર કેણી તરફ પ્રયાણ કર્યું હતું ?

જેકનશા—ભાઈ આપણા દુઃખની સિમા રહી નથી.

ગંગારામ—એવો શો બનાવ બન્યો છે ?

જેકનશા—મિત્રને દેશ નિકાલ.

ગંગારામ—અરે ! આ શું કહો છો ? મને સત્ય હોય એમ બાસતું નથી.

જેકનશા—મારા બોલવામાં વહેમ, એજ માઠાં પરીણામનું ફળ છે.

ગંગારામ—ના ના, ત્યારે ખરી વાત છે ? તમને કેમ ખબર મળી ?

જેકનશા—અત્યારે હું ત્યાં ગયો હતો, માતાજી રૂફનાલાપ કરે છે અને સર્વ દાસી આસના વાસના કરે છે.

ગંગારામ—અને ભાઈ શું કરે છે ?

જેકનશા—ભાઈ તો ક્યારનાએ નથ છોડીને ચાલતા થયા. (ગંગારામ મુરઝાંગત થયો તેને સાવધ કરી) બંને મિત્ર ખુલખુલ જમાદારને ઘેર ગયા.

ખુલખુલ—(ગાદી તકીએ બેઠો બેઠો હુકો પીતો હતો તે મિત્રોને આવતા જોઈ ઉભો થયો) અજી, આપએ આપએ બેઠીએ ગદ્દિપર.

ગંગારામ—તમારો તો નિરંતર મશ્કરીનોજ સ્વભાવ.

ખુલખુલ—અરે ઉસમે કયા હાંસીકી આતહે. તુમારેમેં ગાદી બોલતેહે. હમારેમેં ગદ્દિ બોલતે હે ?

ગંગારામ—હીક એમ હશે, પણ એ ગાદી તકીઆને ગાલ મથુરીઆં મુકી જંગલના ઝાંખરાની પથારી, અને ઇટનાં ઓશીકાં કરવાનો વખત આવ્યો છે.

ખુલખુલ—એસાકેસા, એ કયા આત હે ? કુછ સમજમેં નહિ આતીહે.

ગંગારામ—રજીમલને રાજાએ દેશનિકાલ કર્યો.

ખુલખુલ—કય ?

ગંગારામ—કબજી, અબ. એમણે નથ મુક્યુંએ ખંડે.

ખુલખુલ—યા અલા કયા ખુદાકી કહા મરજી હુઈ.

જેકનશા—ભાઈ,અમે એની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે માટેરજા આપો.

ખુલખુલ—રજા કાયકી.

જેકનશા—જાનેકી.

ખુલખુલ—કાંહાં જાનેકી.

જેકનશા—ઉનકે સંગ જાનેકી.

ખુલખુલ—તો યાંબી કેન રહેને વાલાહે, મેંબી ચલતા હું.

ગંગારામ—ઉતાવળ કરો નહીંતો મેળાપ મુશ્કેલીએ થશે.

ખુલખુલ—મેં મેરી અમાંકુ કહે કે આતાહું. એમ કરી ધરમાં જઈ પોતાની માને કહ્યું અમા મેં જતાહું મેરે દોસ્તકી સંગ આઉંગાતો આઉંગા, કબી નહીં આઉંગાતો નહીં. મેરી રાહ મત દેખના.

અમા—અચ્છા બેટા. અલ્લામિયાં તુજે ખુશ રખે, બેટા ખત બેજતે રહેના.

ખુલખુલ—બહોત અચ્છા મેં જતાહું.

ત્રણે મિત્ર વાતો કરતા ગામ બહાર નિકળ્યા; ત્યાં એક બરવાડને તેમણે જોયો કે જે બરવાડ તેઓ ચારે જણને સાથે રમતા, આવતા જતા હમેશાં જોતો હતો, અને તેમને બરાબર રીતે ઓળખતો હતો તે આ ત્રણને જોઈ ખડ ખડ હસી પડ્યો.

જેકનશા—ભાઈ તું અમને જોઈને હશી પઠ્યો તેનું કારણ શું ?

ભરવાડ—ભાઈઓ હું સારી રીતે તમને ઓળખું છું. અને આજના બનાવનો પુરે પુરે માહિતગાર થયો છું; તે વિચારમાં ગુંથાયો હતો એટલામાં મેં તમને જોયા કે તરત મને એક સારા કવિનો કરેલો દોહરો યાદ આવ્યો કે
મિત્ર એસા કાજએ, ઢાલ સરીખા હોય;
સુખમે સુખ વૃદ્ધિ કરે, દુઃખમે આશુ જોય.

મિત્રના સુખની વખતે સાથે રહી સારા ભોગ વિલાસનો ઉપભોગ કરે અને બ્યારે દુઃખનો વખત આવે ત્યારે ટોળે મળી ચરતાં પક્ષિયો ઉપર પારખીની જાળ આવવાથી વગર રસાએલા, જાળમાં આવેલા પક્ષિયોની દરકાર કર્યા વગર ચાલ્યા જાય છે, તેમ ખસી જાય, તેમને હું મિત્ર નથી કહેતો પણ પાંખ વગરના પક્ષિયો કહું છું.

ગંગારામ—ભાઈ તમારું કહેવું સત્ય છે, પણ અમનેજ જોઈને તમારે આવા તર્ક કરવાનું કારણ શું ?

ભરવાડ—નજાણાઓ, તમને ત્રણે જણાને મેં રણમલની સાથે રમતા, ઘોડા દોડાવતા, અમે રણમલની જ રીંદિનો ઉપભોગ કરતાં સેંકડો વાર જોયા છે, તેજ રણમલ અત્યારે નથ છોડી ચાલતો થયો અને તમે ત્રણે પ્રપંચી કોઈ જુદાજ વિચારમાં ચાલ્યા જાઓ છો.

જેકનશા—આપ જે કહો છો તે યથાયોગ્ય છે. પણ શકત અમે રણમલને મળવાની ત્વરામાં છીએ અને મળ્યા પછી શું કરવું તે અમારા મનમાં છે.

ભરવાડ—અહીંથી અડધા ગાઉ ઉપર એક ઝાડ નિચે ચાકીને બેઠો છે અને તે કોઈની રાહ જોતો હોય એવું તેની દ્રષ્ટી ઉપરથી જણાય છે.

ગંગારામ—તે અમારી રાહ જોતો હશે માટે અમારે જમ બને તેમ વહેલા જવું જોઈએ.

ખુલખુલ—ચલો ચલો પથરસે શિર કાંઠાં તક પટકોમે !

ભરવાડ—મિયાં પથ્થર કોને કહો છો ?

ખુલખુલ—બીન સમજકે બોલનેવાલા, જીસમે એકી ઇંદ્રિકા જ્ઞાન રહાહે ઉસકું.

ભરવાડ—શું હું વગર સમજ્યું બોલું છું ?

ખુલખુલ—જબ કયા, તું સમજકે બોલતાહે ? હમ ઉસકી સંગ જાનેકું તો નિકલેઈ હે આર ખિચમે કુરાનકા કલમા પઠકે દેરી લગાતાહે.

ભરવાડ—માફ કરજો મિયાં સાહેબ મને એવી ખબર નહીં.

ગંગારામ—ભાઈ શું કરવા એને ઠપકો દો છો એના મળવાથી તો મિત્રનો પતો મળ્યો, હવે ચાલો આપણે.

ત્રણે મિત્રને દેખતાંજ રણુમલ ઉભો થયો, એકદમ ધસીને ભેડી પડ્યો અને થોડે થોડે આંસુએ રડવા લાગ્યો. હે મિત્રો આપણી થોડાજ દિવસની મિત્રાઈ પણ અતિશય પ્રેમ બંધાઈ જવાથી તમારાથી વિખુટા થતાં માફ દીલ દુખાય છે.

જેકનશા—ભાઈ, જેમ પાણીને છુટુ પાડનાર કોઈ વસ્તુ નથી તેમ આપણા સ્નેહમાં અંતર પાડનાર કોઈ કારણ નથી.

રણુમલ—સ્નેહ સદા સમાન રહેશે, પણ આપણો વિયોગ થવાથી તે દુઃખદાયક થઈ પડશે.

ખુદાખુદા—સ્નેહની સાંકળી એવી સજ્જડ બંધાઈ છે કે તે વિયોગ થવા દેજ નહીં. તો વિયોગ દુઃખ શી રીતે દુઃખદાયક થાય ?

રણુમલ—મિત્ર તમે કહો છો તે સત્ય છે પણ જેમ લોહની સાંકળી કાટ લાગવાથી દિવસે દિવસે ખવાઈને આખરે તુટી જાય છે, તેમ આપણી સ્નેહ રૂપી સાંકળી, અપરમાના કાવતરાં રૂપી કાટ લાગવાથી ખવાઈ જઈ વિયોગ થયો.

ગંગારામ—મિત્ર કુંદનને કાટ ચઢતો નથી, અને આપણી મિત્રતા કુંદન જેવી છે. લોહ જેવી નથી કે જેને કાટ તુકશાન પહોંચાડી શકે.

રણુમલ—ભાઈ તમે ત્રણે જણે શું ધાર્યું છે ?

ગંગારામ—ધાર્યું છે એજ કે જ્યાં તમે ત્યાં અમે.

રણુમલ—અરે, પણ તમને કોણે દેશવટો દીધો છે કે અસભ્ય દુઃખ સહન કરવાને જામલમાં આવવા તૈયાર થાઓ છો ?

જેકનશા—અમને અમારો ધર્મ દેશવટો દે છે.

રણુમલ—એવો કેવો તમારો ધર્મ કે પારકા દુઃખે બળી મરવું.

જેકનશા—આ તમે શું બોલ્યા. અમે તમને પારકા ગણ્યા છેજ નહીં. મિત્રના સુખમાં ભાગ લેઈ, દુઃખ પડ્યે દુર થાય તેવા કૃતદી મિત્ર કહેવાય નહીં. માટે સુખ અને દુઃખ બન્ને વખતે તમારો સંગ મુકાય નહીં અને હવે જ્યાં તમે ત્યાં અમે એ સત્ય.

રણુમલ—ભલે એમ હોય તો હું ખુશી છું. પણ.

પણ પડશે દુઃખ ઝાઝું, શકે ન વર્ણી જેને આ વાતમાં;
સ્નેહ તમારો સાચો, માની માફ મિત્ર વળો પ્રાણ.

મણી—પાછા વળતાં પંથે મળતાં, ચરણુ જરા નવ ચાલે,
દિપક વિણુ અંધારું દિસે, મંદિરીએ શું મહાલે;
જ્યારે છવ જાશે, કર્મ ધર્મ સંગે થાશે. જ્યારે.

જેકનશા—ભાઇ પ્રાણુની સાથેજ પાપ પુન્ય જાય છે અને બીજા
અવતારમાં તેને કર્મ રૂપ થઇ પડે છે. તેવીજ રીતે અમે તમારા ખરા
સુખ દુઃખના ભાગીઆ તમારી જોડેજ રહીએ.

રણુમલ—તમારા શબ્દો મને સુખ રૂપ થયા છે, હવે ચાલો આગળ.

ચાંચિયાની ચપળતા.

ઠાઠીઆવાડ એજન્સીના કિનારા ઉપર હિંદી માહાસાગરને કાંઠે પોર-
બંદર નામે સુંદર શહેર ઝુકી રહેલું ત્યાં અનેક દેશાવરોના વહાણુ, લંગર
કરતાં હતાં. એક સમયે ચાંચિયા લોકો તે શહેરના કિનારા ઉપર પોતાનું
વહાણુ લાંગરીને નગ્રમાં ભરખ તપાસવા નીકળ્યા, કે આ શહેરમાંનો કોઈ
વહેપારી થોડે દિવસે વહાણુ લઈ બહાર નિકળનાર હોય તો રસ્તો રોકી
હાંટીએ. તેજ નગરની અંદર આ ચારે મિત્ર આવી પહોંચ્યા. ગામની
ભાંગેળે પુછતાં માલમ પડ્યું કે આ શહેરનું નામ પોરબંદર છે, અને ગંગા-
રામે કહ્યું મારા સગાની એક દીકરીનું સાસરું પોરબંદરમાં છે તે આજ
હશે; જો એમજ હોય તો ભાઇઓ આપણે તેને ત્યાં જઈએ.

રણુમલ—ધણી ખુશીથી કેમ જમાદાર ?

ખુલખુલ—હાં દીક હે. જંગલસે મંગલ અચ્છા તો સધ.

જેકનશા—તેનું નામ શું હશે અને તે ક્યાં રહેતી હશે તેની આપ-
ણુને શી ખબર.

રણુમલ—અરે એતો પુછતા નર પડિતા. સૌ શોધી કઢાશે.

ગંગારામ—તેણીનું નામ પરસન છે; માટે આપણે પ્રથમ સુતાર
મહેલો પુછીને માહિતગાર થઈએ. એમ કહી ત્રણેને લઈ ગંગારામ આગળ
આલ્યો અને સુતાર કળી પુછત્રા લાગ્યો. ગંગારામની સાથે જુજ સગ-
પણુ ધરાવનારી પત્નીએ તેને વેગળેથી જોયો અને ઝોળખ્યો કે આવનાર
માણસ ગંગારામ જેવો જણાય છે લાવ જોડુ એતો ન હોય ? એમ કહી
ઘરમાંથી બહાર આવી.

ગંગારામ—કેમ બેન, મને ઝોળખ્યો ?

પત્ની—અરે ભાઈ એ શું બોલ્યો તને ન ઝોળખુ તો ઝોળખુ
કેને ? મારા પિયરની સાચી સગાઈ તો તુજ કતી ? લ્યો આ ખાટલા ઉ-

પર બેસો ! બે બે જણા એક એક ખાટલા ઉપર બેઠેલા, એટલે પસીના વર ઉમેદ કે જે મહા કંજુસ, કૃપણ, કુલણીઆ, અને ગિથ્યા અભિ-માની હતો તેણે નજર ઠરી, અને ચમક્યો. હાય બાપ ચાર ચાર પરાણા શા !

ઉમેદ--અલી રંડા, આ કોણ છે દંડા ?

પસી--કેમ આમ બોલો છો ? મારા પિયરના સગા છે ?

ઉમેદ--અરે તારા પિયરનું નખોદ કેમ જતું નથી ? તે મારે ઘેર રાજ મેમાનના રાજ મેમાન, કંઈ મેમાનનોએ તારો હશે કે નહિ હોય !

પસી--પણ મારા પિયરના ક્રિયા સગાએ તમારે ઘેર કોઈ દહાડો બાણું માંડ્યું છે ?

ઉમેદ--હવે બાણા માંડવામાં બાકીએ શું રહ્યું છે ? ખાટલે ચોટાડ્યા તે જમ્યા વિના જવાના છે ? જ લઈ જાવ ધરમશાળામાં અને બતાવ નેસ્તીની દુકાન.

પસી--હવે ધર સુધી આવેલા ને પાછા મોકલાય ?

ઉમેદ--ના તારા માંટી લાગતા હશે તે ન મોકલાય ?

પસી--આમ કોણીઆ ધાન સાંઝે ધુવાંપુવાં શીદ થાઓછો. કોણ તમારે બારણે આવીને બેસી રહ્યું છે ?

ઉમેદ--કેમ તારી આંખો કુટી ગઈ છે ? આ તે બારણે બેઠા છે કે ગામની બાગોળે બેઠા છે ? આ સઘળી ખટપટ દુરથી રજીમલ જોતો હતો તે એકદમ ઉઠ્યો અને જઈને પરસનના હાથમાં પાચ રૂપીઆ આપ્યા અને કહ્યું અમે તમારે ઘેર બે દિવસના મેમાન છીએ.

ઉમેદ--અહાહા, આ શું કરોછો રૂપિયાની શી જરૂર છે, તમારા સરખા દાનસ્તાનાં પગલાં અમારા ધર સુધી આંધી ? હું આરનોએને કહ્યું કે તું ઝટ દાળ ઝોર એ લુખ્યા હશે, લાવ હું ધી લઈ આવું. પણ રામાટામા કરે છે, બેસોને, બોલાવોને બધાને ધરમાં, બહાર શું બેઠાછો ?

ખુલખુલ--દેખો મેરા સાલાં કેસા ફિતુરી હે ?

રાત્રિયે ચારે મિત્ર જમીને નિદ્રાવશ થયા અને સવાર થતાં ગયું જય જમી જમલ જઈ આવી તળાવમાં સ્નાન કરી પાછા વળ્યા ત્યારે રજીમલ ઉઠી તળાવપર ગયો, અને પુછ્યું. બાઈ અહીંની વ્યવસ્થા શી રીતે છે ?

મંગારામ--સામા ઠેકરા ઉપર સૌચ (જમલ પાણી) કરી પાછા ફરી તળાવમાં હાથ પગ ધોઈ ધર તરફ પધારજો તમારે મઠે નકાવાનું પાણી સુકાવીશું.

રણુમલ—અને તમારે માટે?

તણે—અમે તો નાહી લીધું

રણુમલ—ત્યારે હું પણ તેમ કરીને આવીશ.

જેકનશા—તમે એમ ન કરશો, તમારા અને અમારા શરીરના બાંધામાં ફેર છે.

રણુમલ—હીક, પણ પાણી ન મુકાવશો મારા આવ્યપ પછી જે થાય તે ખરૂં, એમ કહી છૂટા થયા. રમણલ શૌચ ક્રિયા કરી, લોટા માં જતો રસ્તામાં ચાલ્યો આવે છે. સુંદર રેશમી કિનારીની ઘોતી પહેરી છે, બાકીનું આખું શરીર ઉઘાડું છે, અને તેના અંગ ઉપરના સઘળા દાગીના સુર્યના કિરણોની મારફત શોભી રહ્યા છે. આ રણુમલ ચાંચિયાની નજરે પડ્યો.

બેહર—અલ્યા ચેહર ?

ચેહર—હાં, બેહર.

બેહર—બરખ, બરખ, બરખ.

ચેહર—ચાં સે ?

બેહર—ઓ પેલું, નરખ.

ચેહર—હાં, ખરૂં! બોલાવ પેલા બે આપણા શોખતીને, ચારે એ-કહા થઈ રણુમલ પાસે આવ્યા અને તેણે પહેરેલા લગભગ પાંચ ફેરાડ રૂપિયાના દાગીના જોઈ, લોભાયા, લલચાયા અને પોતાની કપટ મળ પાથરવાની તૈયારી કરી.

પહેલો—ચેહર આ બાધને તેં ઝોળખ્યા કે ?

ચેહર—ના બેહર, પણ મને એમ લાગે કે કાંઈ જોયા છે ખરા ?

કેવરો—આપનું નામ શું ?

રણુમલ—મારું નામ રણુમલ.

બેહર—હવે રાખ રાખ ડહાપણ ! જાણ્યો તને કેવરા. તું શું ઝોળખે ભાગશાળીને ! હું નામ હામ બધું જાણું છું.

કેવરો—આપને ક્યાં રહેવું ?

રણુમલ—મારું ગામ વાંસવાડા છે.

બેહર—લે હવે એને રાખ્યો ત્યાં તું ડહાપણ ડોળવા મચ્યો, એ-મનું નામ રણુમલ ગામ વાંસવાડા ને નાત.....

રણુમલ—ક્ષત્રિ છીએ અને હું રાજાનો કુમાર છું.

ચેહર—રાજાના કુમાર એતો ક્યાં મારું અજાણ્યું છે ?

બેહર—અલ્યા ચેહર-કેવરા, કેવરા ?

ત્રણે—હાં, કે શું કહોસો.

બેહર—આ ભાગશાળીને લેધ જમને આપણા વહાણમાં પગલાં કરાવીએ તો કેમ ?

ત્રણે—અહો એવાં આપણાં નસિબ કે એમનાં પગલાં ? અમને લાગતું નથી કે આવે.

બેહર—આપણે વેનતી કરીએ. મહારાજ, રાજધિરાજ અમારી ગરીબની એક વિનતી સે તે સાંભળો અને કદાચ ઉરમાં લ્યો તો અમારે બહુ હપ થાય ?

રણુમલ—કામ હોય તો કહો, મારાથી બનતી તમને મદદ કરવી એ મારો મનુશાસ્ત્રાનુસાર પ્રમાણે ધર્મ છે.

આરે—અમારૂં વહાણ નવું આ દરિયાના કિનારા ઉપર તૈયાર કરેલું છે પણ હજી સુધી અમે એને દરિયામાં હંકાર્યું નથી માટે આપ ભાગ્યવાન પ્રથમ પગલાં કરો એટલે અમે એને હંકારીએ.

રણુમલ—એમાં પગલાથી શું વિશેષતા !

બેહર—હજી સુધી કોઇ અંદર ગયુંજ નથી માટે આપ પ્રથમ પ્રવેશ કરો કે જેથી પાવન થાય.

રણુમલ—ભલે તમારી એમજ મરજી છે તો હું મારા મકાન ઉપર જઈ, વસ્ત્ર પહેરી તમારી સાથે આવું.

બેહર—બહુ સાફ પૃથ્વીપતી એમ કરો તાણે, પણ જરૂર હો ?

રણુમલ—હા હા જરૂર, વચન બોલ્યા એજ પળ્યા સમજવા.

બેહર—ચાલો સાહેબ અમે તમારે ઉતારે આવીએ.

રણુમલ—ઠીક એમ કરો.

ગંગારામ—કેમ ભાઈ, વસ્ત્ર પહેરી ક્યાં તૈયારી કરો છો ?

રણુમલ—હું જરા આમની સાથે જમને આવું છું.

જેકનશા—એ કાણ છે ? અને એમની સાથે જવાનું શું કારણ છે ?

ચાંચિયા—અમે વહેપારી છીએ અને દરીઆ કિનારે અમારૂં વહાણ નવું કર્યું છે તેમાં પ્રથમ સજ્જનનાં પગલાં કરાવવાની અપેક્ષા છે તે પુરી કરીએ છીએ.

ગંગારામ—જાઓ તમારી અપેક્ષા કોઇ બીજી રીતે પૂર્ણ કરો એમને લેધ જવાનું કાંઈ કારણ નથી.

ચાંચિયા—હવે એતો એ જાણે, અમારી સાથે વચને બંધાયેલો છે, ને ના કહે તો એમની મરજી.

રણુમલ—અરે કોણુ ના કહે છે ? એ છોને બોલે ?

ગંગારામ—ભાઈ સાડ નથી કરતા, આ માણસો અમને કપટ બરેલા લાગે છે, માટે કાંઈ દગો કરશે.

રણુમલ—દગલખાજ માણસ હોય તેજ દગાને ઝોળખે. દગો શું, તે હું જાણતો નથી.

જેકનશા—હવે જાણવાનો વખત નજીક આવ્યો છે ? અમારું નહિ માનો તો ?

રણુમલ—તમે બધા ગેરવ્યાજખી બોલો છો ? એ માણસો એવા નથી, માટે મને જવા ઘો ?

ખુલખુલ—હમ ચલતેહે સંગ.

રણુમલ—ભલે એમાં મને કાંઈ અડચણ નથી. ચાલો ! (ચાચિયાએ જાણ્યું આ લોકો આવશે તો આપણું ધાર્યું થવાતું નથી.)

બેહર—રણુમલ ભાઈ, (કાનમાં) આ સુસલમાન અને બીજા નિય જાતિનાં પગલાં કરાવવાં એવું હોત તો તમને શું કરવા આગ્રહ કરત અમે વહાણના માલિક પણ તમારી સાથે અંદર પેસવાના નથી માટે કાંઈ રીતે સમજવતાં એ અહીં રોકાય ને તમારા એકલાથી અવાય તો સાડ.

રણુમલ—વ્યાજખી છે. મારી ધ્યાનમાં ઉતરી વાત. ભાઈઓ તમે શાન્તી રાખી એસો મારી સાથે તમારું કામ નથી. હું થોડી વારમાં પાછો આવું છું.

ગંગારામ—મત કરો છો એ ભુલ છે.

જેકનશા—આંધળો ભિતે અથડાશે ત્યારે પાછો વળશે.

ખુલખુલ—જાઓ અમને યાદ કરજો !

ગંગારામ—યાદ રાખજો રણુમલ તમારા આવ્યા વિના અમે જ-મવાના નથી. અને નહિ આવો તો જીવવાના પણ નથી.

રણુમલ—અરે તમે કેવા વહેંમીને મુર્ખ છો ! (એમ કહી જાય છે) ચાર માંહેના બે માણસે આગળ જઈ સઘળી તૈયારી કરાવી અને સર્વને જીવી જોઈએ તેવી સુચના આપી.

બેહર—રણુમલભાઈ આ વહાણ.

રણુમલ—વાહ, મેં કાને ઘણીવાર સાંભળેલું પણ નજરે તો આ-જેજ નેયું.

બેહર—આપ અંદર ચાલો ! (રણુમલે અંદર પ્રવેશ કર્યો તેની સાથે ચારેજણ દાખલ થયા.)

રણુમલ—તમેતો નહોતા આવવાનાને ?

બેહર—તે વિના તમને બધું બતાવે કોણ ?

વહાણમાં સઘળે ફેરવતાં એક કોટડી નજરે પડી તેમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે બેહરે બહારથી બંધ કરી તાળુ મારી દીધું. અને એક મોટા ઘાંટા કાઢીને બોલ્યો. ચલાવ ! ચલાવ ! તે આવાજની સાથેજ વહાણે કિનારો છોડ્યો. ગાઉ પાંચેક ગયા પછી કોટડી ઉઘાડી. રણુમલને બહાર કાઢ્યો તે વખત રણુમલ કાંઈ જુજ હવા મળવાથી બેહોશ થયો હતો તેને સાવધ કરી કહ્યું કેમ વહાણ જોયું ?

રણુમલ—હા જોયું હવે હું જાઉં છું.

બેહર—ક્યાં જવાના ?

રણુમલ—મારા ઉતારા ઉપર.

બેહર—એતો અહીંથી દશ ગાઉ છે.

રણુમલ—જાઓ આમ મસ્કરી શું કરો છો ?

બેહર—મસ્કરી હોયતો બહાર નજર કરો ?

રણુમલ બહાર નિકળી જોતાં સઘળે દરીઓ દેખાવાથી મુરઝાંજત થઈ હેડો પડ્યો અને જરા શુદ્ધિ આવતાં પોકાર કરી રોવા લાગ્યો.

સિતાજીના મહિનાનો રાગ

અરે આ દુઃખ આવ્યું ક્યાંથી, કરમ મારું ક્યાં થડ્યું;	
મારા મિત્ર ત્રણો વિયોગ, પાંતું પાપીથી પડ્યું.	૧
માહા કપટી કોધી દુષ્ટ, દયા વિના દેખુરે;	
મારા બાળ સ્નેહી ભાઈ, હવે ક્યાંથી પેખુરે.	૨
મરશે મિત્ર મારા થતાં જાણુ, પડ્યો હું હાથ પાપીને;	
પણ વળીશ વહેલો સ્વર્ગ માંય દાંતે જીભ કાપીને.	૩
માન્યો હોત તારો ઉપદેશ, ગંગારામ વિરરે;	
વળી ધન્ય વણીકના બાળ, આપી ધણી ધીરરે.	૪
જતી નીચ પણ બુદ્ધિ બક્ષી બહુ અવિનાશીએ;	
ખરા શબ્દ ન લજા ખુલખુલ, જાવું પડશે શંશીએ	૫
મેં છેલ્લો કર્યો તિરસ્કાર, ભાઈ અવિવેકથી;	
ભુલ્યો વિધાત્રીએ છેક લખેલા લેખથી.	૬

બેહર—અસબસ બકવા નહિ કર !

રણુમલ—માઈ, આમ શું કરો છો ? કહેતા હતા, શું ને ક્યું શું

ચેહર—કહેતા હતા, તે કહેતા હતા, અને કરવાનું છે તે કરીએ છીએ
રણુમલ—આમ ડરાવો છો શું, બ્યારે તમારે મને દુઃખ દેવાનો
 વિચાર હતો ત્યારે કપટ કરી વહાણમાં શું લાવ્યા ?

બેહર—તારી જીભ બંધ રાખ ? અને તારા અંગ ઉપરના સર્વ
 દાગિના ઉતાર.

રણુમલ—અરેરે નશિય માનથી ટુંકારે આવ્યા અને ટુંકારેથી ટ-
 પલે આવીશું. સુરખાઓ આમ કપટ કરી, રંકને રિખાવી. રસ્તે જનારને
 રંજડી ભાખશાળીના ભુવન ભંજડી, ભગવાનને ત્યાં તમે શો જવાખ
 આપશો ?

બેહર—અરે કાણુ આળખે છે અહીં ભગવાનને, છળ, કપટ, પ્ર-
 પંચ અને ધાતકીપણનાં કામ કરી પૈસા મેળવવા એજ અમારું કામ છે.

રણુમલ—જે અધર્મ અને અન્યાય તમે મારા ઉપર ગુજારો છો.
 તેનું તમને માફું ફળ થશે.

ચેહર—અધર્મ અને અન્યાય અમારા સગા ભાઈઓ છે. અને તે
 મનો જન્મ પણ અમારી સાથેજ થયો છે, માટે અમને એ માફાં ફળ
 આપતા નથી.

રણુમલ—અરે ઇશ્વરને ઘેર એવો અન્યાય છેજ નહીં, અધર્મને
 અતી સુખ પણ તે અલ્પકાળને માટેજ હોય છે.

બેહર—યુષ રહે જાણ્યો તને ઇશ્વરના ધરનો અનુચર આવ્યો છે
 તે ? તારાં લુગડાં ધરેણાં ઉતારે છે કે નહિ !

રણુમલ—લ્યો તમે એથીજ પ્રસન્ન થતા હોતો. (એમ કહી ઉ-
 તારી આપે છે) મને પાછો પહોંચાડશો ?

બેહર—હા. અલ્યા (કાણુ છે હાજર !)

કેવરો તથા દેવરો હાથમાં તલવારો લેષ્ટ હાજર થયા.

બેહર—આને જલ્દી યમપુરીમાં પહોંચાડો ! !

રણુમલ—અરે આમ માફ મૃત્યુ કરવાથી તમને શું વિશેષ લાભ
 થવાનો હતો મારે મારાં વસ્ત્ર ધરાણાં પાછાં જોઈતાં નથી, હું ખુશીથી
 તમારી સાથે રંહીશ તમે જે કામ કહેશો તે હું કરીશ, અને કદાચ હું
 તમારા ઉપયોગમાં ન આવું તો મને કોઈ, સમુદ્રના કિનારા ઉપર ઉતારી
 મુકજો એટલે ગમે તે રીતે હું મારા દિવસ ગુજારીશ, કમોતે મરવા
 કરતાં દુઃખમાં જીવવું એ હું ચાહું છું. કારણકે દુઃખમાંથી કોઈનાર સુખ
 થવા વખત આવે છે, સુખનો છેડો દુઃખમાં ને દુઃખનો છેડો સુખમાં
 એ ઇશ્વરી કાયદો છે.

એહર—અધ્યા બેહર, આતો જાણે પરમેશ્વરનોજ દીવરો, અને કાપદાનો જાણુ.

બેહર—બધા ઢાંગ ! મરવું કોઈને ગમતું નથી.

એહર—તારે છો જીવતો રહો, આપણને શું નડવાનો છે ?

બેહર—(ઠીક એમ ફરો) અધ્યા રણુમલ ખળડદાર જો અમારી વિરુદ્ધ વરત્યોતો ! તને સમુદ્રમાં ફેંકી દેઈશું હાલ તને જીવતો રાખવામાં આવેછે.

રણુમલ—મારે તમારા વિરુદ્ધ વર્તિને શું કારણુ છે. જેમ કહેશો તેમ હું કરીશ અને વખત વર્તિને કામ લેઈશ.

વિયોગ ભોગ.

રણુમલ ગુમ થયાને કલાક ન થયો તે પહેલાં ખુલખુલ જમા દાર બોલી ઉઠ્યો. અમે ચાર અખી તક ઓ આયા નહિ. તો કુછને કુછ આક્રિત હોયગી.

ગંગારામ—મને પણ એમ લાસે છે, અને આપણું કહેવું ધ્યાનમાં ન લીધું એ એણે છોકરમત કરી છે.

જેકનશા—ભાઈ એ રાજનાં રમકડાં કહેવાય, મતમાં આવ્યું. એજ કરનાર.

ખુલખુલ—અખ ઉસકા મત ખત સખ નિકલ જાયગા ?

જેકનશા—કેમ ?

ખુલખુલ—એસા ઝાટકુંગા કે ફિર કોઈ દીન મમતકી ખાતમ નહિ.

જેકનશા—શું કહે છે ! બોલશો ખરાકે ?

ખુલખુલ—જ્યું નહિ બોલીંગ, ઓ કુચેમે ગિરેગા તો ગિરને દેઈમે આ !

ગંગારામ—શાહખાશ ભાઈ, વાત તો ઠીક પણ હું એમ કહું છું કે આપણે એની તપાસમાં જઈએ તો ઠીક. કારણકે ધાર્યો ઉપરાંત વખત થઈ ગયો છે ?

જેકનશા—હા, ચાલો જઈએ.

પરસી—ભાઈ ખાવાનું તૈયાર થયું છે, પિરસુ એટલીજ વાર છે માટે જાઓ તો જલદી પાછા ફરજો.

ગંગારામ—અરે અમે તો આ આવ્યા. દરીઆ કિનારે આવ્યા પણ વહાણુ ન દેખવાથી એકદમ ચમક્યા અને ત્યાં ઉભેલાં લોકથી પુછીને માહિતગારી મેળવવા માંડી. ગંગારામ કહે ભાઈઓ આ દરીઆના કિનારા ઉપર પરદેશી વહેપારીનું વહાણુ હતું તે ક્યાં ગયું ?

પહેલો—ત્રણ મહિના થયા અહીં વહેપારીનું એકે વહાણ આવ્યું નથી.
ગંગારામ—ત્યારે તમને ખબરજ નથી.

બીજો—એમને ખબર નહિ ત્યારે ખબર કોને ?

જેકનશા—ખબર હોયતો આમ ખોલેજ ખરા ! કે વહાણ આવ્યુંજ નથી.

બીજો—ભાઈ એ આપણા અહિંના નાકાદાર છે અને કોઈ વહાણ એમની રજ વિના લંઘર કરી શકતું નથી.

ગંગારામ—ત્યારે આજેજ સવારમાં આ કિનારા ઉપર વહાણ હતું એ વાત ખોટી ?

નાકાદાર—એ વાત ખરી, પણ એ વહેપારીનું વહાણ નહિ અને તમારો પ્રખ વહેપારીના વહાણનો છે તે ત્રણ માસથી આવ્યું નથી એ સત્ય.

જેકનશા—ત્યારે એ વહાણ કોનું ?

નાકાદાર—વિરા વહાણતો ચાંચીઆનું હતું.

ખુલખુલ—ચાંચીઆ કીસકું કહેતે હે ?

નાકાદાર—સમુદ્રમાં વહાણ ભેષ ૧૨નાર, લુટકાટ, કરનાર, અને સર્વને પ્રત્યથી પીડા આપનાર માણસોને ચાંચીઆ કહે છે.

જેકનશા—ત્યારે શું મિત્રને ચાંચીઆ લઈ ગયા હશે.

ગંગારામ—જે એમજ હોયતો અપસોસ.

ખુલખુલ—ભાઈ કયા માલુમ કે એસાઈ હુવા હે.

નાકાદાર—તમે ત્રણે કાંઈ વિચારમાં ગુમ થયાછો ખરા ! અને તે વિચાર ચાંચીઆના ભરખનો હશે.

ગંગારામ—ભરખ શું ?

નાકાદાર—આજે કોઈ જીવાન સોળ વરસની ઉમ્મરના છોકરાને પકડી લાવ્યા હતા જેની કાંતી ચંદ્રસમાન હતી અને તેણે સુંદર વસ્ત્ર તથા ધરાણું ધારણ કરેલાં હતાં.

જેકનશા—એજ, અરેરે ભાઈ ગંગારામ માફ હલ્ય કંપે છે અને અંગમાં બેચેની પ્રાપ્ત થઇ છે.

ગંગારામ—સાવધ થા, ભાઈ ખરી હકિકત શી છે તે શાન્તીથી સાંભળ.

નાકાદાર—ખરી હકિકત એજ કે રાજકુમારને લઈ વહાણ અમાને કલાક થયો.

ગંગારામ—ભાઈ ખુલખુલ, જેકનશા તો પડયો બેભાન થયો હવે દરીઆમાં પડતું સુએ કાંઈ મિત્ર મળે તેમ નથી. માટે ત્વરાથી ભાઈને બેર

લેખ ચાલે. જેકનશાને ગાડીમાં લેઈને બેઠે ચાલ્યા. ગાડીમાંથી ઉતરતાં બેઈ પસીએ પુછ્યું, બાઈ આ શું ! આ તમારા મિત્રને ઝોગીયું શું-શું મળ્યું ?

ગંગારામ—મિત્ર રણુમલના ગુમ થવાથી તેની અપળ નાડી ચાલતી બંધ પડી છે.

પસી—મિત્રાઈ પ્રકત એનીજ સાથે છે, અને તમારી સાથે નહિ ?

ગંગારામ—મિત્રાઈ તો સર્વની સાથે પણ અમુક અમુક ખાલુસના હૃદયપર જુદી જુદી અસર થાય, એ પ્રશ્નની નિયમ છે. (જેકનશાને શુદ્ધિ આપવા લાગી.)

ખુલખુલ—કયું બાઈ, અબ દીલકું કુંછ કરારે હોતાહે ક્યા ?

જેકનશા—(જરા શુદ્ધિમાં) રણુમલ, રણુમલ, રણુમલ.

ગંગારામ—રણુમલ છે, ગભરાવાનું કાંઈ કારણ નથી, એમ આ-સનાવાસના કરતાં થોડીવારે બરાબર સાવધ થયો.

જેકનશા—ગંગારામ, રણુમલ ક્યાં ગયો ?

ગંગારામ—બાઈ તે ચાંચીયાને હાથે પકડાયો, હવે આરે છુટશે તથા આપણને ક્યાં અને શી રીતે મળશે તે કહી શકાતું નથી.

સંલિત.

જે.—મિત્ર માહરા તજી ક્યાં ગયો, વિચાર દુઃખનો દાહ તે દહા.

ગંગ.—વહાલાને તજી વહેરી વાસમાં, અધટલું કર્યું એક માસમાં.

ધર્મ જાણવા ધિરજ ના ધરી, કિમ્મત મિત્રની શી રીતે કરી.

મિત્ર ધર્મ તો અમો બળવતા, પિતળ પામીઆ હીમ તાવતાં.

તાપમાં અરે તેં ધર્યાં નથી, ઉતાપો કર્યો છુટયો સર્વથી.

જે.—આંખથી ગયો અંતરથી નહિ જશે, પળે પળે સુને વાદ આવશે.

ગંગ.—કશું ન માનિયું મિત્રનું અરે, કર્મ કોપીયું તો ક્યાં શું કરે.

ખુલખુલ—અબે ચાર અબ રહેને દો, કાંઠાં તકે રામકા નિકા-ભોજે ! સુનો મિત્રકું મિલનેકા એક ઉપાય હે, જે કબી સચ્ચા પડે તો.

બને—શું ઉપાય છે ? જરા કહેતો વાર.

ખુલખુલ—મેને સુનાહે કે તુમારે હીડુ ધર્મમે કાશી કરકે કોઇ દેવકી જમા હે વાહાં સિરપર કર્વત રખવાકે જે અખના જન દેવાહે ઉસકુ જે ચહતાહે વો મિલતા હે; જોર દુસરા હિમાલે મેં અખને હસકુ માત્રતા હે ઉસકુ ખી વેસાઇ હોતમ હે કયું ખાત સહી હે ?

જેકનશા—હા એ વાત ખરી છે. જે સમ ઉપર આધાર રાખીએ તો.

ખુલખુલ—તુમ તમારે શાસ્ત્રકું નહિ માનતે હો ક્યા ?

ગંગારામ—નહિ કેમ શાસ્ત્ર એતો સત્ય છે. અને વેદની વાણી, સાક્ષાત્ ભગવાનના સુખની વાણી છે.

ખુલખુલ—જ્યા કાપકુ ઢીલ કરતેહો ચલો કાશી.

ગંગારામ—જેકનશા આ મિયાં તો ઠેક પહોંચ્યા.

જેકનશા—બરાબર કહે છે, મિત્રની લાગણી હોય ને ફરી મળવાની ઇચ્છા હોય તો એ સિવાય બીજી ઉપાય નથી.

ગંગારામ—પણ મિયા તમને કાશીમાં કર્વત કેમ સુકશે ?

ખુલખુલ—મેં બાવા બનકે રખવાડગા. અબી સે ભગવા કર લેતાહું.

જેકનશા—વાહ શાહબાશ ઠીક યુક્તિ. ભાઈ ગંગારામ મને પણ એમ લાગે છે કે આપણે પણ યોગિવેશ લઈ જઈએ.

ગંગારામ—એતો ઠીક, પણ કેવી રીતે જવું ને ક્યારે કર્વત સુકાવવું?

જેકનશા—એક ગામમાં બે રાત્રિ રહેવું નહિ, ભિક્ષા માગ્યા વિના ખાવું નહિ, અશ્રુત ભોજન આરોગવું નહિ, સુલામ પથારી સુવું નહિ, અને આજથી બરાબર બાર મહિને કાશીમાં જઈ કર્વત સુકાવવું.

ગંગારામ—જેગીના ધર્મતો પળે એવા છે !

જેકનશા—એમ કેમ બોલો છો? આમાં ના પળે તેવું શું.

ગંગારામ—ના પળે તેવું એકે નહિ. સારેજ મને અચંબો થાય છે. ખોળતાં વારજ થઈ નથી કે વિચાર પણ કરવો પડ્યો હોય ?

જેકનશા—તમારા ભાવાર્થમાં કાંઈ ગુણાર્થ છે ? તે મારાથી સમજતો નથી.

ગંગારામ—બાવા લુપ્ત અન્ન અને પૃથ્વી એજ પલંગ એમાં પાળવાનું શું ? મને એક દ્રષ્ટાન્ત યાદ આવ્યું. એક રાત્રીએ પોતાના પ્રધાનને કહ્યું ચાર ટકીલા ખોળી લાવો કે જેણે કોઈ દિવસ પોતાનો ટેક સુએજ નહોય ? એક માસમાં આ કામ તમારાથી નહિ થાય તો હું તમને નોકરીમાંથી બતરડ કરીશ.

પ્રધાન દિનપ્રતીદિન વિમાસણ કરવા લાગ્યો, શરીરે સુકાવા લાગ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારાથી અસુક કામ થવું નથી એવું બન્યું નથી. અને આજે મારી બુદ્ધિ શુભ થઈ ગઈ છે તો કોઈ દૈવ્યનો કાપ સમજાય છે. મારી બુદ્ધિની સરહદનીપાર ધધરે કોઈ કામ નિર્માણ કર્યું નથી એમ હું જાણતો હતો, પણ આજે મારો અભિમાન ઉતરવો છે અને આ કામ કોઈ અન્યને હાથે થવું છે. હરો ધધર ઇચ્છા. એમ

કરતાં પચીસ દિવસ વિતી ગયા ને રાજની સુદતને પાંચ દિવસ બાકી રહ્યા ત્યારે પ્રધાને ધરમાંથી બહાર પણ નિકળવું બંધ કર્યું અને એકાંતમાં વિચાર સુન્ય થઇ બેઠો. એટલામાં તેની પુત્રી કપિલા પાસે આવી અને પુછ્યું. પિતાજી આપ વિચાર સુન્ય કેમ થયા છો અને કચેરીમાં જવું કેમ નથી થયું? તમારા શરીરને અસુખ છે?

પ્રધાન—લાડકી, શરીર તો સાફ છે પણ મનમાં બેચેની ઉત્પન્ન થઇ છે.

કપિલા—થવાનું કારણ?

પ્રધાન—કારણ દિકરી તને કહેવાથી શું પ્રયોજન.

કપિલા—પ્રયોજન શું પુછો છો, મારાથી બનતી મદદ કરી તમને દુઃખમાંથી મુક્ત કર.

પ્રધાન—(ખડખડ હસીને) દિકરી તારામાં છોકરપુદ્ધિ છે, મેં પચીસ વરસ પ્રધાનગિરી કરી, હજારો અનુભવ કર્યા છતાં શુંઆયો છું. તે તું સોળ વરસની છોકરી શું કરવાની હતી.

કપિલા—પિતાજી, એ તમારી અણસમજણ છે, ધર્મ, ભિમ, સહદેવ, નિકુળ આદી બીજા મહા પરાક્રમી યોદ્ધા છતાં ચક્રવ્યુહમાં દ્રોણની, સામાં અભિમન્યુને જવું પડ્યું તેવું શું કારણ?

પ્રધાન—એ વિદ્યા અભિમન્યુ સિવાય કોઈ જાણતું નહતું?

કપિલા—અરે મહા બાણાવળી, ગદાધારી અને માયાવી યોદ્ધા નહોતા જાણતા અને એક સોળ વરસનો અભિમન્યુ જાણતો હતો એ માન્યામાં આવે?

પ્રધાન—એ માનવું અવશ્ય છે. માટે દિકરી તું પણ એમજ કહેવા માગતી હોય કે એ કામ જેમ અભિમન્યુથી થયું. તેમ આ કામ મારાથી થશે. તો હે હું તને કહું છું, કે રાજાએ મને એક માસની સુદતમાં ચાર ટકીલા લાવવા કહ્યું છે કે જેણે પોતાનો ટેક કદી મુક્યોજ ન હોય તેને આજ પચીસ દિવસ થયા તે થવું નથી અને નોકરી રહેવી નથી.

કપિલા—વાહ ! આવા જુજ કામમાં આટલી બધી ગુંચવણ? ચાર તો શું પણ ચાર હજાર જોયતા હોય તો એક દિવસમાં મળે.

પ્રધાન—ત્યારે શું એ તારાથી બને તેમ છે? મારી તો મતી ગુમ થઇ ગઇ છે.

કપિલા—સુદતને છેલ્લે દિવસે તમારે કચેરીમાં જવું અને રાજનને જાહેર કરવું કે હું શોધ કરવા પ્રદેશ મળેો હતો; પણ મારી દિકરીને વાત

કરવાથી તેણીએ અહીં બોળી મુક્યા હતા તે હમણાં લઇને આવે છે.

રાજા--કેમ પ્રધાનજી ટેકીલા લાવ્યા ?

પ્રધાન--મહારાજ, હું શોધવા પરદેશ ગયેલો પણ એ સંબંધી વાત મારી દિકરી જાણતી હોવાથી તેણીએ બોળી મુકેલા ચાર હમણાં લઇ હાજર થાય છે.

રાજા--તમે પરદેશથી કેટલા લાવ્યા ?

પ્રધાન--હું મારા પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ થયો છું. કપિલા આવી તેણીની સાથે ચાર પુરુષ હતા જેમાંનો એક આંધળો, બીજો મુંગો, ત્રિજો બહેરો, અને ચોથો હુંડો.

રાજા--આવ દીકરી કપિલા, સારી તો છું ?

કપિલા--હા પિતા, આપની અભિદ્રષ્ટી હોય ત્યાં સુધી સુખસાન્તી છે.

રાજા--આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે, અને સાથે આવેલા ચાર પુરુષ કોણ છે ?

કપિલા--પ્રયોજન પિતાના દર્શનનું અને સાથે આવેલા ચાર ટેકીલા છે કે જે લાવવા મારા પિતાને આપ તરફથી હુકમ થયો છે.

રાજા--શાહાબાશ, એ ચારે કેવી રીતના ટેકવાળા છે ? તે મને દર્શાવ ! (કપિલાએ શિખવાડી મુક્યા પ્રમાણે દરેક ઉત્તર આપે છે.)

કપિલા--(આંધળોનો હાથ પકડીને) બોલો તમારો શું ટેક છે ?

આંધળો--મેં જન્મ ધારણ કર્યો ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં કુદ્રષ્ટીથી કોઇના સામુ જોયું નથી અને મરીશ ત્યાં સુધી જોવાનો પણ નથી.

કપિલા--(મુગા તરફ આંગળી કરીને) રાજાજી આણે જનમીને કોઇ દિવસ કુવચન મોઢેથી ઉચ્ચાર્યું નથી અને ઉચ્ચારનાર પણ નથી. (બહેરા તરફ આંગળી કરીને) મહારાજ આણે જન્મ ધારણ કરીને કાને કોઇની નિંદા સાંભળી નથી અને સાંભળવાનો પણ નથી. (પછી હુંડો તરફ નજર કરીને પુછ્યું.) તમારો ટેક શું છે ? મેં મારે હાથે અન્યાય, અધર્મ, કે હિંસાનું કામ કર્યું નથી અને કરનાર પણ નથી. (રાજાને) કેમ મહારાજ આપના મંગાવેલા ચાર ટેકીલા થયા કે જેમાંનો એક કે જેણે કુદ્રષ્ટી કરી નથી, બીજો કે જેણે કુવચન ઉચ્ચાર્યું નથી, ત્રિજો કે જેણે પર નિંદા સાંભળી નથી અને ચોથો કે જેણે હાથે અન્યાય કર્યો નથી.

રાજા--છેતરનાર છોકરી. અધિપતીને અકલવનો સમજે છે કેમ ?

કપિલા--કેમ મહારાજ, આમાં છેતરવાપણું શું છે ?

રાજા—આંધળાને આંધાપો, મુગાને મુગાપણું, બહેરાને બહેરાશ અને ડુંઠાને ડુંઠાપણું આરથી થયું છે તે હું જાણવા માગુ છું.

કપિલા—જન્મથી, જન્મથી.....

રાજા—ત્યારે તેમાં ટેકીલાપણું કહેવાયજ નહીં. જન્મથી આંધળા છતાં જોયું નથી, જન્મ બહેરાએ સાંભળ્યું નથી, જન્મ મુગાએ ઉચ્ચાર કર્યો નથી અને જન્મ ડુંઠાએ હિંસા કરી નથી, એતો જ મહિનાનું ઓઠકંઠે સમજે કે જે અવયવની ખામી છે તેનો ઉપયોગ થાયજ નહીં.

કપિલા—રાજન રીસ ન કરશો. અવયવ છતાં તેનો ઉપયોગ ન કરે, પુરૂષાર્થ છતાં કામને છતે, લક્ષ્મિ છતાં અભિમાનને વશ કરે, અધિકાર છતાં અહંકારને મારે, માન્યવંત છતાં અપમાન સહન કરે, પ્રાકૃર્મી છતાં નમ્રતા ધારણ કરે, એવા પુરૂષ તો હું અને તમે બંને બ્રહ્મા સમાન આવરદા પામીને પચાસ વાર પૃથ્વી પ્રદક્ષણ કરીએ ત્યારે એક મળે તો તમે એક માસની મુદતમાં ચાર લાવવા કહ્યું તે કેવળ તમારી અજ્ઞાનતા બીજું કંઈ નહિ.

પ્રધાન—દિકરી રાજનને ખોટું લાગશે, હવે બસ કર.

રાજા—પ્રધાનજી આમાં ખોટું લાગવા જેવું કંઈ છેજ નહિ, મારા હૃદય ચક્ષુ ઉઘાડવાની વાત છે? ચલાવ દિકરી આગળ.

કપિલા—વડિલ આગળ ચલાવા જેવું છેજ નહિ હું ધારું કે તમારા મનની શંકા દુર થઈ.

રાજા—હા થઈ અને તું કહે છે તે સત્યજ છે.

ગંગારામ—મિત્ર તેજ પ્રમાણે આપણે જોગી થયા એટલે આપણને મુલામ બિછાના અને અમૃત બોજન મળવાનાંજ આંધી માટે એમ કહોકે જે મળે તે ખાવું. મળે તેનો ઉપયોગ કરવો અને પ્રયાસ કરી કાશી પહોંચવું.

જેકનશા—આજ તારી ચતુરાઈ જોઈ હું ચક્રિત થયો છું. તું કહે છે તેજ પ્રમાણે કરીશું હવે અહીંથી જલદી ચાલો.

પત્ની—ભાઈજો રસોઈ તાઢી થાય છે, જમીને પછી વાતો કરજો.

ખુલખુલ—અબ રહેને દેને! રંભએ ભંગ કાયકું કરતી હે.

પત્ની—રંગ કાયકા?

ખુલખુલ—ગેરકા.

ગંગારામ—ચાલો જે ભાવે તે ખાઈએ.

(જમીને વસ્ત્ર ગેરમાં બોળાવી બિજે દિવસે સવારમાં જોગી વેશ

ધારણ કરી, ભસ્મ લગાવી ચાલતા થયા. શોક સમુદ્રમાં ગરકાવ થએલા ત્રણે મિત્ર દેશાટણ કરવા લાગ્યા; કેાઇ ગામમાં એ રાત્રિ સુકામ ન રાખવેાં એવા નિશ્ચય કરેલો તે થોડે દિવસે એમને સુગમ લાગવા માંડ્યું, અને નવા નવા ગામનો તથા નવિ નવિ પદ્ધતિના માણસોનો અનુભવ થવા લાગ્યો. એક માસની મુસાફરી થતાં એક નગ્રની અંદર આવી પહોંચ્યા, જે નગ્રમાં ફરતાં બળરની વચમાં એક સુંદર મહેલ તેમની નજરે પડ્યો અને એની શોભા ઉપરથી અનુમાન થયું કે આ કેાઇ સદગ્રહસ્થનું મકાન હોવું જોઇએ.

ગંગારામ—ભાઇઓ, આ મકાનના ઓટલા ઉપર થોડીવાર વિ-
શ્રાન્તિ લેવાય તો સાર.

જેકનશા—હું પણ એમજ ધૃષ્ટિતો હતો.

ત્રણે જણ ઓટલા ઉપર બેઠા. થોડી વાર પચીસેક વરસની ઉમ્મરની એક બાઇ ઓટલા ઉપર આવી. જેવા તેણીએ આ ત્રણ જોગેશ્વરને જોડેલા દીકા તેવીજ સ્વાસ ભરી પાછી ફરી, અને પોતાની બાઈને ખબર આપી કે આપણા મહેલના ઓટલા ઉપર અનાયાસે બાળ જોગેશ્વરે આવીને બેઠા છે જેમનું સ્વરૂપ ધણું નાનું છે માટે મારી મતી તો એમ માને છે કે સ્વર્ગના દેવતા જોગી રૂપ ધરી તમાર મધુર ગાયન સાંભળવાની ઇચ્છાએ આવ્યા હોય.

સરદાર કુંવર—દાસી, પ્રથમ એમનાં હું દર્શન કરી કૃતાર્થ થાઉ. તેઓ ક્યાં છે ? મારા અંતરની ભક્તિથી દેવને દયા થઇ હોય, ને માર પુ-
ર્વનું પાપ પ્રજ્ઞાવાને અત્રે દર્શન દેવા પધાર્યાં હોય, માટે ચાલ !

જેકનશા—ગંગારામ આપણી ધારણામાં ફેર પડ્યો.

ગંગારામ—શી ધારણા ? અને શો ફેર.

જેકનશા—સદગ્રહસ્થ, ધરમિષ્ટ માણસનું મકાન જાણી વિશ્રાન્તિ લેવા બેઠા, પણ જે આંગણમાં આવી ઉભેલી છે તે નાયકા છે.

ગંગારામ—એમ હોય તો આપણે અપવિત્ર ધામમાં ઉભુ ન ર-
હેવું જોઇએ; ચલો.

ખુલ-ખુલ—મેં તો અવલસે સમજાયા કે, એ કેાઈ રંડિકા મકાન હોયગા. કયું કે અભિરોકે વહાં તો ડેલીપે આદમી બેઠે રહેતે હે.

જેકનશા—એતો તમારી ભુલ છે જેની પાસે પુરુષ ધન હોય તે સર્વ વૈભવ રાખે.

ખુલ-ખુલ—અરે એ રંડિકી જાત પેસે ઉધરાનેવાલી ઉમરાવકા ખ-
રચા કિસતરે ઉકાયગી. ઉમરાવકા તો દીલછ ઉમરાવ રહેતા હે. (ચાલવા માંડ્યું.)

સરદારકુંવર—(કે જે સાંભળ્યા કરતી હતી) ઉભા રહો મહારાજ મારે ઘેર બિજા કરીને જાઓ.

જેકનશા—તારે ઘેર અમારા જેવા પવિત્ર સાધુ કદી બીજા કોર નહિ.

સરદારકુંવર—મહારાજ હું બ્રાહ્મણને બોલાવી રસોઇ કરાવી આપને જે જમવાની ઇચ્છા હોય તે જમાડી આપની સેવા કરી મારાં કહેલાં પાપનો અનુમદ ઇશ્વરની પાસે માગુ જેથી અધાર નર્કની થતી સન્નથી હું બચું.

જેકનશા—તારી સવ સમૃદ્ધિ આપતાં તારે ઘેર બ્રાહ્મણ રસોઇ કરવા આવેજ નહીં, ગુણકાના ગુરુ તો ભાંડ કહેવાય, માટે ભાંડને બિજા કરાવ.

સરદારકુંવર—મહાત્મા, ભાંડ આવે ને બ્રાહ્મણ ન આવે તેવું શું કારણ.

જેકનશા—સાંભળ, એક વખતે કોઇ રાજ્યમાં જેઠ અને અષાઠ મહિનામાં બિલકુલ વરસાદ નહિ થવાથી રાજ્યએ શ્રાવણ માસમાં શહેર બહાર ઉગ્મણી નિકળવાને હુંડી પિટાવી ત્યારે શહેરના સર્વે માણસોએ પોતપોતાની સવડ પ્રમાણે જવાની ગોઠવણ કરી. તે વખતે ગામમાં રહેનારી નાયકાઓ સમક્ષ ટોળે સ્વ અને વિચાર કર્યો કે બેનો કાલે શહેર ઉગ્મણી નિકળવાની છે, માટે આપણે કેમ કરીશું. ત્યારે એક જણીએ જવાબ દીધો કે. સૌ કરશે એમ આપણે પણ કરીશું.

માનકુંવર—અહીં બેનો આપણે કોઇ દિવસ બ્રાહ્મણ પાસે રસોઇ કરાવી જમ્યાં નથી.

અંદાકુંવર—માંડી બ્રાહ્મણ તે આપણે ઘેર રસોઇ કરે ?

સતિકુંવર—અરે બ્રાહ્મણ તો શું પણ બ્રહ્મા રસોઇ કરે !

અંદાકુંવર—તું કહે પણ હું ન માનું.

સતિકુંવર—ન માને તો તારા બેઠાં બેઠાં હમણાં બ્રાહ્મણને બોલાવું.

અંદાકુંવર—તુંતો સતિ સાધવી એટલે તારે ઘેર તો રાજ બ્રાહ્મણ રસોઇ કરતા હશે ! (એટલામાં માર્ગે કોઇ બ્રાહ્મણ જતો હતો તેને દેખી ખુશ પાડી.)

સતિકુંવર—મહારાજ જરા અહીં આવજો.

બ્રાહ્મણ—(ગુણકાના મકાનમાં દાખલ થયો) કેમ શા વાસ્તે મને બોલાવ્યો ?

અંદાકુંવર—મહારાજ, કાલે તમારે જમવાનું છે અને તમારે ઘે-

રથી મોઢીને રાંધવા મોકલજો. તમે કહેશો તે દક્ષણ આપીશું.

હિરકુંવર—મારીવતી પાંચ માણસ જમનાર અને હું પાંચસે રૂપીઆ દક્ષણ આપીશ.

માનકુંવર—મારીવતી સાત જમનાર, રૂપીઆ ૭૦૦ દક્ષણ,
એમ વારાધરતી સર્વે બોલી રહ્યા પછી, સતિકુંવરે કહ્યું ત્યો મહારાજ તમારું તો કામ થઈ ગયું. પચાસ માણસ જમનાર અને સાત હજાર રૂપીઆ દક્ષણ. જનમારા સુધી રળવું નહિ પડે.

બ્રાહ્મણ—અરે રંડાઓ પાપ કર્મની કરનારીઓ નર્કની અધીકારીઓ તમારે ઘેરતે બ્રાહ્મણ આવે ? સાત હજાર તો શું પણ સાત કરોડ મળતાંએ બ્રાહ્મણ ન આવે અને આવે તો બ્રાહ્મણ ન કહેવાય, નિયતું અન્ન થેટમાં જતાંજ લુદ્ધિબ્રષ્ટ થાય છે, અન્ન તેવો ઝોટકાર માટે તમે મને તો કહ્યું પણ ખખડદાર જો કોઇ બ્રાહ્મણને કહ્યું છે તો.

અંદાકુંવર—(સતિકુંવરને) સાંભળ; ધરાઇ ? બ્રાહ્મણીઆ રસોઇ જમવી છે.

બંદીકુંવર—એ સતિકુંવર તો ગમે ત્યાંથી બ્રાહ્મણ લાવશે.

બ્રાહ્મણ—આ અવતારમાં તો ન મળે; હેમાળો ગળીને ફરી અવતાર લે ત્યારે. (એમ કહી ચાલતો થયો.)

રસ્તામાં જતાં એક ભાંડનો સંગાથ થયો કે જેણે તેને ગુણકાના ઘરમાંથી નિકળતાં જોયો હતો.

ભાંડ—મહારાજ. આજ તો કાંઇ ગુણકાના ઘરમાં પગલાં કર્યા હતાં, કંઇ મુરતપુરત બેવરાવ્યું કે શું ?

બ્રાહ્મણ—ના ભાઇ, હું રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો અને મને ઘાંટો કાઢી બોલાવ્યો અંદર દશ બાર રંડાઓ એકઠી થઇ છે. શહેર ઉગળથીમાં બ્રાહ્મણ પાસે રસોઇ કરાવીને જમવું છે.

ભાંડ—બ્રાહ્મણ તે મરત આવે ?

બ્રાહ્મણ—મરત નહિ એણે સાત હજાર રૂપીઆ આપવા કર્યા અને પચાસ માણસ જમનાર.

ભાંડ—ઠીક, ત્યારે તમે ના કહી હશે ? (વળી ના તે માથામાં વાગે એવી.)

સર્વ જણીઓ મળી હાંશી કરવા લાગી જેણીનો અતિશય આગ્રહ હતો તેણીએ કહ્યું ખાખા બ્રાહ્મણ જમાડવા છે. ત્યારે તેણીએ જવાબ દીધો કે તમારા સર્વની મરજી હોય તો એક ઉપાય છે, તે હું તમને

સુળકુ. બાપો! આપણો અવતાર તો એળે ગયો છે. આ અવતારમાં અધાર પાપ કરી પેટ ભરીએ છીએ પણ પછીના અવતારમાં આપણને અન નજરે જોવા પણ ઇશ્વર આપશે નહિ. હે જગદીશ્વર ઉત્તમ મનુષ્યા દે- હમાં ધોર કર્મની મતી મને શાને સુજી, એનો તમારી મરજી અમે તેમ હોય પણ મેં તો અત્યારથી પ્રતિજ્ઞા કરી કે અધમ કામ કરી પાપમાં વ- ધારો કરવો નહિ, અને નિતીનો રસ્તો જાલી, પુન્યમાં વધારો કરવો.

હીરકુંવર—લે હવે રાખ્ય! ક્યાં સુધી ઝાકળીયું ઝુલીશ!

માનુકુંવર—હવે તો ભક્તાણી થવું છે.

ચંદાકુંવર—સો ઉદર મારીને મનીબાઈ પાટ બેસવાનાં છે.

સતીકુંવર—હવે જવા લો બધી વાત કાલે કેમ કરવું તે કહો?

હીરકુંવર—એ તો આપ ગંગાજળ જેવાં ગુણકાને પુછો છો કેને? તમે સર્વે મસ્કરી કરો છો પણ સાંભળો આપણે બધી વાણીયણે બનીને ગામમાં નિકળીએ અને બ્રાહ્મણને લાવીએ.

સર્વેજણી—હા ચાલો એમ કરીએ. સર્વ એક મતે થતાં સવારમાં હાંદવઢ પોશાક પહેરી સાદાઈ રાખી બ્રાહ્મણના મોહોલ્લામાં ફરવા મઢ. મહારાજ કોઈ રાંધવા આવશે? કહેશે એ દક્ષણ આપીશું. ઇશ્વરની અઠળકળા એવી કે સર્વ બ્રાહ્મણો વચને બંધાઈ ગયા હતા એટલે કોઈ તેમને હા પાડી શક્યા નહિ. છેવટે નિરાશ થઈ પાછા શરતાં રસ્તામાં દશ વીશેક બ્રાહ્મણ મળ્યા. આડાં ત્રિપુંડ કપાળે કરેલાં; ચક્રી પાંધડીઓ માંથે બાંધેલી નજરે પડતાંજ નાયકાઓ કહે મહારાજ ઉગ્રણીમાં અમારી સાથે રાંધવા આવશે?

મુળશંકર—છગનશંકર, કેમ હા પાડવી?

છગનશંકર—જોઈએ શું દક્ષણ આપે છે.

ભટ્ટારશંકર—તમે દક્ષણ શું આપશો, અને નાતે કોણ છે?

નાયકા—દક્ષણ તમે માગશો તે, અમે નાતે વાણીયા છીએ.

મુળશંકર—અમે તો પાંચસે રૂપીયા લઈએ.

નાયકા—તમારા મોંમાંથી નિકળ્યું તે કમુલ. પાંચસે રૂપીયા.

મુળશંકર—રાંધવાનું શું અને કેટલું?

નાયકા—દુધપાક પુરી. વિસ માણસ અમે છીએ અને વિશેક તમે છો એટલે આપણે પચાસેક માણસની રસોઈ કરવાની છે.

મુળશંકર—ચાલો સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરી દરવાજા બહાર બુદ્ધિ બાગમાં આવો અમે બેઠા છીએ. (એમ કહી ગયા) સંઘળી સાહિત્ય ગા-

હામાં ભરી સર્વે ચાલી. રસ્તામાં ઠાગા ઢોળ કરવા લાગી. અલી એ હીરકુંવર.

હીરકુંવર—શું કહેતાં હશે !

આનકુંવર—આ સતીકુંવરે તો આપણને પાવન કર્યા.

ચંદાકુંવર—અરે હજી બ્રાહ્મણીઆ રસોઇ જમીએ તો ખરાં ?

આનકુંવાર—થશે એટલે જમીશુંજ કે નહિ, પણ બ્રાહ્મણે આપણને ઝોળખ્યાં નથી.

ચંદાકુંવર—તારે આપણે ક્યારે બ્રાહ્મણને ઝોળખ્યા છે ? કે એ તે બ્રાહ્મણ છે કે બપડા.

આનકુંવર—અલી શુદ્ધ બ્રાહ્મણ જેના બ્રાહ્મણ દેખાય છે ને કેમ આમ બોલે છે ?

ચંદાકુંવર—તારે આપણે ક્યારે નાયકણા લાગીએ છીએ. માન કહે તારે તારું એમ કહેવું છે કે, એ બ્રાહ્મણ નથી ?

ચંદા—ખબર પડશે. (એમ વાતો કરતાં વાડીએ આવ્યાં), રસોઇ તૈયાર થઇ જમી રહ્યા પછી બ્રાહ્મણોને એક હનર રૂપીઆ દક્ષણા આપી બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન કર્યા. સર્વે જણે વહેંચી લીધા પછી રૂપીઆ માટે બંધી રજા માગી.

આનકુંવર—મહારાજ સાંભળો—

સતીકુંવરે સત જણાવ્યું, જળાવી સૌની જાતર,

બ્રાહ્મણ લોભે ભાણા માંડયા, અમો સર્વે પાતર;

મુળશંકર—અરે આ ઘાટ થયો ! હશે ફિકર નહિ ઇશ્વરે અમારી લાજ રાખી.

ચંદાકુંવર—સાંભળ માન, બ્રાહ્મણ તો ઉલટા ખુશી થયા. (મુળશંકર તરફ હાથ દરીને) કેમ મહારાજ એમ બોલ્યા કે ઇશ્વરે લાજ રાખી.

છગનશંકર—સાંભળો અમે કોણ છીએ તે.

ભલા સાથે ભલા થઇએ, અને દાંડ સંગાયે દાંડ,

પાતરને જાતર કરાવી, અમે બધા ભાંડ.

સતીકુંવર—હાય હાય, આ શો ગજબ.

ચંદા—ગજબ શેનો, કંઈ વટલાઇ તો નથી ગઇ.

હીરકુંવર—ભક્તાણીને બ્રાહ્મણ જમાડીને પાપ ઝોણું કરવું હતું.

ચંદા—ઝોણું તો ન થાય પણ વધારે થાય, આપણું અધમતું અન ઉત્તમ વણને ખવરાવાયજ કેમ ! એ તો બ્રાહ્મણ બની ભાંડ જમી ગયા.

જેકનશા—એ રીતે હે નાયકા એટલા જગ પ્રપંચ છતાં એટલી

આશાઓ છતાં બ્રાહ્મણો ન આવ્યા તો તારે ઘેર બ્રાહ્મણ શું આવે. અને કદાચ આવે પણ તારું અધમનું અન્ન અમારા પેટમાં જાય તો બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય માટે સમુદ્ર કર અને ખબડદાર જો કોઈને હવે પછી કશું છે તો. (એમ કહીને ચાલ્યા.)

સરદારકુંવર—યોગેશ્વરો મહા સિદ્ધિવાળા છે, એમણે અને તુરત ઝોળખી, મહામાત્રી છે, માટે ગમે તેમ કરી મારા મહેલમાં પગલાં કરાવું ત્યારેજ હું ખરી. ચાલ જઈ રાજાને કહુ એટલે એ નહિ આવે તો બાંધી મંગાવશે. છોકરી મારાં ઉત્તમ વસ્ત્રો કાઢ ! રાજ કચેરીમાં જઈએ.

રાજા—કેમ, સરદાર આજે એકલી તારા સાજાંદા ક્યાં છે ? સરદારે કશું મહારાજ મંજરો કરવા નથી આવી હું આપને એક ખબર કરવા આવી છું.

રાજા—શું છે તે કહે.

સરદાર—મહારાજ. આજે ત્રણ બાળયોગેશ્વરો મારા મકાનના એટલે આવી બેઠા હતા તેમની સાથે મારે કેટલીક વાતચિત થઈ તે ઉપરથી તેઓ વિધ્યાવાન તથા સિદ્ધિવાન જણાય છે.

રાજા—જા એમને અહિં લઈ આવ.

સરદાર—મહારાજ કેટલીક બાબતમાં મને દિટકાર કરી ચાલતા થયા. અને નમ્રની બહાર પણ નિકળી ગયા હશે.

રાજા—તને કષ્ટ બાબતમાં દિટકાર કર્યા ?

સરદાર—એ બધી વાત કહેવા રહીશ તો વિલંબ વધારે થશે માટે જો જલદી બોલાવા મોકલો તો તે અનુભવ તમને પણ થશે.

રાજા—જે સવાર જાઓ અને મેરમના દરવાજા બહાર જતા ત્રણ જોગી ને સમજાવીને, અથવા આગ્રહ કરીને ને નહિ તો બાંધીને પણ લાવો ! જોઈ કેવા છે. (જે ઘોડે સ્વાર ચાલ્યા) ઘોડેસ્વારો અરસપરસ વાતચીતે ગુંથાયા, તેમાંના એકે કશું લાઇ તારો શું વિચાર છે ?

બીજા—શા પ્રસંગમાં ?

પહેલો—રાજાએ આપણને તેડવા મોકલ્યા હવે ઇશ્વર ઇચ્છાએ, જોગી નજ મળે અને આપણે પાછા જઈએ તો રાજા આપણને કાંઈ તિરસ્કારના શબ્દ આપે કે નહિ ?

બીજા—રાજા એવો સુખીના સરદાર છે કે, તારી નજર તો તિરસ્કારના શબ્દ સુધી પહોંચી પણ મારી નજર તો એથી દુર જાય છે.

પહેલો—ક્યાં સુધી.

બીજી—નોકરીમાંથી કાઢી મુકે ત્યાં સુધી.

પહેલો—દેવતા મુક્યો એની નોકરીમાં, નોકરોતો સર્વ રાજ્યમાં છે પણ આને તો સાત ગામડીની સાહેબી ઉપર ડિમાન્ડ બહુ, આજે સાત સાત વરસ થયાં બાળકના મોં દીકમે !

બીજી—તારાંતો બાળકો તારા દેશમાં હશે પણ મારો છોકરો બાર વરસનો થયો પણ હજી મને ઝાળખતો નથી.

પહેલો—એ કેવી રીતે બન્યું કે બાર વરસનો છોકરો બાપને ન ઝાળખે ?

બીજી—સવારમાં ઉઠી નિત્ય નિયમ પરવારી ઘોડેસ્વાર થાઉં છું. ત્યાં સુધી બાળક ઉઠ્યોજ નથી હોતો, અને જ્યારે રાતના દશ વાગે છુટી ને ઘેર જાઉં છું ત્યારે બાળપણે સુષ્ઠ ગએલો હોય છે. એક વખતે એના સરખા બાળબંધની સાથે વાતમાં વાત કરતો હતો કે મેં મારા બાપને હજી દીઠા નથી.

પહેલો—તારે તમને શું બાર વરસ નોકરી કરતાં થયાં ?

બીજી—થયાંજ હશે. છોકરાનો જન્મ થયો ને સવામહીને હું અહીં આવ્યો છું, ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં મેં છોકરો ખોળામાં લઇને રમાડ્યો નથી. જાગતો દેખું તો રમાડુંકતી !

પહેલો—લે બાઇ તારી કરમકથા રહેવા દે અને મારા મનના વિચાર થવાદે રાજતો સર્વે સાંભળીએ છીએ પણ આનાથી તો અવધી છે.

બીજી—હવે છુટાય તેમ છે ?

પહેલો—મેં તો નિશ્ચય કર્યો છે કે, હવે છુટેલા પાછા ફરવું નથી, આપણા નસિબે જો યોગેશ્વરોનો મેળાપ થશે તો હું તો એમના ચરણની સેવામાં રહીશ.

બીજી—બાઇ ઘણાજ સારો વિચાર કર્યો. મહાન પુરુષોની સેવા એજ મનુષ્યા દેહતું સારથક.

પહેલો—અરે જો પેલા દેખાય, ચાલો, ઉતાવળા. (ઘોડા દોડાવ્યા.)

જેકનશા—ગંગારામ, ઘોડે સ્વારો હુંટપાટની તપાસમાં જાય છે.

ગંગારામ—વાંસવાડામાં તો અકેક સવાર દરેક દરવાજે જાય છે અને આ બે કેમ ?

જેકનશા—આગળ જતાં બે રસ્તા આવતા હશે. (ઘોડેશ્વરો નિચે ઉતરી પગે લાગ્યા) મહારાજ આપ જો નઅમાંથી ચાલ્યા આવો છો તેજ

નમના રાજના અમો ઘોડેસ્વારો છીએ, થોડા કલાક પહેલાં સરદારકુંવર નામની નફ્ટ નાયકાએ આવી રાજને આપના સબધમાં કંઈ કહ્યું, તેથી રાજાએ અમોને તમને તેડવા મોકલ્યા છે, કે મહારાજને સમજાવીને આમ્રહ કરીને, નહિ તો બાંધીને લાવો; પણ એના હુકમને માન આપવાને અમો બધાએલા નથી. અમે એની પ્રકીથી દુર ચતાં જ નોકરી મુકી છે. અમો બંને આપના ચરણની સદા સેવા કરીશું અને આપની આજ્ઞામાં રહીશું. જેથી સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી ઇશ્વર મુક્ત કરે.

જેકનશા—પ્રસન્ન રહો આનંદ રહો બચ્ચા, ચલો અપની સંગ વાંહાં સખ અચ્છા હો જાયગા, ચોરાશીકે ફેરે તુમારે મીટ જાયમે.

સ્વારો—બહુ સારૂ મહારાજ, જેવો આપનો પ્રતાપ! સ્વારોના મેળાપ પછી એ દિવસ મુસાફરી કરી ત્યારે માર્ગમાં મોટી નદી આવી કે જેની પાર વહાણુ વિના જઈ શકાય નહિ.

જેકનશા—ગંગાગર, આ નદીની પાર ઉતરવાને આપણી પાસે સાધન નથી અને પાણી અથાગ છે, મને અહીંથી ઘોડાપુર આવ્યું હોય એવું દેખાય છે, માટે તમે કહો તેમ કરીએ.

ગંગાગર—જેકનગર તમે કહો છો તે ખરૂં, સાધન મળશે તો ઠીક નહિ મળે તોએ ઠીક, જંગલમાં રહ્યા તોય ધર છે, અને ધરમાં રહ્યા તોય જંગલ છે આ દેહને મિથ્યા માન્યો હવે એને સુખ કરવાને તૃપ્તિમાં તુટી મરવું એ હાયે અંગારા ઝાલી દાઝવા જેવું છે.

ખુલખુલગર—સચ કહેતે હો. સચ કહેતેહો, દોચાર દીન સરી-તાકે કિનારેપર મુકામ ડાલો ફિર દેખા જાયગા.

ઘોડેસ્વારો—મહારાજ આપની પ્રતિતાને ધન્ય છે. આપે જે નિશ્ચય કર્યો હશે તે વ્યાજબી કર્યો હશે. પણ આપ ત્રણે મહાત્માઓની ધ્યાનમાં ઉતરે તો અમારી ચરજ છે, કે આ અમારા બંને ઘોડાના સાધનથી આપણે પાંચે જણુ પાર ઉતરી શકીએ છીએ.

ગંગાગર—જે એમ થતુ હોય તો ઘણું સારૂ. પણ ઘોડા બે ને પાર ઉતરનાર પાંચ તેતું કેમ?

ઘોડેસ્વારો—અમો બંનેમાંથી એક દર વખત તમારી સાથે રહીશું. અને એકને સામે પાર મુકી આવતાં ડાલો ઘોડો પાછો લાવી બીજાને ખેસારી લઈ જઈશું, એમ ચાર વખત આવ જાવ કરીશું એટલે સર્વે પેલીપારને પામીશું.

જેકનગર—સાધન સારૂ મળ્યું, પ્રથમ તમો બંને સવારો જાઓ!

કહેવા પ્રમાણે બંનેજણુ સામે પાર ગયા. ત્યાં એક જણે ઉતરી ઘેડો પાછો મોકલ્યો, ત્યારે જેકનશાએ સ્વારી કરી બીજા સ્વારે ઘેડાને મોંઢીએથી પકડ્યો અને પાર ઉતારી પાછો આવી ગંગારામને એજ પ્રમાણે પાર લઈ ગયો. હવે ખુલખુલ જમાદારને ખેસારી. પ્રથમ પ્રમાણે પોતાના ઘેડાને કબજે રાખી બીજા ઘેડાને મોંઢીએથી ઝાલ્યો; અડધી ન દીએ ગયા એટલામાં ખુલખુલ મિયાએ રોડ બળવ્યો.

ખુલખુલ—તુમ છોડો ! ઉસકુ મત પકડો.

સ્વાર—મારા પકડવાથીજ તમે ટકી રહ્યા છો.

ખુલખુલ—અરે ક્યા છોકરી જેસી બાત કરતા હે ! મેંને તો બહોત ઘોડે શીરાએ હે ! છોડો ! સ્વારે પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો કે તરત ઘોડો વેનમાં તણુતો ચાલ્યો. સ્વારે જાણ્યું મહારાજ પાછળ આવે છે પણ મહારાજ તો મહાસાગરનો મેળાપ કરવા ચાલ્યા. ઘણી લગામ ખેંચી પણ પાણીના પુરમાં ઘેડો થોભી ન શક્યો. જેમ જેમ આગળ જતો ગયો તેમ તેમ પાણી વધારે આવતું ગયું અને તાણમાં ઘેડો ટકી શક્યો નહીં. કાંઠા ઉપર ઉભેલા ગંગારામ તથા જેકનશા ખુબો પાડવા લાગ્યા. અલ્યા કોઈ, કાઠો ! કાઠો ! એટલામાં પાણીના વેગથી ઘોડો ગુમ થયો, અને બન્ને નિરાશ થઈ ગયા.

જેકનશા—ગંગાગર.

ગંગાગર—મુવા, ગર, ભાઈ બોલતા હો એમજ બોલોને સ્વારોને આપણી પાસે રહેવું હશે તો રહેશે, ને નહીં રહે તો એમની મરજી.

જેકનશા—બંને મિત્રથી વિખુટા પડ્યા, એકતો કેવી સ્થિતિમાં હશે તેની ખબર નથી, અને આ બીજો આપણી નજર આગળ હુબીને મરજી પામ્યો.

ગંગારામ—નારાયણની એમજ મરજી હશે, હવે ચાલો કોઈ ગામમાં આઠ દશ મહિના ગાળીએ અને એક માસ રહેશે એટલે કાશીનો રસ્તો પુછી ચાલ્યા જઈશું.

જેકનશા—તમારી વાત મને ગોઠતી આવી. (ઘેડેસ્વારોને) કેમ ભાઈ તમારે અમારી પાસે રહેવાની મરજી હોય તો રહો. અમો જેવા તમે ધારોછો તેવા જોગી નથી, અમારો જોગ વિયોગજોગ છે.

સ્વારો—વિયોગજોગ કેવો, સંયોગજોગ કેવો તે જરા કૃપા રીતે સમજાવો.

જેકનશા—સગાનો કે સ્નેહીનો વિયોગ થાય અથવા તેનો ધાત થાય, તેના દુઃખે કરીને વૈરાગ આવે અને સંસાર ઉપર અમિતી થાય,

તેને વિયોગયોગ કહે છે. કામથી અંધ થએલા પુરુષને કુંભીપાકમાં નાંખનારી મન ગમતી મોહની મળે તેના મુખના ચાડામાં ચિત્તને ચોટાડી વહાલાના વહેરી થઈ રાત્રમાં રઝળાવનારી રંડાને લઈ પેટ ભરવાને કૃષ્ણને ઢાંકવા જોગી થાય તે સંજોગજોગ. કોઈના નાણા લઈ તેને વાપરી ખાઈપીને ના આપવાની દાનતે જોગી થઈ ચાલ્યો જાય તો તે પ્રપંચ યાજ્ઞ યોગ કહેવાય, અમુક માણસ પાસેથી ધારેલી વસ્તુ મેળવવાને જોગી થયા વિના મળે તેમ છેજ નહીં, એમ ધારી જોગીપણું ધારણ કરી કુંભીઆને દગા કરવા, તેને કપટ યોગ કહે છે. છેલ્લું, યોગનાં પુસ્તકોનાં અભ્યાસથી, તેના રાત્રિ દિવસ રટણથી, મનનથી અને મહાન પુરુષોના સમાગમથી, તથા ઉપદેશથી સંસાર તુચ્છ થઈ અવીનાશીને ઝોળખી લીધા પછી જે યોગ્ય ધારણ થાય છે તેને સિદ્ધિ યોગ કહે છે. અને એજ ભવસાગરને પાર કરનાર છે. માટે હે મુમુક્ષુ અમારી પાસે રહેવાથી તમારી ધારેલી ધારણા પાર પાડવાની નથી, પછી તમારી મરજી.

મોડેસ્વારો—મહારાજ, “કેને ગઈ પુત ને જો આઈ ખસમ” એવો ઘાટ થયો. આપના ઉપર આધાર રાખી નોકરીથી દુર થયા, હવે ફરીને નોકરી મળવાની નથી માટે અમે તો “ ન રહ્યા ઘરના ને ન રહ્યા ઘાટના.”

જેકનશા—તમે દિલગીર થશો નહિ. અમે તમેને એક કાગળ લખી આપીએ છીએ તે લઈ વાંસવાડામાં રાજમાતા ધિરજબા પાસે જાઓ અને અમારા પ્રણામ કરી કહેજો કે આ કાગળ અમે રણમલસિંહ પાસેથી લાવ્યા છીએ. (કાગળમાં ભલામણ કરી વિદાયગિરી આપી.)

ગંગારામ—ભાઈ આપણે બેજ રહ્યા, જંગલતો ભયંકર છે હવે કેમ કરીશું ?

જેકનશા—ભાઈ, સુખ અને દુઃખ એતો દેહના ધર્મજ છે ને કર્મે કરીને આવી પડે છે.

ચાલતાં રસ્તામાં વાધના ધુધવાટા, હરણુની દોડા દોડ, રીંછના ધુરુકવાં, નાગનાં ફરવાં, અનેક પક્ષીઓના પોકાર માલમ પડવા માંડ્યાં.

ગંગારામ—જે જે જીવજંતુઓ, પશુઓ અને પક્ષીઓ જેવામાં આવે છે તે સર્વ અધોર જંગલના રહેનાર છે માટે વીસ ગાઉમાં કાંઈ ગ્રામ હોય એમ મારાથી મનાતું નથી.

જેકનશા—નજ હોય એ સિદ્ધ છે. પણ ભાઈ પેલા પહાડની તળેટીમાં જઈ જરા વિશ્રાન્તી લઈએ.

ગંગારામ—ભલે ચાલો વિશ્રાન્તી તો મળશે પણ શાન્તી મળવાની નથી.

જેકનશા—ગોવિંદની ઘટમાળ નિરંતર શ્યામ કરે છે, અને સઘળા મણુકા એક સરખા નથી હોતા, હુઃખ છે તો સુખ પણ આવશે માટે ધિરજ ધર ?

ગંગારામ—સુખ ક્યાંથી, જે ચાર મિત્રો મળીને હાસ્ય વિનોદમાં દિવસ ગુજ્યા છે તેજ ચાર મિત્રો ફરીને મળવાના નથી.

જેકનશા—ભાઈ આ કાંઈ ભોંયડું હોય એમ લાગે છે ? અને એ કાંઈ મહાન પુરૂષની ગુણ હશે. નહિ તો આ જંગલમાં પહાડની તળેટીમાં અને માણસના પગરવટાવાળી જગા હોય નહિ.

ગંગારામ—જે હશે તે, આપણે શું. મહાત્મા નહિ ને સાક્ષાત જગદીશ્વર બિરાજેલા હોય તોપણ આપણા મનને આનંદ થનાર નથી.

જેકનશા—મારી ઇચ્છા એવી છે કે અંદર પ્રવેશ કરી અવલોકન કરી આવું, કેવી રીતની રચના છે.

ગંગારામ—એમાં રચના નથી. પાણીના મારથી બુલે પડેલો, એમાં જેવા જેવું કાંઈ હોયજ નહિ, અને પ્રવેશ થાયજ નહિ.

જેકનશા—ભાઈ તમે જરા એસો હું આ આવ્યો.

ગંગારામ—જેકનશા. તમે જે કરવા માગો છો તે મારી મરજીથી વિરૂદ્ધ છે. એ હવડ ખાડામાં ઝેરી જનાવરો વસતાં હશે અને તેથી જીવનું જોખમ થાય એવી ધાસ્તી લાગે છે, માટે એ ગાંડાઇનું કામ સમજી પુરૂષે ન કરવું.

જેકનશા—તમે ધારો છો એટલી બધી હવડ જગા તે નથી. (એમ કહી ભોંયરામાં ઉતર્યો.)

થોડીવાર સુધી ભોંયરામાં તેને અંધકાર લાગ્યો, પછી જરા જરા સુજવા માંડ્યું ત્યારે તેણે સામેની બાજુએ એક નાની બારી દીઠી, તેમાં પ્રવેશ કરતાં થોડે સુધી તેને સાંકડી નેળમાં ચાલવું પડ્યું તે નેળના મધ્ય ભાગમાં જીજ્ઞાસુ બનવાળું પડતું હતું તે પ્રકાશ પહોંચીને ઉપર જરા ફાટ પડવાથી આવતો હતો, પ્રકાશ સુધી આગળ અંધકારમાં ગયો ત્યારે એક મોટા ઝોરડામાં તે દાખલ થયો જેની લંબાઈ પહોળાઈ આશરે સો ગજ હતી. આ વિશાળ ઝોરડો પહોંચીને જેકનશા અચાનક પામ્યો. બારીકાઈથી તપાસતાં ચારે તરફ ભિંતો ઉપર ટાંગેલાં અશિયારો તેણે જોયાં, આ શું આશ્ચર્ય આ તરવારો, ગુપ્તીઓ, ભાલા, કિરચો કટારો, બરછીઓ, ઢાલો, અને તિરકાંમઠાં વિગેરે કાનાં હશે, એમ અવલોકન કરતાં ઝોરડામાં ફરતાં એક ભિંતમાં તેણે થોડો પોલાણનો ભાગ દીઠો કે

જેમાં એ માણસો સાથે આંગળી ઝાલીને પ્રવેશ કરી શકે, તેણે વિચાર્યું હતું આગળ કાંઈ છે ખરું. લાવ તપાસ કરું એમ કહી બીજા બારામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં એવું અંધાઈ હતું કે તેને પોતાનો એક હાથ આગળ રાખવો પડતો હતો અને પગલાં ગણી ગણીને માંડવાં પડતાં હતાં, થોડીવારે ગલી જેવા રસ્તાનો અંત આવ્યો અને બીજા વિશાળ યોગાનમાં દાખલ થયો. જેની ચારેગમ દરતા ઘોડા બાંધેલા હતા તે આશરે ગણતં સો એક માલમ પડ્યા, એ યોગાનમાં અજવાળુ આવવા પહાડને ટોચ ઉપરથી કોઇએ કોતરેલો હતો, જેકનશા કહે અહો આ શું આશ્ચર્ય, પેલા ઓરડામાં સર્વ હથીઆર અને આ મેદાનમાં ઘોડા, ત્યારે આ હથીઆરને ધારણ કરનાર અને ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનાર માણસો ક્યાં હશે. હું એમ ધારું છું કે કોઈ રાજ્યની મોટી લઠાઇ વખતે સંતાડેલા ઘોડા તથા હથીઆર એમને એમ રહી ગયાં છે, ના ના પણ રહી શું જાય ઘોડા બાંધ્યા જુખ્યા રહે તો જીવે કેમ ! માટે આ કોઇ દેવતાઇ મકાન હશે, સઘળા દેવ રાત્રે અત્રિક્ષથી હેઠા ઉતરી આ વનની ચોક્કી કરતા હશે, પણ પેલી સામી બારી પાછી શાની જણાય છે, હું આવ્યો એતો નહીં, નાના એતો આ રહી પાછળ; લાવ જેઠ આગળ શું છે, પણ ગંગારામ ગભરાતો હશે, મને વિલંબ વધારે થયો, આશરે અંધા ગાઉની મુસાફરી મેં પહાડમાં કરી હશે. માટે ચાલ જરા તપાસ કરી જલદી પાછો ફરું એમ અંતરમાં વિચાર કરી પથ્થરની બારીમાં પ્રવેશ કર્યો. થોડી મુસાફરી કરતાં વળી એક મેદાન આવ્યું તેમાં પચાસ સાડક માણસો ખેડેલા હતા તેમાંના એકની નજર જેકનશા ઉપર પડી. અરે તું કોણ છે ને અહીં કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શક્યો ? જેકનશાએ વિચાર્યું. દેવતાઇ જગા નથી ચોર હુંટારા છે, માટે “ દમ પાડશે ગમ. ”

જેકનશા—હું સાક્ષત બ્રહ્માનો નિર્માણ કરેલો આદમ તમારા કલ્યાણને અર્થે અહીં આવ્યો છું.

હુંટારાનો અધિપતી—જાઓ એકદમ આગળનું બારણું ખંધ કરી આવો કે જે ખુલ્લુ રહી જવાથી આ માણસ અહીં સુધી આવવા પામ્યો.

૧ હુંટારો—મહારાજ દાર સખત ભિડેલું છે.

અધિપતી—ત્યારે ગુપ્ત તરફ સરત કરો કે ત્યાં ખુલ્લુ રહી ગયું હોય. જેકનશાએ વિચાર કર્યો કે જે બારણેથી હું દાખલ થયો તેનો અતિશય ઉપયોગ કરતા હોય એમ લાગતું નથી આમને આવવા જવાનો રસ્તો બીજો હોવો જોઈએ અને તે મોટો અને સારો હશે. શિકર નહિ, શું

થાય છે તે જોઈએ છીએ. (બારણું બંધ કરી આવેલો માણસ કહેવા લાગ્યો; મહારાજ હાર ખુલ્લુ રહી ગએલું હતું તે મેં બંધ કર્યું.

અધિપતી—(જેકનશાને) બોલ કોણ છું સત્ય હકિકત કહે નહિ તો અમે તારા પ્રાણનો ધાત કરીશું ?

જેકનશા—સત્ય વાત એ છે કે મેં દુઃખી દેહ ધારણ કરેલો છે, અને મહાસંકટ વેડતો આ પહાડ સુધી આવી પહોંચ્યો છું. સહજ સ્વભાવે ભોંયરાનું અવલોકન કરતાં અહીં આવવું થયું.

અધિપતી—ચિંતા ન કર. અહીં કોઈ વાતની અડચણ નથી, આખી પીને આનંદ કરો બાહી રહેલું આયુષ આ કારાગ્રહમાં ગુળરો.

જેકનશા—હું રહેવા ખુશી નથી, મને હવે રજા આપો.

અધિપતી—અહીં આવેલો પુરૂષ કદી પાછો જાયજ નહિ. રાજ ખુશી હોય તોય રહો ને ના ખુશી હો તોય રહો.

જેકનશા—અધિપતિ મને રજા આપો તો સાઈ માઈ ચિત અહીં બચ રહેશે.

અધિપતી—તું કોઈ ઠગારો લાગે છે, તારે અમારા ભોંયરાની ખાતમી લઈ કોઈ ને કહેવી હોય એમ લાગે છે.

જેકનશા—ના એમાંનું કશું નથી.

અધિપતી—ચૂપકર, હવે રાજ નહિ મળે. અહીંથી જવાશે નહિ.

જેકનશા—ક્યાં સુધી.

અધિપતી—અમારી મરજી હોય ત્યાં સુધી.

જેકનશા—તારે મહારાજ મારો એક મિત્ર બહાર બેઠો છે તેને તેડી લાવવા ઘો.

અધિપતી—અરે કોઈ હાજર ! આને હાથ કડી કરો.

(તેજ વખતે જેકનશાને લોહની બેડી પહેરાવી.)

જેકનશા ભોંયરામાં ઉતર્યો કે તરત ગંગારામ વિચાર શુન્ય થયો. અહો ધધ્ધર મનુષ્યની બુદ્ધિમાં પણ પળે પળે કેવો ફેરફાર થાય છે, જે જેકનશા આવેો હકીકતો નહતો, પુછીને પગલાં ભરતો તે મારા ના કહેવા ઉપર એકદમ ચાલ્યો. હું એમ જાણતો હતો કે રણમલેજ સુખાધ કરી કે મિત્રના વચન ઉપર વિસ્વાસ ન આપ્યો. પણ જેકનશાએ એથી અધિક સુખાધ કરી, એ દાખલા જોયા છતાં તેને સુજ ન પડી. રણમલતું અને ખુલખુલ જમાદારતું ગુમ થવું નજરે જોયું તોપણ દુઃખમાં દુઃખનો વધારો કરવાને મને સુધી ચાલ્યો, આમ વિચાર કરતાં થાકેલો ગંગારામ સુધી રહ્યો અને

થોડીવારે નિંદ્રાવશ થયો. અદ્યકાળ નિંદા લઇ ઉઠતાંજ એકદમ ચમક્યો, અરે સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો, હજી સુધી જેકનશા ભોંયરામાંથી બહાર કેમ નહિ આવ્યો હોય, એવું શું જોવાનું હશે ! લાવ તપાસ કર. થોડીવાર પછી અંધારું થશે તો મારી પાસે અજવાળાનું સાધન નથી, એમ કહી ભોંયરામાં ઉતર્યો ત્યારે ચારે તરફ અંધકાર શિવાય બીજું કશું તેની નજરે પડ્યું નહિ. પોતાનો હાથ આગળ રાખી અંધકારમાં પ્રવેશ કર્યો અને ચારે તરફ ફરવા લાગ્યો તો પથ્થરની ખડખડી દિવાલ શિવાય કંઈ તેના સમજવામાં આવ્યું નહિ. હે ભગવાન આટલી જગામાં જેકનશા ક્યાં ગુપ્ત થયો હશે અને ચિડાવાને હાંસીતો નહિ કરતો હોય, હે જેકનશા આપણો આ એક બીજાની મજ્જરી ઠંઠા કરી ખુશી થવાનો વખત છે ? આમ ન ઘટે બહાર નિકળ હવે બહુ થયું. કહે કે હું આ રહ્યો, નાના પણુ તે ડાહ્યો માણસ એટલે સુધી કરે તેમ નથી, પણ અહીંથી આગળ કંઈ રસ્તો પણ નથી કે જેથી તે આગળ વધી શકે, રખેને મારી નિંદ્રાના સમયમાં મને સુકીને ચાલતો થયો હોય, ચાલતો થાય એવો છે નહિ, પણ કંઈ જળ જળાદી વિણવા ગયો હશે ચાલ ઉપર એસુ જ્યાં હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે. (બહાર નિસરી ભોંયરાના સુખ ઉપર બેઠો) મોડી રાત્રિ સુધી મિત્ર ન આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું રખેને કોઇ જંગલી પ્રાણીથી તેની ધાત થઇ હોય, લાવ જરા વિશ્રાન્તી લઉ સવાર થતાં ખોળ કરીશ.

દુકાળ દર્શન.

રણુમલને પોતાની સુસાદરીમાં અનેક પ્રકારનાં સંકટો ભોગવવાં પડ્યાં, વહાણની અંદર તેને એક નોકરની પેઠે કામ કરવું પડતું હતું. એકે દિવસ ધરાઈને ખાવા પામ્યો નહિ, શાન્તીથી સુવા પામ્યો નહિ અને વળી ટકાના માણસોના ટુંકારા સાંભળીને તેના કાન બહેરા થઇ ગયા, ઇશ્વર સર્વને સરખી સ્થિતિમાં રહેવા દેતો નથી “ ચડતી પડતી ચાલી જાય છે. ” હવે પ્રભુ રણુમલને સુખનો દિવસ કેવી રીતે લાવે છે તે જોઇએ. પોરબંદરથી રજકુમારને એસાર્યો કે તરતજ વહાણ હંકાર્યું હતું સર્વ સાહિત્ય તો વહાણમાં પ્રથમથી મુકેલી હતી પણ સુસાદરીમાં જોઇતું મીઠું પાણી બરી મુકેલું ન હતું, તે ખુટી પડવાથી પંદર દિવસમાં કંઠે પ્રાણ આવ્યા અને માંહોમાંહે કહેવા લાગ્યા બાઇએ હવે કોઇ નજીક બેઠ હોય તેણી તરફ વહાણ હંકારો, નહિતો બે દિવસ પછી કોઇ જીવવાનું નથી, ફક્ત બે દિવસ ચાલે એટલુંજ પાણી છે, અને તે પણ સાચવી સાચવીને પીએ

તો ! વાતો કરતાં દ્રષ્ટિ ભરીયાદા ઉપર કોઇ બેટ તથા વસ્તી જેવું માલમ પડવા માંડ્યું ત્યારે સર્વના જીવને શાન્તી થઇ.

જ્યારે વહાણે કિનારા ઉપર આવીને લંગર કર્યું ત્યારે ચાર સિપાઇ તથા એક કારકુન એવા પાંચ માણસો તરત વહાણની પાસે આવ્યા, અને સર્વ માણસોને નિચે ઉતારી વહાણમાં શો માલ છે, તેની તપાસ કરવા માંડી જ્યારે અંદર તપાસ કરતાં કાંઇ માલમ ન પડ્યું, ત્યારે મહેતાએ રાજ્યના ધારા પ્રમાણે તેઓની પાસે દાણના પૈસા વસુલ માગ્યા.

કારકુન—જતી વખતે વસુલ આપી ચિટ્ટી લીધી હોય તો તે બતાવો, નહિ તો આ વખતે વસુલ આપતા જાઓ તે વિના તમને અહીંથી જવાની રજા નહિ મળે.

બેહર—મહેતાજીસાજ, અમે કાંઇ આમાં માલ ભરી લઇ ગયાજ નહોતા.

કારકુન—માલ નહોતા ભરી ગયા ત્યારે ફરીઆની સુસાફરી કેમ કરવા ગયા હતા અને અત્રે આવવાનું શું કારણ છે ?

બેહર—અમે અમારે દેશ જઇએ છીએ, અને ખારવાને પેટનો ઉદ્યોગ છે. અમે માલિક નથી આ મનુષ્યનેજ સુસાફરી કરવાનું વહાણ છે.

કારકુન—(રજીમલ તરફ હાથ કરીને) આ છોકરાની કોટમાં હીરા મોતી રત્નના દાગિના છે તે ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે તમે ઝવેરાત વેચી આવ્યાછો અને રાજ્યના પૈસા હુજાવવાને, વધેલા માલના દાગિના કરી પહેરી લીધા છે.

બેહર—સાજ અમેતો પાણી ખુટી પડવાથી લેવા આવ્યા છીએ.

કારકુન—તમે એક પછી એક તમારી સુખાંધ ઉઘાડી કરતા જાઓ.

બેહર—સાજ સુરખામી શાન્તી ?

કારકુન—“ મીઠું પાણી મહાસાગરમાં ઢાળે તે સુરખ ” શ્લોક તમે અહીં સુકામ કરવાના ઈરાદાથી પાણી મહાસાગરમાં રેડી પાણીને બહાને અહીં આવ્યા.

બેહર—ના સાજ ના સાજ, અરેરે પરબવ શા કાળ કાઢવા છે તે એવાં કામ કરીએ, ભગવાન અમને રજા ના આલે, એવા દગા કરીએતો.

રજીમલ—(વચમાં ખોલી ઉઠ્યો) આપી રજા હવે શું આપે.

બેહર—રજીમલના સામી આંખ કાઢી. (જાણે તેને ધમકાવીને સુખ રહેવા કહેતો હોય.

રજીમલ—હવે હું તારી આંખથી ડરવાતો નથી.

કારકુન—(વિચાર કર્યો કે આ છોકરો કાંઇ જીદોજ લાગે છે) બાઇ તું કોણ છું, અને આ સર્વ તારા શા સગા છે ?

રણુમલ—હું અલૌકીક પુરૂષ છું, અને આ સર્વની સાથેનું સમપણું મારે રાજ સાથે વાત થશે ત્યારે નિકળશે.

કારકુન—રાજ સાથે વાત થાય એ અસંભવિત.

રણુમલ—આ બેટની રાજધાની કંઈ છે, રાજ કોણ છે અને તેની સામે વાત ન થાય તેનું શું કારણ છે ?

કારકુન—રાજ્યધાની અવંનગર, રાજનું નામ અજયસિંહ, અને રાજ અત્યારે ક્યાં હશે, વળી કલાક પછી કંઈ ઠેકાણે હશે તે કહી શકાય નહિ કારણ કે દેશમાં દુકાળ પડ્યો છે.

રણુમલ—હું મહારાજને મળી ત્યાં સુધી આ વહાણ તથા તેમનો એક પણ માલિક અહીંથી જઈ શકે નહિ એવો બંદોબસ્ત આપ તરફથી થવો જોઈએ.

કારકુન—બહુ સાફ આપના હુકમ પ્રમાણે તેમની ઉપર ઉઘાડી તરવારથી પચાશ માણસો પેરો સુક્રુ છું.

ચાંચીઆ—રાજકુમાર શું કરવા અમારા ઉપર સંજ્ઞા કરાવે છે, અમે ભુલ્યા જામમારી.

રણુમલ—જામ હજી હવે મારવાની છે.

ચેહર—ભાઈ અમે તાર કાંઈ બગાડ્યું હોય તો કહે.

રણુમલ—બગાડ્યું કાંઈ નહિ પણ સુધાર્યું ઘણું, મનમાં વિચારો કે શું બગાડ્યું છે.

ચેહર—અત્યા અમે તને આવો નહોતા જાણતા.

રણુમલ—ત્યારે મેં તમને પોરબંદરના તળાવ ઉપર આવા ક્યારે જાણ્યા હતા.

ચેહર—આવો જાણ્યો હોત તો જીવતો શું કરવા રાખત.

રણુમલ—એ તમે ભુલ કરી પણ હું ભુલ કરનાર નથી, તમારા માંથી એકને પણ હું જીવતો રાખનાર નથી.

ચેહર—ભુલ્ય નહિ પણ તારા કાલાવાલા અને અમારી દયા.

રણુમલ—તમારા કાલાવાલાથી મને દયા ઉત્પન્ન થશે નહિ, જો હું આવા ચડાળોને જીવતા રાખું તો હજારો પ્રાણીઓને સંકટના સાળુસામાં પકડી દેવાની મારી નાંખો.

ચેહર—રણુમલ, કાંઈ કરતાં અમારા ઉપર દયા લાવ. ?

રણુમલ—દયા લાવું તો ઇશ્વરનો ગુનેગાર થાઈ.

(વેગળથી રાજ દશ ઘોડેસ્વાર સાથે દોડતો આવ્યો.)

કારકુન—ભાઈ રણુમલ, રાજધિરાજ પધારતા હોય એમ લાગે છે.
(રાજ આવી ઘોડા ઉપરથી ઉતરી ઉભો રહ્યો.)

રાજ—શી વ્યવસ્થા ચાલે છે ?

કારકુન—ગઈ કાલ સુધીના દાણુના નાણાં તિજોરી કારકુનને પહોંચી ચુક્યાં છે. તેના હાથની આ ચાળીસ હજારની પહોંચ. અને આજેતો આ શુકનમાંજ તકરારી ટોળુ આવ્યું છે.

રાજ—અરે તમે કોણ છો, ક્યાંથી આવો છો, અને અમારું દાણુ અટકાવવાનું શું કારણ છે ?

એહર—અમે મુસાદર છીએ. અમારે વતન જઈએ છીએ, વહાણુના ભાડાના પૈસા આપીને ઉતરીશું. વહાણુનો માલિક (એહર) આ છે અહીં કેમ લાવ્યો તે અમે જાણુતા નથી.

એહર—સાખ અમે વહેપારી નથી, ફક્ત પેટ ભરવા ચાર પાંચ ભાગીઆ થઈ લોકને ખેસારી લઈ જવા વહાણુ કર્યું છે, અને પાણી ખુટવાથી અહીં આવ્યા છીએ.

કારકુન—મહારાજ ખરી હકીકત આ રણુમલને પુછશે તો નિકળશે.

રાજ—કેમ તમે શું કહેવા માગો છો.

રણુમલ—પ્રથમ એ કે આ સર્વને હાથ કડી કરો, પછી હું સઘળી બિના કહું.

રાજ—હકિકત કહો પછી જે ઘટીત હશે તે થશે, ગુનો મગજમાં ઈસ્યા વિના હાથ કડી કરવી, એ મારા રાજ્યનો કાયદો ના કહે છે.

રણુમલ—મહારાજ, કાઠીઆવાડ એજન્સીના કિનારા ઉપર આવેલા પોરબંદર નામે ગામના તળાવના કિનારા ઉપર હું ૪૨૨૦ હેતો તે વખતે આ ચાર માણસો આવી મને ઓળખતા હોય એવો ડોળ અને પ્રપંચ કરી, વહાણુમાં પગલાં કરવાનું વચન લઈ, મારા મિત્રોથી વિયોગ પડાવી મને વહાણુમાં ખેસારી દગાથી હંકારી મુક્યું. રસ્તામાં મારો ઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ફક્ત મને સરવેશ્વરે બચાવ્યો છે, તૃપ્તી થાય તેટલું ખાવા પીવા મને એકે દિવસ આપ્યું નથી, નિરાંતે સુવા દીધો નથી અને એક હલકો ચાકરની માફક કામ કરાવતાં અહીં સુધી લાવ્યા છે, મેં કાને સાંભળેલા પણ નજરે નહિ જોયેલા એવા આ ચાંચીઆ છે. તેમણે પોતાની ચાંચી મારી મારા કાન બહેરા કર્યા છે.

રાજ—તમે કોણ છો તે કૃપા કરી કહેશો ?

રણુમલ—રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલા વાંસવાડાના રાજ સમિરમલ મારા પિતા, અને અયોધ્યાના રાજ ધિરસિંહ મારા મામા. માફ નામ રણુમલ.

રાજા—અહો ઘણી ખુશીની વાત, “ આજે કિડીને ઘેર કુંજર ”.
ફરમાવો આ દુષ્ટોને શી શિક્ષા કરવી છે ?

રણુમલ—સર્વને દેહાન્ત દંડની શિક્ષા કરો.

રાજા—તે ન થાય.

રણુમલ—કેમ ન થાય ?

રાજા—એમણે તમારૂં ખોટું કર્યું હશે પણ માફ સાફ કર્યું છે.

રણુમલ—તમારૂં શું સાફ કર્યું ?

રાજા—તેઓ ન હતો તો આપ અહીં શી રીતે આવત અને આ મારી નગરી શી રીતે પાવન થાત ?

(ચાંચીઆ ચુપકીથી, અરસપરસ, વહાણ થયું એ રીતે.)

રણુમલ—ભલે તમારી ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો, પણ પાપીના પ્રાણ બચાવવા એ કેવળ અઘટિત છે.

રાજા—સિપાઇઓ આ સર્વને હાથકડી કરી, જેલમાં મોકલાવો એમને જનમ ટીપાની સજા કરવામાં આવી છે.

એહર—રણુમલ ભાઈ, છેક આમજ! આમાં તને શો ફાયદો ?

રણુમલ—મારા ફાયદાની વાત નથી, પણ તમારા ફાયદા માટે, કે તમે પૃથ્વી ઉપર પાપ ફરતાં ચટકો, તો ઇશ્વરના ગુનેગાર ન થાઓ.

રાજા—સાત સાત ટટકા મારા દેખતાં મારો પછી લાઇ જાઓ.

હુકમ થતાંજ સર્વને હાથકડી પહેરાવીને સાત સાત ટટકા મારી લાઇ જવા માંડ્યા ત્યારે સર્વ જણાએ રણુમલની સામે કંગાલ દ્રષ્ટીએ જોયું. રણુમલે વિચાર્યું આ મારે હાથે અન્યાય થાય છે, જેવા આ ચાર દુષ્ટો છે તેવા ખીજ નથી.

રણુમલ—મહારાજ (એહર. ચેહર. દેવરો ને કેવરો) આ ચાર શિવાય ખીજ સર્વને છોડી મુકો, એવી મારી મરજી છે.

રાજાએ ચાર શિવાય ખીજને છુટા કરવાનો હુકમ કર્યો. ત્યારે ચારે જણે રણુમલને વિનંતી કરી, ભાઈ અમને સજા કરાવવી હોય તે કરાવીને છુટા કરાવો તો સાફ અમે આતું કામ શરીને કદી નહિ કરીએ. (એમ કહી રણુમલના પગમાં માંચાં મુક્યાં.)

રણુમલ—યાદ રાખજે, તમારા અહીંથી ગયા પછી મારે જોવું નથી જોનાર તો ઇશ્વર છે, હું તમને છુટા કરું છું. પણ પારકાનું ખોટું ઇચ્છવાથી આપણું ખોટું થાય છે.

ચારે ચાંચીઆ—(ખાફીનાને) ભાઈઓ આ વહાણને તમે, જ્યાં

જવું હોય ત્યાં જાઓ, અમે ચારે જણા રણુમલની સેવામાં રહીશું, આવા ઉત્તમ પુરૂષની સેવા ફરીફરીને આ અવતારમાં મળવાની નથી.

રણુમલ—ભાઈઓ તમને ૭ માસ સુધી ચાલે એટલું અન્ન પાણી આપી વિદાયગિરી આપુછું માટે જાઓ અને ફરીને જ્યારે મારી પાસે આવવું હોય ત્યારે આવજો પણ મારી શિખામણ યાદ રાખજો.

બેહર—અમારે ચારમાંથી તો એકે જણે ચાંચીઆનો ધંધો કરવો નહિ એ નિશ્ચય, હુકમ છે તો અમે જમએ છીએ, અન્નતો પુષ્કળ છે પણ પાણીનો બંદોબસ્ત કરાવો. (કહેવા પ્રમાણે કરી વિદાય કર્યાં.)

રણુમલસિંહને સાથે લઈ પગે ચાલી રાજ અન્યસિંહ પોતાના નમ્ર તરફ રવાના થયો, આવા સુકુમાર વિલક્ષણ યુદ્ધિવાળા બાળકને જોઈ હર્ષ થયો અને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, આપનું નિકળવું વાંસવાડાથી કેવી રીતે થયું ?

રણુમલ—અપ્પરમાતાની અનિતી અને કામાન્ધ પિતાની તેના ઉપર સંપુર્ણ પ્રિતી એ સિવાય બીજું કંઈ કારણ નથી.

રાજ—ત્રાહે ત્રાહે, જ્યાંને ત્યાં અપ્પરમાતાના અપરાધ થતા ને થતા, કોણ જણે ધર્મને સ્ત્રિના અંતઃકરણમાં કેવી ગોઠવણ કરી છે કે તેનો પાર કોઈ પામી શકે નહિ, હજારે એક અપ્પરમાતા સારી હોય.

રણુમલ—હવે આપણે એ વાતથી શું પ્રયોજન છે, બનવાની બની ગઈ અને બનશે તે જોઈશું એજ. આપના રાજ્યની શી સ્થિતિ છે, નમ્રના વ્યવસ્થા કેવી ચાલે છે, રૈયતની સુખાકારી કેમ છે, રાજ્યના અધિકારીઓ ન્યાય કેવા કરે છે અને કુટુંબ પરીવાર પરમેશ્વરે કેવો આપ્યો છે ?

અન્યસિંહ—રાજ્યની વ્યવસ્થા મારી યુદ્ધિ પ્રમાણે સારી ચાલે છે, નમ્રના લોકો વહેપાર રોજગારે સુખી છે, રૈયતની સુખાકારી વિશે પુછવા જેવું કે કહેવા જેવું રહ્યું નથી, રાજ્યના અધિકારીઓ, અદલ ધન-સાધી, નિશપક્ષપાતી તથા ચોખ્ખા દિલના છે. કુટુંબ પરીવારમાં ધર્મને એક પુત્ર આપ્યો છે જેની ઉંમર હાલ સાત વરસની થઈ છે પણ તેની માતા ગુજરી ગઈ છે અને ત્યાર પછી મેં ફરી લગ્ન કર્યાં છે.

રણુમલ—પુત્ર ઉપર પ્રેમદ્રષ્ટી રાખી સાચા ખોટાનો વિચાર કરતા રહેવું એજ. બીજું રૈયતની સુખાકારી વિશે વાંધા ભરેલું કેમ બોલો છો, તે કૃપા કરી સેવકને સમજાવો.

અન્યસિંહ—(થયાછોરે પતિ તેજ પ્યારી તનના; રાગ.)

થયો બાળા આ કોપ દેવ્યનો દેશ પડ્યો દુકાળ;

દેશ પડ્યો દુકાળ બાળા દેશ પડ્યો દુકાળ. થયો બાળા.

અમૃતવૃષ્ટિ હરનીશ થાતી, માધવ કેરી મહેર;
આ વરશે, જન મરશે, પાણી તરશે, શું કરશે;
કુવા વાવ સૌ સુકાં દીસે પાણી છે પાતાળ. થયો બાળા. ૧

ધન્ય પત્નીએ ધન સૌ ખોયાં, નિર્ધનીઆ એ પ્રાણુ;
વચવાયા, અટવાયા, સપડાયા, ખોષ કાયા;
ત્રાહે ત્રાહે જન સૌ ઉચરે, વળી સમરે દીનદયાળ. થયો બાળા. ૨

ઝાડ કાંધકની જડ નથી જડતી, પત્ર ન દીસે એક;
પશુ પડીઆં, ઉઝડીઆં, ઉખડીઆં થયાં થડીઆં;
સારાં સુંદર શાભીતાનાં, તોડી પાડ્યાં ડાળ. થયો બાળા. ૩

પ્રાણુ તજ નિત્ય પશુ જાય છે, ઝાલે જમખુર વાટ;
વિણુ ચારો, થયો મારો, નહિ વારો, એકે આરો;
વળી વન્હીથી વિનાશ પામ્યાં. પંખી જે પંખાળ. થયો બાળા. ૪

રૈયતની આ સ્થિતિ, હજારો અને લાખો પ્રાણી ભુખથી મરી જાય છે, ચાર વિના અસંખ્ય દોરના પ્રાણુ ગયા અને હજી પણ નિત્ય પરીયંત દોર મર્યાજ કરે છે, નયમમાં વહેપારીને વહેપાર નથી, અધર્મિ અને ચંડાળ લોકો સજ્જનોને દુઃખ દેવા તૈયાર થાય છે.

રણુમલ—મહારાજ, સૌ સારાં વાનાં થશે, ગભરાવા જેવું કારણ નથી, રૈયતના પૈસાથી જે જે વૈભોગ આપણે ભોગવ્યા છે; અને આપણા ખજાના તર ક્યાં છે, તેજ રૈયતને આશ્રતના વખતમાં ધનનો સર્વ ભંડાર ખાલી કરી તેને જીવન આપવું એ આપણો રાજ્યઓનો ધર્મ છે, રૈયત એજ આપણું ધન, આપણો શણગાર, આપણું જીવન અને જે કહો તે તે, રૈયત ન હોય તો રાજ્ય કાણુ કહેનાર હતું, માટે ભર્યા ભંડાર ખાલી કરો, અને જે જે ઉપાયોથી સર્વ પ્રાણી એક વરસ જીવી શકે એવા ઉપાય આદરો.

અજયસિંહ—રણુમલ, આપ કહો છો તે ખરી વાત છે, ધન છે, ધાન્ય નથી આ મારા સો ગાઉ દરતા ખેટમાં સાડત્રીશ ગામ અને ત્રણ મોટાં શહેર છે, તેને એક વરસ કઢાવે એટલો અનાજનો પાક થાય છે, તે અનાજ કરકસર કરી ત્રણમાસ વધારે ચલાવી શકીએ, પણ બીજા બાર મહિના એટલે આવતા ચોમાસાના પાક સુધી પહોચાડી શકાય નહિ.

રણુમલ—એક વખત આપણે ઘેર ચાલે, પછી વિચાર કરીશું.

અજયસિંહ—અરે હા ! એતો મારી ભુલ થઈ હજી તમને ભોજન પાનાદિકથી તમ ક્યાં નથી તે પહેલાં મેં મારી કરમ કથા જાણ કરી, માફ કરજો.

રણુમલ—તેને માટે કાંઈ હરકત નહિ, જે જે કહેા છે તે મારા પુછવાથીજ કહેા છે.

વાતો કરતાં મહેલની નજીક આવ્યા તે વખતે રાણી અશુભમતી ઝરખામાં ઉભેલી હતી તે રણુમલને જોઇ વિસ્મય પામી. અહો આ કામ કુંવર જેવો રાજકુમાર કોણુ હશે ?

અજયસિંહ—રાણી. આ રણુમલસિંહ આપણે ઘેર મેમાન છે તેમની ભોજન પાનાદીકથી સારી આગતા સ્વાગતા કરવી એ તમારું કામ છે.

અશુભમતી—જેવો હુકમ. મારું એવું ભાગ્ય ક્યાંથી કે આવા સુ-કુમાર રાજ મહારા હાથતું ભોજન જમે. આજ ધૃશ્વરે મને કૃતાર્થ કરી.

રણુમલ—મહારાજ અજયસિંહ, રૈયતની સુખાકારીને માટે જે જે વિચાર ઘટતા હોય તે આ વખતે કરો.

અજયસિંહ—આપ જેમ સમજવો તેમ કરવા હું ખુશીધું.

રણુમલ—પ્રથમ તમારે મહારું એક કહેવું માન્ય રાખવું પડશે ?

અજયસિંહ—મેં પ્રથમથીજ તમને કહી દીધું છે કે તમે જે જે કહેશો તે કરીશું. મહારું રાજ્ય આપ્તાદ રાખવું તમારા હાથમાં છે.

રણુમલ—મહારાજ મારા અંગ ઉપર જે હીરા મોતી રત્નના દાગીના છે તેની કિંમત આશરે પાંચ કરોડ રૂપીઆની છે. તે સર્વ ખર્ચ થયા પછી ઘટે તો તમારા ખજાનામાંથી ખર્ચ કરવું.

અજયસિંહ—એ શું બોલ્યા, એમ થાયજ નહિ, તે છતાં તમારી મરજી હશે તેમ કરીશું.

રણુમલ—પ્રથમ તમારા રાજ્યમાં જે જે જગા રજદુપ હોય તેની નજીક કાંસ કુવા વિગેરે ખોદાવો, ગુની જીર્ણુ થએલી જળાશય જગાઓ સુધારો, ધર્મશાળા ઉઘાડી અનાથને આશ્રય આપો, અને પરદેશથી અનાજ તથા પાણી જોઇએ તેટલો ખર્ચ કરીને મંગાવો.

અજયસિંહ—અરે કોઇ હાજર !

સિપાઇ—હુકમ નામદાર.

અજયસિંહ—પ્રધાનને બોલાવો !

સિપાઇ—જેવો હુકમ. (જય છે ને તેડી લાવે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ અત્યારે સેવકની શી જરૂર પડી છે ?

અજયસિંહ—કાલે સવારમાં દરેક ખાતાના અધિકારીને હુકમ કરો કે તે પોતાનાં કામ ખરાખર કરી, જે જે કામ આપડે ઉઘાડવાનાં છે તેના

ઉપર દેખરેખ રાખે, બીજી તમારે જોયતા માણસો રાખી યોગ્ય ખર્ચ કરી ગરીબો પાસેથી કામ લઈ તેમનું પોષણ કરવું. અપંગ અને અનાથને માટે એક અનાથઆશ્રમ ઉઘાડી તેમનું પોષણ કરવું. નગ્રમાં બિય્મ માગતા બિખારીને પકડી અનાથ આશ્રમમાં દાખલ કરવા. અને કામ કરી શકે તેવા હોય તેમને કામ ઉપર મોકલવા. જે ઠેકાણે અનાથ આશ્રમ તથા દુકાળનાં કામ ઉઘાડવામાં આવે તે ઠેકાણે મોદીની દુકાનો ઉઘડાવવી, અને તે મોદી ખોડ કે ખરાબ શિધુ આપી લોકોની સુખાકારીને ન બગાડે તેની ચોક્કસ તપાસ રાખવી.

પ્રધાન—નામદારનો જેવો હુકમ.

રાજા—વળી વધારામાં કહેવાનું કે અત્રે પધારેલા રાણા રણમલસિંહ જ્યાં જ્યાં પધારે ત્યાં ત્યાં તેમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરવો. હાલ એજ. જે જે કામ તમને સોંપવામાં આવે છે તેનો તાકીદે અમલ કરવો, અને આવતા મહિનાની સાતમી તારીખે એટલે આજથી બરાબર એક મહિને જ્યારે અમે જોવા નિકળીશું ત્યારે તેમાં કોઈ વાતની ખામી હશે તો તમારી પ્રધાન પદ્ધિને શરમ ભરેલું દેખાશે.

પ્રધાન—મહારાજ હું તો શક્ત આપના હુકમનીજ રાહ જોતો હતો, હવે હું રજા લઉં છું. (જાય છે ને કચેરી મંડળ એકઠું કરી કહે છે.)

પ્રધાન—અરે ઇંજીનિયરીંગ ખાતાના અધિપતી દોતલસિંહ આં છે.

દોતલસિંહ—ફરમાવો તે પ્રમાણે વર્તવા સેવક તૈયાર છે.

પ્રધાન—તમને તથા તમારા હાથ નિચેના માણસોને કેટલો કેટલો પગાર મળે છે ?

દોતલસિંહ—સાહેબ મારો પગાર રૂ. ૫૦૦ મારા હેડ ક્લાર્કનો ૨૦૦ અને મારા એકાઉન્ટન્ટને ૧૪૦ તે સિવાય ત્રણ ઓવરસિયરો છે તેમાંના બે ૬૦ રૂપિયાના અને એક ૫૦ નો છે.

પ્રધાન—તમને રૂપિયા બસે અને હેડ ક્લાર્કને પોણાસો તથા એકાઉન્ટન્ટને સો અને ઓવરસિયરોને વિસ વિસ એ પ્રમાણે પગાર કરતાં વધારે મળશે બાકી બીજા જોઈતા માણસો રાખી સર્વને યોગ્ય પગાર આપી કોલનનું તળાવ તથા કારન અને કેસર વચ્ચે નહેર ખોદાવો.

દોતલસિંહ—મહારાજ આપ કહો છો તો ખરા પણ એ કામ થોડા રૂપિયાનું નથી, તે ઝોઝામાં ઝોઝા ત્રણ લાખ રૂપિયાનું છે.

પ્રધાન—અરે ત્રણ શું તેર લાખનું કામ હશે તોપણ મહારાજ ખર્ચવાને ખુશી છે. તમે તાકીદે કામ શરૂ કરો હું નગના કેટલાક શેઠીઆને ખબર આપી રાજન પાસે મોકલું.

શીઠીઆ—અમારા ગરીબ લાયક કાંઈ કામ હોય તો કહો.

અજયસિંહ—શીઠીઆ, અમારી પાસે ખેડા છે તે રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલાં વાસવાડાના રાજ સમિરમલના પુત્ર રણુમલસિંહ છે તે ધણી વિદ્વાન અને ડાહ્યા છે તેમની સલાહ પ્રમાણે આપણા રાજ્યમાં દુકાળના કામ ઉઘાડ્યાં છે. ગરીબોને માટે અનાથ આશ્રમ ઉઘાડ્યાં છે. અને પ્રદેશ ધાન લેવાને વહાણ મોકલી દીધાં છે.

મહાજન—ઘણું ઘટિત કર્યું છે. હાલમાં રાજનને એજ વિચાર કરવા ઘટે છે, અસંખ્ય માણસોના પ્રાણ ભુખથી અને હજારો માણસોના પ્રાણ પાણી વિના ગયા છે. અને કેટલાંક ગામ ઉજ્જડ થઈ ગયાં છે. લખખો માણસો ભિખ માગતા રસ્તા ઉપર માલમ પડે છે.

નેમચંદ—અરે કરમચંદ, હું મોંઘીને શમશાન ગયો ત્યાં એક એક વળીએ ત્રણ ત્રણ મડદાં બાંધેલાં, એવું એવું સાત વાર જોયું. બહુ મરફી ! બહુ મરફી !

રણુમલ—જે કાળે અને જે પળે જે બનવાતું હોય છે તે કોઈ મિથ્યા કરી શકતું નથી.

ચોપદાર—મહારાજ, પ્રધાનજી પધારે છે.

અજયસિંહ—કેમ પ્રધાનજી શું વર્તમાન છે ?

પ્રધાન—મહારાજ કોલનતું તળાવ તથા કારન અને કેસર વચ્ચેની નહેર એ બે કામ હાલ ઉઘાડ્યાં છે, એ થયા પછી બીજાં કરીશું.

અજયસિંહ—ધન્ય છે રણુમલસિંહને કે જે પોતાના અંગ ઉપરના દાગિના પરોપકારમાં અર્પણ કરવા તૈયાર થયા.

રણુમલ—મને ધન્યવાદ આપવા જેવું કંઈ છેજ નહિ. મારી માતા નાનપણમાં મને જે જે લાડ લડાવતી અને તેની સાથે માઈ મન રંજન કરવાને જે જે વાતો કહેતી તેનું આ પરીણામ છે.

કર્તા—જેવું રણુમલે કર્યું એવું સર્વથી ન થાય. કારણ કે તે સ્વાર્થ અને પરમાર્થમાં સરખો રહેતો હતો આપણે એના પ્રમાણે કરવા જઈએ તો, કહેવત પ્રમાણે થાય. દેખા દેખી સાધે જોગ, પડે પડને વાધે રોગ.

દ્રષ્ટાન્ત—એક વખત એક ધારાળો પોતાની સ્ત્રિને લઈ ખેતરમાં જતો હતો તે વખતે, મોરે કળા કરેલી જોષ ત્યારે ધારાળાએ કહ્યું કે અલી આપણે કોઈ દહાડો કળા ન કરી, બળ્યું મોર જેવી કળા આપણને ન આવડે. આજે ઘેર જઈને કરવી. સાંજે ઘેર જઈ ખાઈ પી સુવાનો સમય થયો ત્યારે સ્ત્રી કહે. હે તારે કહ્યું તમે કહેતા હતા કે કળા ક-

રીશું ? કોળી કહે હા હા, લાવ ખાટલો. ખાટલો લઇ પીઠ પાછળ દોરડાથી મજબુત બાંધ્યો, અને કોળણે સુપડું બાંધ્યું પછી ઝુપડીમાં ફરતા જાય ને ટેલુંક ટેલુંક મોઢેથી ઉચ્ચાર કરતા જાય. કોળણ કહે તમારી કળા મોટી તો થઇ પણ ગોળ ન થઇ, ત્યારે પુજો મંગાવી બાંધી દીધો. હવે ચળકતી થાય એટલે થયું. દીવાસળીથી સળગાવ્યું એટલે બડકો થયો. કોળણ કહે હા હવે શોભ્યું એટલામાં છાપડું સળગ્યું, લહાય થઇ, બાઇડી બહાર નિસરી ગઇ, પણ પુરૂષથી બહાર નિકળાયું નહિ, નિકળતાં ખાટલો ભરાયો, લોકો ભરાયા અને શું છે. કોળણ કહે કોઇનું કંઈ બળે, કોઇનું કંઈ બળે મારો મોર કળાયો માંડી બળે, માટે હે રાજન કોળીએ પ્રથમ પોતાનો વિચાર ન કર્યો કે હું કોણ અને મને કળા કરવી ઘટે છે કે નહિ.

અભયસિંહ—શહાબાશ રણુમલ. તમને નાનપણમાં માતાનો ઉપદેશ સારો થયો છે, ધન્ય છે તમારી માને કે જેણે પુત્રને બાળપણથી જ નિતીનો રસ્તો દર્શાવ્યો છે, જો માતૃશ્રી હાલ સજીવન હોય તો મારે એમનાં દર્શનની અભિલાષા છે.

રણુમલ—(આંખે આંસુ લાવીને) મારાં ધિરજબા હાલ હયાત છે. એમનો પ્રેમ અતિપય છે, મને ઘોડીઆમાં સુવારી છાનો રાખવા જે ગિત ગાતાં તેમાંનો કંઈક ભાગ મેં મારા નોકરોથી સાંભળ્યો છે તે કહું છું.

હાલરડું.

(આલોલો હાલ વહાલરે, પ્રિતમ પારણીઆમાં પોઢો,) એ રાગ.

સુનીતિ ચાલજોરે, કરજો પ્રાણ જીવનશું પ્યાર;

શ્રુષ્ટિ કરતા સૌ દુઃખ હરતા, ઇશ્વર જગદાધાર;

ક્યાં કાયદા જન સુખ સાર, ન જવું તેની પાર.

સુનીતિ. ૧

પરનિંદા પરધન પર હરવું, પર અસ્ત્રી પર ખાર;

નીતીની રીતી ઓળંગે, તે જન ખાશે માર.

સુનીતિ. ૨

જુક, પુક કોઇની નવ જોવી, કાગ તણો અવતાર;

સજ્જનના દોષ દૂરીજન કાઢે, ભુતળ ભાગે ભાર.

સુનીતિ. ૩

અજયસિંહ—અહો ભાઈ સઘળો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો, તમારી માતાએ જે હાલરડાં ગાયાં છે, તે ઉત્તમ છે. મેં નાનપણમાં હાલરડાં સાંભળ્યાં છે તેની એક કડી. “ ભાઈ મારો ડાહ્યો છે, ને પાટલે બેસી નાહ્યો છે. ”

રણુમલ—હવે મને શ્રમ ઘણો થયો છે, માટે રજા આપો તો આજે પુર્ણિમાનો દિવસ છે, માટે દરિયાના કિનારા ઉપર જરા શરવા જાઉં.

અજયસિંહ—હા આપણી ગાડીમાં જાઓ અને વહેલા પાછા વળજો, મને તમારા વિના ગોઠતું નથી.

રણુમલ—મને ગાડીની જરૂર નથી. ચાલતા જવાથી મારા શરીરને કસરત થશે. માટે જાઉં છું અને વહેલો આવીશ.

દરીઆના કિનારા ઉપર એક મોડું સોમણુ તોલતું લાકડું પડ્યું હતું. રણુમલ હીંચણુ સુધી પાણીમાં પચીસ કદમ ચાલી લાકડા ઉપર જઈ બેઠો. પુનમનો ચંદ્ર સામે શોભી રહ્યો હતો તેના સામું એક નજરથી જોવા લાગ્યો, અને વિચારમાં ગુમ થયો. અરે મારા માતા પિતા મારા મિત્રો સર્વ ક્યાં. એટલામાં લાકડું હાલવા માંડ્યું. રણુમલે વિચાર્યું અહો આ સોમણુનું ભોંય ઉપર પડેલું લાકડું હાલવા લાગ્યું તેનું શું કારણ. પાછું વાળી જોવા જાય તો કિનારો પાંચસે કદમ દૂર હતો લાકડું પાણીની બરતી ચઢવાથી ઉચકઈ ગયું હતું અને જે ઠેકાણે રણુમલ ચમક્યો તે ઠેકાણે ત્રણ વાંસપુર ઉંડુ પાણી હતું નિસાસો સુધી રણુમલે કહ્યું હે પ્રભુ હજી દુઃખનો અંત આવ્યો નથી કે કેમ ! એટલામાં પાણીના મોજાથી લાકડું મધ્ય સમુદ્ર સુધી તણાયું અને રણુમલ પ્રાણુની આશા ત્યાગ કરી ધધ્ધરની સ્તુતિ કરતો બેસી રહ્યો.

ધધ્ધર સ્તુતિ; પુનમ ચાંદનીનો; રાગ.

ઓ અવિનાશી અનાથના આધાર છોરે.

છો પ્રાણુ સર્વના જીવન જગ કરતાર;

રે અલખેલા અધિકુ શું કહું, સહાય કરો હવેરે.

મહાસાગર મોટા ઘણો, પાર ન પામે જન,

ત્રિકમ તેમાં તાણીઓ, અકળાયું સુજ મન,

વળી તૃષ્ણાદી તરંગ તેમાં, ઉઠે ઘણારે;

આશાએ બાંધ્યો જીવ, જતાં નહિ વાર.

રે અલખેલા. ૧

ભુધર ભવસાગર વિષે, ભટકાવ્યો બહુ કાળ;

ચોરાશીના ચાકમાં, દિઠાં દુઃખ વિશાળ;

પ્રભુ પ્રજાપતીએ, ઘાટ અમારા ઘડ્યા ઘણારે;

મોહ માયાદી, ટપલા કેરો માર.

રે અલખેલા. ૨

શાંશાં સંકટ ભોગવ્યાં, શાં શાં કર્મ લખેલ;

પળે પળે છાયા પ્રેરે, અટપટો તમારો ખેલ;

નિત્ય નીત્ય પ્રલયમાં, નર સૌ ગોથાં ખાય છેરે;

વળી કાળ ખાય છે, કેરી કેરી લગાર.

રે અલખેલા. ૩

કપટ પંક્ષણી.

આપણા પવિત્ર ધામ કાશી નગરના રાજા કુલણ્મલને ગમારમલ નામે પુત્ર અને સગુણ નામે પુત્રી એ બાળક હતાં. પુત્ર પુત્રિની ઉન્મરમાં ત્રણ વરસના આંતરે હતો, પણ અક્કલ હોંશીઆરીમાં હજારે ગાઉનો આંતરે હતો, સગુણની ઉન્મર તેર વરસની થઈ ત્યારે ગમારમલ સોળ વરસના થયા. બંનેની ઉન્મર પરણાવવા લાયક થઈ ત્યારે રાજા કુલણ્મલ શિકરમાં પડ્યો. હવે આ સુંદર દેવ કન્યા, નાગકન્યા અને ગાંધ્રવ કન્યાનાં માન મુકાને તેવી સ્વરૂપવાન, ગાંધારી જેવી ગુણવાન, તથા મહાન પુરૂષનાં માન મુકાવે તેવી, આકાશ વિજળીની ભારક ચમકારા કરતી, નવ યૌવનમાં ખિલતી, બાળાને, ક્યાં પરણાવીશું. એને લાયક વર ક્યાંથી બોળી કાઢીશું. સ્વયંવર કરે તો રૂપ જોઈ પરણાવવી પડે, કેણુ મોકલું તો કુળ જોઈ પરણાવવી પડે. પણ પુરૂષના ગુણ જોવાય અને લગ્ન થાય તો સગુણે સગુણ મળે કે જોઈ અમૃતમાં અમૃત બળ્યું કહેવાય. દીકરી દીકરી ? તારે માટે મને અતિશય શોચના થાય છે. દુનિયામાં દુઃખનો દરીઆ તે દીકરી સમાન બીજો નથી. તું જન્મી ત્યારથી તારી ચિંતા તે હજી સુધી ચાલ્યાજ કરે છે અને આગળ વિચાર કરેશું તો મૃત્યુ સુધી તે ચિંતામાંથી હું મુક્ત થવાનો નથી. વળી વિચાર કરેશું તો પુત્ર કુવારેછે, એમાં મારો શો વાંક; ગમારનો ગમારના ગુણેજ કુવારા પ્રેરે છે, જ્યાં જ્યાં રાજ્ય રજવાડામાં જાય ત્યાં, સમ્યક્તાથી વર્તવું કે મથાર્થ બોલવું કે સહુકાં છથી વાત કરવી તેમાંતું કાંઈ ન મળે, સર્વે રજપુતો સમજી ગયા છે કે ગમાર કરતાં ગણેડામાં ત્રણ ગુણ વધારે છે, કે જે મરુખને શિખામણ હેવા લાયક, અને એ પ્રમાણે વર્તવા લાયક, તે ત્રણ ગુણ ગમારમાં હોયતો તેને ગણેડો કહી શકાય, પણ ભાઈ તો ગણેડાથીએ ઉતરતી પંક્તિના છે એટલે સર્વે ઉપમાભેગ કહીએ તો ચાલે. વિચારમાં ગુમ થઈ રાત્રિ ગુન્જરી, સવાર થતાં ખટ કર્મ પરવારી શોકાતુર ચહેરે જઈ સભામાં બેઠો.

પ્રધાન—કપાસિંહુ એઆદળી બાદ, પૃથ્વીપતીને આજે કષ્ટ વસ્તુએ શોક સમુદ્રમાં ડુબાવ્યા છે ? તેની શેવકને ખબર પડવી જોઈએ.

કુલણ્મલ—પ્રધાનજી, રાત્રિએ વિચાર ભોવનમાં બ્યારે હું મર્ક થયો ત્યારે મારા વિચારમાં રાજ્ય માટેની કોઈ પણ ખટપટ, કે ચક્ર પાણીને ઝોળખવાની ચટપટ; એમાંતું કાંઈ મારી નજર આગળ નહિ આવતાં પુત્ર તથા પુત્રી બંને હાજર થયાં. સગુણને ક્યાં પરણાવવી, ગમારને શી રીતે પરણાવવો, એજ વિચારના ઉભરા વિરંતર આવ્યા છે. ગમાર તે તો

ગમારજ છે. રજપુતમાંનો કોઈ તેને કન્યા દે તેમ નથી. સગુણના ગુણ પ્રમાણે લાયક વર જડતો નથી.

પ્રધાન—મહારાજ, સગુણને પરણાવવાની ખટપટ હાલમાં બંધ રાખો, ગમાર વિષે વિચાર કરો.

રાજા—અરે હાલ પ્રધાન, જેનો કંઈ ઇલાજ આપણા હાથમાં છે તે બંધ, અને જેની બાજુ આપણા હાથમાં છેજ નહિ તે વિચાર શી રીતે પાર પડશે ?

પ્રધાન—ગમારનું નશિબ ગમારને પરણાવશે. એક બીડું કરી સભામાં ફેરવો કે ગમારને માટે કન્યા લાવશે તેને રાજ્યમાંથી બે આની ભાગ મળશે. હાલ એજ, સગુણને માટે વિચાર કરીશું.

રાજા—વારૂ પ્રધાનજી, તમારી સલાહ મને સંતોષકારક છે, અને નમ્રમાં બીડું ફેરવો કે જે મારા પુત્રને માટે પદ્મણી સ્ત્રી લાવશે તેને રાજ્યમાંથી બે આની ભાગ મળશે.

વાર્તા વિનોદ ચાલેછે તે પ્રસંગમાં ગમાર આવી પહોંચ્યો. રાજા કહે પ્રધાનજી, ભાગ્યશાળી પુરૂષ પધારતા દેખાય છે ને શું !

પ્રધાન—કામ સિદ્ધ થશે પછી ભાઈનું ભાગ્ય કરે તે ખરું.

ગમાર—આપા મને વહુ, હં હં હં હં.

રાજા—વીરા હાલ એજ વાત ચાલે છે, થોડા વખતમાં તારા લગ્ન થશે (લગ્ન શબ્દ સાંભળીને)

ગમાર—વધન નહિ વહુ હું હું હું હું.

રાજા—હા ભાઈ હા તને પરણાવવાના થોડા દિવસ બાકી છે તારે માટે પદ્મણી કન્યા મગાવી છે.

ગમાર—(પદ્મણી સાંભળીને) પદામણી નહિ. હારી 'વહુ.....

રાજા—ના ભાઈ ના પદામણી નહિ. રતીકા જેવી રૂપાળી.

ગમાર—આપા, (રતીકા શબ્દ ઉપરથી) રાત તો કાળી હોય.

રાજા—અરે રાત કાળી હોય પણ ચંદ્ર ઉઝા પછી કાળાશ રહેકે ?

ગમાર—ના રહે, ના રહે ખરી વાત આપા, તારે ચાંદામામ્મ કીયા ?

રાજા—તારી મિ તે રાત ને તુ તે ચંદ્ર.

ગમાર—હો હો હો આપા, તમેય રાઉ જેવા છો હો.

રાજા—હા ઠીક, જા હવે ચેર, તમે પરણાવશું.

ગમાર—તારે પરણાવજે હો ! આપા બેન જેવી વહુ લાવજો.

રાજા—સાઈ સાઈ જા, બેસ લાવીશું.

ગમાર—તારે બાપા બેનને ના પરણ્યા ?

રાજા—ચુપ, બકવા ન કર બેહર. વગર સમજ્યું લવલવ કરે છે.

ગમાર—ભુલ્યો ભુલ્યો (ગાલે લપડાકો મારે છે) બેન બદે નહિ કેમ બાપા ?

રાજા—સિપાઇ, એને પકડીને ઘેર લઇ જાઓ.

ગમાર—જઉં બાપા જઉં છું, હવે નહિ આવું. વહુ લાવજો ! હાંકે ! (નય છે.)

ચોપડાર—રાજાધિરાજ, બહાર કોઇ સ્ત્રી આવી છે અને તે અંદર આવવા માગે છે.

માલશુ—(સલામ કરીને) મહારાજાએ જે ઢંઢેરો પિટાવ્યો અને ખીડુ ફેરવ્યું તે મેં ઝડપ્યું છે, અને પચાસ દિવસમાં પદમણીની ખોલ્ય કરી એકાવનમે દિવસે લઇ હાજર થઇશ.

રાજા—બહુ સાર, તારે જે જે વસ્તુ જોઇતી હોય તે અમને કહે.

માલશુ—મારે કાંઇ ન જોઇએ, હું આપ જેવાંના પુન્ય પ્રતાપથી સર્વ વાતે કુશળ છું. મારો જન્મ કામરૂ દેશમાં થયેલો છે ત્યાં હું વીસ વરસની થઈ ત્યાં સુધી રહી છું. તે દેશની સઘળી વિદ્યા હું શિખી છું, બ્રહ્માને ભુલાવું અને વિધાત્રિને વાંકી રાખુ એટલી આવડત મને આવડે છે. અનેક પ્રકારનાં રૂપ હું ધારણ કરી શકું છું, અને દિવસમાં દોઢસો ગાઉની મુસાફરી કરી શકું છું.

રાજા—વાહરે વાહ, પ્રધાનજી કુવરનાં ભાગ્ય ભલ્યાં.

પ્રધાન—મેં તો પહેલેથીજ કહ્યું હતું કે ભાઇના ભાગ્યનો ઉદય હવે થયો છે.

માલશુ—મહારાજા, મને રજા મળવી જોઇએ.

રાજા—પ્રધાનજી આપણે સર્વ કચેરી મંડળ આ સ્થિતિમાં બહાર આપણા બગીચા સુધી વળાવા ચાલો.

પ્રધાન—હાજી એમજ શું જોઇએ. માલશુના કપાળમાં કંકુનો ચાંલો કરી, તેને મેનામાં બેસારી રાજા પ્રધાન વિગેરે પોતપોતાના વાહનો પર સ્વાર થઇ નય બહાર આવ્યા.

માલશુ મેનામાંથી ઉતરી સર્વને નમ્ર કરી રાજાને કહ્યું કે બાજબી એકાવનમે દિવસે એટલે ઉતરાણને આગલે દહાડે (કળકળતે ખિચડે) કન્યા સહિત આવેલી સમજાવે. એમ કહી મેનામાં મણી વાંખી કપડ પહેણી થઈ પડી.

રાજા—પ્રધાનજી, આ જિજ્ઞાસુ કામ સિદ્ધ કરશે.

પ્રધાન—મને પણ એમ ખાતરી થઈ ખરી.

એમ વાતો કરતા નગ્રમાં પાછા વળ્યા દિવસ ઉપર દિવસ રાજા કુલણમલ ગણુતો જાય છે, કપટ પક્ષણી પ્રથમ કોઈ મોટા રાજ્યના રાજ્ય મહેલની સામે જઈ બેઠી ત્યાં જઈ પીળું રૂપ ધારણ કરી, રાજાના તથા પ્રધાનના ઘરની ચિટીત્સા જોઈ ઉડી તે પીળા રાજ્યમાં. એમ દરેક રજવાડે રજવાડે, રાજા તથા પ્રધાનની પુત્રિયો જોવા લાગી, અને પસંદ ન પડવાથી ઉડતી આગળ ચાલવા લાગી.

ગેબી ગાળા.

મિત્રના ગુપ્ત થવાથી ગંગારામ અતિશય દિલગીર થયો, તેનો અંતરનો શોક ધનુર શિવાય અને બહાર શોક ઝાઝ પહાડ શિવાય કોઈ જોનાર ન હતું, ભુખ્યો તરસ્યો ત્રણ દિવસ સુધી ભોંયરા ઉપર બેસી રહ્યો, ચોથે દિવસે પેતાની મુસાફરી શરૂ કરી, પહાડ પર્વત ઝોળંગતો, ઘાતકી પશુઓના પડયા સાંભળતો દિનપર દિન વનફળ ખાતો અને ઝરણાં પાણી પિતો. ચાલ્યો આવ્યો, સોળમાં દિવસની સવારમાં તે કોઈ સારા શહેરની નજીક આવ્યો છે એવું તેને માલમ પડ્યું. કુતરાનું ભસવું, ગાયો બેસોતું શરૂ અને ચરવું. માણસોની આવળવ. એ સઘળું તેને કાંઈ સતોષ આપવા લાગ્યું. જતા માણસોને પુછી ખાતરી કરી કે ભાઈ અહીંથી ગામ કેટલું દુર છે અને ગામનું નામ શું છે. વટેમાર્ગીએ જણાવ્યું કે નગ્રનું નામ શરકાબાદ છે અને તે અહીંથી ત્રણ ગાઉ દુર છે, ગંગાનદીનો કિનારો છે, રાજા બહુ ધરમિષ્ટ અને શોખી છે, રૈયત ઉપર દયાભાવ રાખનાર છે. વટેમાર્ગીનાં વચન સાંભળી ગંગારામને કાંઈ પ્રભતા આવી. પ્રવાસ કરતાં પંથ કપાયો અને શહેરનો દરવાજો સામે દેખાયો, નગ્રમાં ગયા પછી વસ્તીમાં શરવાતી, બિલા કંરવાતી અને પેટ ભરવાતી શક્તિ તેનામાં રહી ન હતી. હે પ્રભુ ત્રણ મિત્રથી હું છુટો પડ્યો હવે મારાથી વાંસવાડા પાછું જવાય તેમ નથી. ભાઈએને દુઃખ સમુદમાં હાવી જાઉં જાઉંના ટુંકારા ખાતો થાઉ, માટે આ શરકાબાદ એજ વાંસવાડા. અહીં કોઈ સુતારને ત્યાં રહી ઉદરપોષણ કરી, પ્રભુનું ભજન કરી બાઈનું આયુષ્ય પુરૂ કર. એમ વિચારી સુતારનો મહેલો પુછતો ચાલ્યો. મહેલામાં આવ્યા પછી જે ઘરની પાસે જઈને તે ઉભો તે ઘર કેવળ મિત્રીનું હતું જેની પાસે પોતાના રંગલા દશવીશ હજાર રૂપિયા

હતા અવસ્થાએ પહોંચવા આવ્યો હતો, અને કામ કરવાને થોડો અશક્ત થયો હતો, તેણે ગંગારામને જોતાં વિચાર કર્યો કે આ કોઈ હવે માખા-પતું ફરજન છે, અને વખાનું માર્યું અહીં આવવું પડ્યું હશે. જો એને જોયતો આશ્રય ન આપું તો મારી મિલકત શા કામની.

કેવળમિસ્ત્રી—ભાઈ તું કોણ છે અને ક્યાંથી આવે છે ?

ગંગારામ—હું જાતે સુતાર છું, કમે નાંખેલા સમુદ્રના મોળમાં તણાતો અહીં આવ્યો છું.

કેવળ—જો તહારે અહીં રહેવાની મરજી હોય તો સુખેથી રહે મારી સધળી મિલકતનો વારસ તું છે.

ગંગારામ—હું રહેવા ખુશી છું. પણ મારે તમારી મિલકત ન જોઈએ, મિલકતનો ભોગવનાર ભગવાન તમને આપશે.

મિસ્ત્રી—અરે ભાઈ અવસ્થા થવા આવી આજ સુધી તો સ્વપ્નામાં પણ પુત્રનું મોં જોયું નથી તો હવે થશે એ શી આશા માટે મેં તે તરશની ફિકર કાઢીજ નાંખી છે.

ગંગારામ—હું નથી બોલ્યો. પણ મને ભગવાને બોલાવ્યો છે, માટે એ કામ સિદ્ધ થવાનું હશે.

મિસ્ત્રી—ભલે ધધર એમ કરે તો સારૂ, પણ તારી વાત કર.

ગંગારામ—હું તમારે ત્યાં રહીશ દિવસમાં ત્રણ હલાક તમારૂં કામ કરીશ, અને મારી નજરમાં આવશે તે વખત ચાલ્યો જઈશ.

મિસ્ત્રી—સારૂ ભાઈ તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તજે, પણ રહે તો સારૂ. આવ ધરમાં હું રસોઈ કરવા મંડાવું, એમ કહી ગંગારામને ધરમાં બોલાવી બેસારી; પાણી પાક કંસાર કરાવી તૃપ્ત કરી સુવાની ગાઠવણ કરી, સવારમાં જ્યારે ગંગારામ ઉઠ્યો ત્યારે કહ્યું, કાકા મને કામ કરવાને તમારાં હથિયાર આપો, અને હું માગુ તેવાં લાકડાં લાવી આપો.

મિસ્ત્રી—આ સર્વે બોજાર તારી પાસેજ પડ્યાં છે, જે જે લાકડાં જોઈએ તે તે હું તને પુરાં પાડું, પણ મારી મરજી એવી છે કે તારી પાસે કામ ન કરાવવું.

ગંગારામ—ખાઈને આળસુ બેસી રહેલાથી, શરીર માટી થાયછે, અને યાદશક્તિ મંદ થાય છે, માટે અક્ષતને અને અંગને આળસુ રાખવાં એ ઉત્તમ પુરૂષનું લક્ષણ નથી.

મિસ્ત્રી—ભલે જેવી તારી મરજી. આજે કહી બતાવ કાલે સવારે જે જે લાકડાં જોઈએ તે માગી લેજે.

બીજે દિવસે સવારથી ગંગારામે પોતાનું કામ શરૂ કરવા માંડ્યું. એણે ત્રણ કલાક કામપર બેસવાનો નિયમ રાખ્યો, એ ત્રણ કલાકમાં બુધ આવીને બોલાવે તોપણ તેની સાથે વાત ન કરવી એ નિયમ માર્યો. અનેક પ્રકારનાં પશુ પક્ષીઓ, જીવજંતુઓ રમકડાં રૂપે તે કરવા લાગ્યો, જીવજંતુના જે જે અવયવ આપણે આંખથી જોઈ ન શકીએ તેવા તેણે ઘડીને કરવા માંડ્યાં. કિડી, મકોડી, માંખ, મચ્છર, ચાંચણ, માંકણ, સાપ, ઘો, કાગ, કાબર, બગલાં, બાજ, ધુવડ, બિલાડાં, કુતરા, મરધા, વિગેરે અનેક પ્રકારનાં રમકડાં તેણે ઘડવા માંડ્યાં, એક માસ સુધીનાં સર્વ રમકડાં એકઠાં કરી બજારમાં વેચવાને માટે મોકલ્યાં. આવા ચમત્કારીક, મનને મોહ ઉપજાવે તેવાં રમકડાં જોઈ નશ્તના લોકના થોડાં જોવા ટાળે મળ્યા. રાજની સ્વારી ત્યાં થઈ જતી હતી તેણે લોક ભરાયા જોઈ બગી ઉભી રાખી શું છે તે તપાસ કર્યો; ત્યારે રમકડાં જોયાં. પણ રમકડાંનો બનાવનાર ન જોયો. રાજ કહે અહો આ કારીગર કેવો હશે અને આં હશે, કેટલાક માણસોએ જવાબ આપ્યો સરકાર, આપણા ગામમાં કેવળ મિસ્ત્રી કરીને છે તેને ત્યાં કોઈ પરદેશી સુતારનો છોકરો વખાનો માર્યો આવ્યો છે તેણે આ રમકડાં ઘડ્યાં છે. આ હકિકત સાંભળી રાજ પોતાની બગીમાં બેસી ચાલતો થયો. બિજે દિવસે કચેરીમાં જઈ પ્રધાનને વાત કરી, ભાઈ કાલે બજારમાં મેં લાકડાંનાં રમકડાં જોયાં જેના ઘડનારને અતિશય શહાબાશી આપવી ઘટે છે.

પ્રધાન—હાજી મેં પણ સાંભળ્યું હતું, કાલે બજારમાં બહુ માણસનો જમાવ થયો હતો.

રાજ—મારી મરજી એવી છે કે તે કેવળ મિસ્ત્રીને ઘેર આપણે સિપાઈ મોકલી છોકરાને અહીં બોલાવીએ.

રાજના કહેવા ઉપરથી પ્રધાને સિપાઈ બોલાવા મોકલ્યા, સિપાઈ કેવળ મિસ્ત્રીનું ઘર પુછતા આવ્યા, અને મિસ્ત્રીને કહ્યું કે તમારે ત્યાં જે કાંઈગરનો છોકરો છે તેને રાજ હાલ બોલાવે છે.

કેવળ—હાલમાં તે પોતાના કામ ઉપર બેઠો છે. માટે વાત નહિ કરે ત્રણ કલાક જાણી આવજો.

સિપાઈ—અરે કાફર હે, રાજ ખુદ બુલાતેહે.

કેવળ—પેલા ઝોરડામાં છે જાઓ. (આંગળી બતાવીને) હાંડ અને મુસલમાન બને સિપાઈ આવી ગંગારામના સામા બેઠા. થોડીવાર સુધી બ્યારે ગંગારામે તેમના સાસુ ન જોયું ત્યારે અકળાઈને કહ્યું, ભાઈ

તમને રાજ બોલાવે છે, સાંભળ્યું હશે હમણાં ઉત્તર દેશે એમ વિચારી જરા ખોટી થયા પછી કલાકે બોલ્યા બાઈ તમને રાજ તો છે નવાળ તો દ્યેઈ તેનો પશુ કાંઈ ઉત્તર પાછો વળ્યો નહિ. એમ કરતાં ત્રણ કલાક પુરા થયા ગંગારામ હાથમાંથી એજનર નિચે મુકી બોલ્યો, કેમ બાઈ આવવું થયું છે ?

સિપાઈઓ—આપને રાજ બોલાવે છે.

ગંગારામ—હું તમારા રાજ પાસે આવવા માગતો નથી.

સિપાઈઓ—(બારે વરસે બાવા બોલ્યા તો કે બચ્ચા ડાંતર આવ્યા. મનમાં) આપને સહજ બોલાવે છે ગાંગા ખોટી નહિ કરે.

ગંગારામ—ગડબડ મુકો, જાઓ અંદીથી, મારે આવવાની કાંઈ જરૂર નથી.

સિપાઈઓ—અમારા ઉપર શું કરવા ધાંટા કાઢો છો. અમે તો ચી-ડીના ચાકર.

ગંગારામ—તમે મારા માથાના મુરખી, પશુ એકવાર ના કલા પછી જક કરો છો માટે મારે એમ કરવું પડ્યું. (સિપાઈ જામ છે.)

સિપાઈ—રાજધિરાજ એણે ત્રણ કલાક સુધી તો ઉત્તર દીધો નહિ અને આખરે કહ્યું કે હું તમારા રાજ પાસે આવવા માગતો નથી.

રાજા—આજ કાલ હુમરને માન છે. પ્રધાનજી કાલે સવારે તમે પડે જમ્મ તેડી લાવજો.

બિજે દિવસે સવારમાં પ્રધાન મે'નો લઈ ગયા તેને કેવળ મિત્રીએ જણાવ્યું કે પ્રધાનજી બલે પધાર્યા, એ છોકરો હાલ કામમાં બેઠો છે તે ત્રણ કલાક સુધી કોઈની સાથે વાત નહિ કરે, માટે હાલ મેસો અને મારા ગરીબની પાન સોપારી અંગિકાર કરો. મિત્રીએ મેવા મિત્રાધ વિ-ગેરે મંગાવી પ્રધાનની આગતા સ્વાગતા કરી એટલામાં ગંગારામ કામ ઉપરથી ઉઠીને આવ્યો.

પ્રધાન—આલો તમને રાજ બોલાવે છે.

ગંગારામ—અરે રાજ કોણુ થાય છે, કોનો રાજ મારે ને એને શું નિસપત છે.

પ્રધાન—તમે જીલ ખાઓ છો, તમારી કારીબરી જોઈ રાજ ખુશ થયા છે, આ પળ એમણીયુ જીલ છે, રાજ તમને ન્યાય કરી દેશે.

ગંગારામ—મને સંસારમાં કોઈ વાતની અધિકાર રહી નથી, અને મને ન્યાય કરે તેવી કોઈ વસ્તુ ઇશ્વરે સરખાવી નથી તો રાજ શું કરશે.

પ્રધાન—ભાઈ તમારે માટે મહારાજાએ એનો મોકલ્યો છે.

ગંગારામ—તે ખુશીથી પાછો લઈ જાઓ.

પ્રધાન—ગંગારામભાઈ, આમ શામાટે કરો છો, બસે તમારે કોઈ વાતની અપેક્ષા ન હોય તોપણ મારા માનની ખાતર જરા આવીતો જાઓ.

ગંગારામ—ચાલો.

વજ્ર પહેરી તૈયાર થયેલ અને ચાલતો પ્રધાનની સાથે વાતો કરતો દરબારમાં આવ્યો.

રાજા—(આસન આપીને) ભાઈ આપતો બહુ ભારેખમ લાગેછો.

ગંગારામ—ભારેખમની પાસે ભારેખમ થવું પડે એ ચારી પ્રકૃતિ છે.

રાજા—જે મારી વિનંતી કમ્પુલ કરોતો કહું.

ગંગારામ—સુખે કહો, યથાયોગ્ય કરવું એ હું કરી શકીશ.

રાજા—તમને રહેવાને એક મહેલ, રસોઈને માટે રસોઈખા, સેવામાં સેવક. ચાકરીમાં ચાકર, સર્વ સોંપુ. તમે એ મહેલમાં રહી અનેક પ્રકારનાં રમકડાં કરી માફ મન ખુશ કરો. હું તમે ખુશ થશો એટલે દરમાયો આપીશ.

ગંગારામ—મારે દરમાયો જોયતો નથી. હું તમારો બંધારણ નહિ મારી મરજી હોય ત્યાં સુધી રહું. હમેશાં ત્રણ કલાક તમારું કામ કરું.

રાજા—જેમ મરજી. (પ્રધાન તરફ નજર કરીને) પ્રધાનજી સુંદર મહેલ તથા નોકર ચાકરનો બંદોબસ્ત કરો !

પ્રધાન—નામદારનો જેવો હુકમ.

ગંગારામે સવારના સાતથી દશ પોતાનું કામ જરૂરી રાખ્યું. રાજાની જે જે દરમશો થતી જાય. તે તે કામ કરતો જાય, કોઈ કોઈ વખતે રાજા તેની ચતુરાઈ જોવાને, તે કામ કરતો હોય તે દર્મિયાનમાં આવીને બેસતો, પણ તે પોતાના કામથી પરવારે નહિ ત્યાં સુધી રાજા તેની સાથે વાત કરવા પામે નહિ. સર્વ સાહિત્ય રાજા તેને પુરી પાડતો, અવકાશના વખતમાં તેણે એક ગોળો કરવા માંડ્યો. ઊંડા ગોળાકારના એ ઢાંકણાં કરી તેને બંધ કર્યા એટલે લીંબુ જેવો અને જેટલો આકાર થયો, બારીકાઈથી જોતાં પણ તેનો સાંધો માલમ ન પડે એવી ચતુરાઈ તેણે કરી હતી. તેની ઉપર બજુરા બાતનું કેતર કામ કરી તેમાં સોના રૂપાના વરખ દબાવ્યા ત્યારપછી બીજો ગોળો બનાવ્યો કે જેમાં પહેલા ગોળાને સમાવેશ થાય, ત્યારપછી ત્રિજો કે જેમાં બીજો સમાય. એમ ઉપરા ઉપરી સાત ગોળા કર્યા, તેમાં દરેકના ઉપર જુદી જુદી બાતની ઉત્તમ કા-

રીગરી કરી હતી. છેક ઉપરના ભાગમાં એક ઢાંકણા ઉપર સુર્ય અને બીજા ઉપર ચંદ્રના ચિત્ર કર્યા હતાં, છેક અંદરના ઢાંકણામાં તેણે એક દોહડો લખ્યો હતો જેનો ભાવાર્થ એ હતો કે, હું મિત્રનો વિયોગી છું અને ૧૨કળાદમાં રહું છું. આવો સુંદર શોભીતો ગોળો કરી તેણે ગંગા નદીમાં જઈને વહેતો મુક્યો. એ પ્રમાણે તેણે દર અઠવાડીએ એક એક ગોળો તૈયાર કરી મુકવા માંડ્યો તેની શોભા સુર્ય ચંદ્ર સરિતામાં ડુબતા હોય એવી દેખાતી હતી.

ગુમાની ગુર.

હવે આપણે નદીમાં તણાતા મુકેલા ખુલખુલ જમાદારની ખબર લઈએ. ઘોડાએ ખરે રસ્તો મુકી ખોટો રસ્તો ચાલવા માંડ્યું; એટલે જમાદારના હોસ કોસ ઉડી ગયા. અણા અણા અણા કરી પોકાર કરવા લાગ્યા. ત્રણેક ગાઉ સુધી ઘોડો સ્થંભી શક્યો નહિ, આખરે જીવ જવાની તૈયારી થઇ. ઘોડાએ પાણીમાં ડુબકીઓ ખાવા માંડી, જમાદાર પણ બે ત્રણ વખત માથાબોળ નાંચ્યા, જ્યારે અણાનો છેલ્લો પોકાર થયો ત્યારે કેટલાક ખારવાઓ હોડી લઇ ફરતા હતા, તેમણે વેગળેથી આવતાં જોયું અને વેનમાં હોડીને સ્થંભાવીને ઘોડાને આવતાં પકડ્યો, જમાદારને ઉચકીને અને ઘોડાને ખેંચીને ઉપર ચઢાવ્યા. અડધી કલાકે જમાદારને શ્વાસ વળ્યો ત્યારે સાધુનો વેશ જોઇ ખારવાઓ પુછવા લાગ્યા મહારાજ આપ શી રીતે તણાયા ?

ખુલખુલ—તમને નહિ પકડા હોતા તો દરીઆમે જતા, મરતા નહિ.

ખારવા—મહારાજ દરીઆતો દુર રહ્યો, અને રસ્તામાં પ્રાણ નિહાળી જાત, આપણ આપનું નામ શું.

જમાદાર—સખ હમકે ગુમાની ખાવા કહેતે હે.

ખારવા—આપણે આપણે મુકામે ચાલો, અમારાથી બનતી સેવા કરીશું.

ગુમાની—ખેડાત અચ્છા જેસી જગદીશજી મરજી.

ખારવાએ પોતાના મુકામે લઇ જઇ મંદિરમાં રાખ્યા પણ પોતે પોતાની જાત વિચારીને આપ નિવેદી થયા. કોઈને અડવું નહિ કોઈનું પાણી પીવું નહિ એવા સખત નિયમ પાળવા લાગ્યા. સૌ તેને ગુર કહેતા, ગુમાની ગુર એ નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા. એક વખતે ગુમાની

ગુરુ થોડે સ્વાર થઈ નહીં કિનારે સાંજના ફરવા નિકળ્યા, ત્યાં મિત્રોને સંભારી વિચાર શુન્ય થયા હતા, એક પથ્થર ઉપર બેઠેલા હાલ્યા ચાલ્યા વગર ધ્યાન કરતા હોય એમ માલમ પડતું હતું; ત્યાં કોઈ રાજનું આવતું થયું. રાજ યજ્ઞમાં મુસ્તક મુકી કહેવા લાગ્યો, હે કપાસિંધુ ઘેર પધારી મને પાવન કરો.

ગુરુ—ચલ ચલ ચલ દુર રહે. કોનહે ?

રાજ—મહારાજ આ પાસેના ગામનો હું રાજ છું, આપના ચરણના પ્રતાપથી હશે સાતસે ગામનો હું ધણી છું પણ તે સધળું આપ જોવા સંતની સેવા કર્યા વિના હું તુચ્છ સમજી છું.

ગુરુ—દુર હક વિષાકા કીડા તું સંતકી સેવા કયા કરેગા.

રાજ—સત્ય બાપજી હું વિષાનોજ કીડો છું, પણ અલ્પ આયુષ્યમાં જે થયું તે કરવા ચાહું છું.

ગુરુ—બહોત અચ્છા બચ્યા તેરી મરજી હે તો મેં તેરે ઘર ચલા આઈગા, મગર મેરી મરજી હોવે ઉસી તરાહસે મેં ચલુંગા.

રાજ—બહુ સારૂ બાપજી પધારો.

રાજને ઘેર જઈ મુનિવ્રત ધારણ કર્યું અને કહ્યું કે આજસે એક મહીના તક મેં બેઠુંગા નહિ. પોતાનો ધર્મ સચવાય એવી રીતથી તેણે વર્તવા માંડ્યું, એક વખત શહેરનો કોઈ માણસ ફરકાબાદથી રમકડાં લાવ્યો, જે જોઈ રાજ વિસ્મય પામ્યો. અને કહ્યું કે આવો કારીગર આપણા રાજ્યમાં હોય તો કેવું. રમકડાં લાવનારને રાજએ પુછ્યું બાપ કારીગરનું નામ શું છે, અને ઉમ્મર કેટલી છે ? જવાબમાં જણાવ્યું કે તેનું નામ ગંગારામ છે. સોળ વરસની ઉમ્મરનો છોકરો છે. પણ રાજની એ પરવા રાખતો નથી.

રાજ—અરે એવો કારીગર કોઈ અહિં લાવે તેને જે માગે તે આપું.

ગુમાનીગુરુ—રાજ, મેરે કુછ નહિ ચહિતાહે કલ મેં જાઈગા ઝાર ઉસકું લેકર આઈગા.

રાજ—બહોત અચ્છા બાપજી.

બિજે દિવસે સવારમાં બે સ્વાર સાથે આપી ગુમાની ગુરુને વિદાય કર્યા. ગુરુ રસ્તામાં વિચાર કરવા લાગ્યા યા અક્ષા કબી મિત્ર હોય તો અચ્છા.

શાન્તાબા.

અવનગરથી સમુદ્રમાં ખેંચાએલો રણુમલ સાત દિવસ સુધી પાણી-થી બહાર નિકળવા ન પામ્યો. સાત દિવસની લુપ્ત અને તરસ તેને પિડવા લાગી. આઠમા દિવસની સવારમાં સમુદ્રના કિનારા ઉપર તે આવી પહોંચ્યો ત્યાં તેણે ઝાડને પહાડ સિવાય કંઈ જોયું નહિ, હરીની મરજીથી કિનારો હાથ લાગ્યો, લાકડા ઉપરથી ઉતરી, બે ત્રણ કલાક સુધી કિનારા ઉપર પડી રહ્યો, પછી ઉઠીને ચાલ્યો. તેણે દરેક ગાઉની સુસાઈરી કરી નહિ એટલામાં વણુઝારાની પોટો પડેલી દીઠી. વણુઝારીઓ તથા વણુઝારા મળી આશરે પચીસેક માણસ હતાં, પોટો ચાર હજાર હતી, રણુમલને જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. અરે આ કોઈ દેવ હશે કે ગાંધર્વ હશે. પચાસ પચાસ ગાઉ ફરતું ગામ નથી એવા અધાર જંગલમાં ક્યાંથી અને શી રીતે આવ્યો હશે ? ચાલો પુછીએ.

વણુઝારા—ભાઈ તમે કોણ છો, તથા અહીં કેમ આવવું થયું છે ?

રણુમલ—રાજકુમાર. આશ્વત્થામોજામાં તણાયો છે. (બધો હેવાલ કહ્યો.)

રણુમલનું બોલવું સાંભળી વણુઝારાને દયા ઉત્પન્ન થઈ, તેમણે એને એક ખચ્ચર બેસવા આપ્યું, અને કહ્યું કે તને જ્યારે ખાવા પીવા જોઈએ ત્યારે અમારી પાસેથી માગી લેજે. આમ રણુમલ ખચ્ચર ઉપર બેસી સુસાઈરી કરતો વણુઝારાની પોટો સાથે ચાલ્યો. ત્રણેક દિવસ થઈ ગયા એક દિવસ રણુમલ પોટોથી થોડો પાછળ રહ્યો, મનમાં વિચાર્યું કે હમણાં એમને પકડું, આ સામે પહાડ, પેલો પહાડ, પછી કેટલાક આધા જવાના છે, જે દિશામાં વણુઝારા સુસાઈરી કરતા હતા તે દિશા સુકી બીજી દિશાએ ખચ્ચર લઈ જાય છે, એમ એને ભાસ આવ્યો નહિ. તેણે ખચ્ચર ઉપર સાત દિવસ રાતને હાડો સુસાઈરી કરી તોપણ કોઈ માણસ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ, ત્યારે તેને ખાતરી થઈ કે હું તો જુલો પડ્યો, હવે હું ક્યાં જઈશ, મને ખાવાપીવાનો આધાર મળ્યો હતો તે પણ ગયો, એમ વિમાસણ કરતો, ફળદ્રુપાદી ખાતો ઝરણુનાં પાણી પિતો જંગલી જનાવરોના અવાજ સાંભળતો, પહાડ પર્વત ઝોળંગતો કાલાકુંડ નગરની પાસે આવી પહોંચ્યો. જે નગરના કોટના કાંગરા તેણે પહાડ ઉપરથી જોયા, અને વિચાર્યું કે ભગવાને વિશ્રામ સ્થાન બતાવ્યું ખરું આ સામુ દેખાય છે તે ગામમાં આપણું બાકી રહેલું આયુષ્ય પૂરું કરીશું હવે દેશપરદેશ ભટકી દેહને દુઃખ પાડી રાજ્યગાદી જોઈતી નથી. દરવાજામાં પોટો ત્યારે દરવાજો દરવાજા ન મળે, આગળ જતાં બનરની કુકોનો કેટલીક ઉઘાડી અને કેટલીક વાસેલી જોઈ, પણ કોઈ માણસ ફરતો

કે દુકાન ઉપર બેઠેલો તેની નજરે પડ્યો નહિ. હજારો વહેપારીની દુકાનો ઉઘાડી પણ માણસ ન દેખાવાથી ગભરાયો, કે હું તે માણસ દેખતો નથી, કે આ ગામમાં માણસ છેજ નહિ, એમ વિભાસણ કરતો રાજ દરબાર તરફ ચાલી આવ્યો. દરબારની ત્રણ વિશાળ હવેલીઓ એક સનમુખ અને બીજી બે ઉત્તર દક્ષિણના દ્વારની હતી. રણુમલ દરવાજામાં દાખલ થઈ દશ ડગલાં ચાલ્યો નહિ એટલામાં સામા મહેલમાંથી, દેવ કન્યા જેવી જુવાન બાળા પંદર વરસની ચાલી આવી. તેણીએ રણુમલના ચરણમાં સુસ્તક સુકી કઢ્યું સ્વામિનાથ પધારો મારો મહેલ પાવન કરો. રંભા સન્માન રૂપ, રતિકા જેવી કાન્તિ, અધીરા હંસ જેવી ચાલ, કરતુરી મૃગ જેવાં ભોજન એ સર્વે મળી રણુમલને લલચાવે તો ખરો, પણ અચાનક આક્રમકમાં આવી, વિપત્તિ વેઠી હમણાંજ ચાલ્યો આવેલો તેથી તેને જિનાં વચન સાચાં લાગ્યાં નહિ અને ઉત્તર વાળ્યો કે તું કોણ છે ?

શાન્તા—મહારાજ, હું આપની સ્ત્રિહું.

રણુમલ—અરે પરણ્યા પહેલાં જિ ક્યાંથી ?

શાન્તા—આપ મને નહિ પરણ્યા હો; પણ હુંતો આપને અંતરથી વરી ચુકીહું, આપ મહેલમાં પધારો પછી વાત કરજો.

રણુમલ—ચાંચીઆએ ચાલાકી કરી વહાણ દર્શાવી દુઃખ સમુદ્રમાં ડૂબાવ્યો, તેમાંથી તો બહાર નિકળવા હજી પામ્યો નથી તે પહેલાં આ બીજી દોરી સંધાય છે. હે ધૃશ્વિર જેવી તારી મરણ.

શાન્તા—સ્વામિનાથ આમ રસ્તા ઉપર ઉગા રહેવું તે કરતાં મહેલમાં જવાય તો મારાથી તમારી બનતી સેવા થાય.

રણુમલ—હા ચાંચીઆએ વહાણમાં સેવા કરી હતી. અને તમે મહેલમાં કરજો. લ્યો ચાલો આગળ હું આ આવ્યો પાછળ.

શાન્તા આગળ અને રણુમલ પાછળ બંને ત્રિજો માળે બેઠાં. સુંદર બિછાતું બિછાવેલું હતું તે ઉપર રણુમલને બેસારી તેને થોડું રૂચીકારક ખાવાતું કરી આપી પાણી પાછ પવન નાંખી નિદ્રાવશ કર્યો. બિજો દિવસે જરા વિશેષ ખવરાવી આગતા સ્વાગતા કરવા માંડી. ત્રિજો દિવસે એથી વધારે એમ દસે દિવસે રણુમલ પોતાની અસલ સ્થિતિએ આવ્યો અને ખાધ પીને ચેન કરવા લાગ્યો. એક દિવસે જિ અને પુરુષ બંને જમી પ-રવારી હાસ્ય વિનોદમાં બેઠા છે. તે વખતે રણુમલે પુછ્યું. આ નમ્રું નામ શું ? રાજ કોણ ? ઉગડ થવાતું કારણ ? તમે કોણ ? અને તમારું નામ શું ?

શાન્તાબા—સ્વામિનાથ, આ નમ્રું નામ કાલાકુંડ છે, રાજાનું

નામ ઝોંકારસિંહ હતું, રાજ્ય અને પ્રધાન એક વખતે શિક્ષક ગએલા ત્યાં વાઘનો શિકાર કરતાં કોઇ દહિતને ધા લાગવાથી તેના પ્રાણ ગયો, તેના લાગતા વળગતા બીજા દહિતોએ આવી આ ગામ ઉજડ કર્યું, સર્વને ઉધતા ખેંચી જઇ મારી નાંખી નચની બહાર બાર ગાઉ ઉપર ઢગભો કર્યો, છેવટે મને આવી કહ્યું, હે જન તું પદમણીનો અવતાર છે, પૃથ્વી ઉપર તારા જેવી કન્યાઓ બ્રહ્મા થોડીજ ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તને શુભ તી રહેવા દઇએ છીએ. તને ભગવાન યોગ્ય પતિ મેળવશે, એમ કહી ગયા પછી પંદર પંદર દિવસે મહારી બપોર કાઢે છે અને જે વસ્તુ મહારે જોઈએ તે લાવી આપે છે. એજ રાજ્ય ઝોંકારસિંહની હતું પુત્રિ અને મહાર નામ શાન્તા, નામ શાન્તા પણ શાન્તી આપના દર્શનથીજ થઇ છે, હવે આપ કોણ છો તે કૃપા કરી આ દાસીને કહો.

રણુમલ—શાન્તા, રજપુત સંસ્થાનમાં આવેલા વાંસવાડા નગરના રાજ્ય સમિરમલનો હતું કુમારછું મહાર નામ રણુમલ છે, અપરમાના અંતરના વહેરથી મહારી આ દશા થઇ છે, મારા મિત્રો... (એમ કહી આંખમાંથી અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો.)

શાન્તા—(ગગળી થઇને) સ્વામિનાથ મિત્રો કહી રહી કેમ ગયા ? આગળ વિસ્તારી વાત કરો.

રણુમલ—(અતી આકંદ કરીને) શાણી હવે મારાથી આગળ બોલાય તેમ નથી.

શાન્તા—આપને એવું શું યાદ આવ્યું કે જથી બોલતા બેહોશ થઇ ગયા ?

રણુમલ—મારા મિત્રો.

શાન્તા—એવા કેવા મિત્રો કે માળાપ વિગેરે કોઇને યાદ કરતાં અશ્રુપાત નહિ તે મિત્રને સંભારતાં.

રણુમલ—પ્રિયા; મારા; મિત્રો તે તો નિરંતર યાદ કરવા જેવા છે. તેમને એકેક ગુણ મારા અંતરથી વિસરતો નથી.

શાન્તા—સ્વામિનાથ, આપના મિત્રના ગુણનાં વખાણ કરો જેથી હું પણ જાણી આપના દુઃખમાં ભાગ કરું.

રણુમલ—જેકનશા ઝવેરી કરી એક મારો મિત્ર છે, તે સ્ત્રી ઉપરથી પુરુષ પરખે છે, કોઇ પણ અજ્ઞાણી સ્ત્રી તેની નજરે પડે કે ઘુરત તે તેના પતિનું નામ દે.

શાન્તા—આ તમારા મિત્ર, એ તો ઘણો ઉત્તમ ગુણ સંપાદન કર્યો છે.

રણુમલ—અરે બીજો ગંગારામ કરી એક સુતારનો પુત્ર તે કાષ્ટ વિમાન કરી આકાશ માર્ગે સુસારી કરી શકે છે, તે એકલો નહિ પણ અધીક માણસો લઈને.

શાન્તા—વાહ પ્રાણનાથ આપના મિત્ર એક એકથી ચઢીઆતા લાગે છે.

રણુમલ—ત્રિજો મિત્ર મારેા ખુલખુલ જમાદાર તે મૃત સજીવન વિદ્યા જાણે છે. જ્યાં સુધી હાડકું હોય ત્યાં સુધી સજીવન કરી શકે, એ મારા ત્રણે મિત્ર મારા વિયોગથી જીવશે નહિ. કાશીમાં કર્વત સુકાવી પ્રાણુ ખોશે. અમને છુટા પડ્યાને ત્રણ મહિના થયા.

શાન્તા—અરે હું તો વાત સાંભળી ચક્રિત થઈ ગઈ, જ્યારે આવા ગુણીજન તમારા મિત્ર હશે ત્યારે, તમારામાં કયો ગુણુ નહિ હોય તેવું મને અનુમાન થઈ શકતું નથી, આપ સર્વ ગુણુ સંપન્ન હશો.

રણુમલ—સોળકળા અને બત્રિસ લક્ષણુ તે મારામાં પણ એક કળા ધરી કે હું ચાંચીઆના પ્રપંચથી છેતરાયો.

શાન્તા—દૈવ્યની પાસે ડહાપણુ ચાલી શકતું નથી. હવે મધ્યાન સમય થયો છે આપ નિદ્રાવશ થાઓ જેથી શરીર સુખ શાન્તિમાં રહે.

રણુમલ—હા, હું પણ એજ વિચારમાં હતો. (નિદ્રાવશ થાય છે.)

રણુમલના નિદ્રાવશ થયા પછી શાન્તા કુંદનની કાંસડી લઈ, ઝરૂખામાં પોતાતું માંયું ઝોળવા બેઠી. તે વખતે કાશીનગરથી ઉઠેલી કપડ પંક્ષણી દેશ પ્રદેશ જોતી. આવી સામી બેઠી. પંક્ષણી જોતાંજ પંક્ષણી આનંદ પામી. અહો આજે મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી આ ઝરૂખામાં બેઠેલી કન્યા લઈ જઈ ગમારમલને પરણવું તો રાજા કુલણુમલ મને મેં માચું છતાંમ આપે. આ નથ ઉજડ છે એટલે લઈ જવાને વાંધો પણ આવે એવું લાગતું નથી, એમ ધારી છાપરાને મોભારે બેઠેલી ત્યાંથી નિચે ઉતરી. શાન્તાની નજર પડતાં તેણીએ વિચાર્યું, અરે આ અજાણ તરેહની પંક્ષણી ક્યાંથી, વાહ જગદીશ્વર તેં પણ કપા કરવા માંડી, મારા સ્વામિના પગલાંથી સર્વે સારાંવાનાં થશે. આમ વિચાર શુન્ય થઈ એટલામાં પંક્ષણીએ ધરડી ડોસીતું રૂપ ધારણુ કર્યું. અને દાંત બહાર કાઢી બિવરાવા લાગી. શાન્તા ચમકી પોતાના પતિને જઈ વળગી પડી. રણુમલ ઉઠી કામઠાપર તીર ચઢાવી ઝરૂખે આવી ઉભો. રણુમલને જોઈ ડોસી કાલાવાલા કરવા લાગી, અરે માળાપ હું ત્રણ દિવસની અપવાસી વખાની મારી અહીં આવી ચઢીયું. આવા નમ્રતાઈના શબ્દ સાંભળી રણુમલને દયા ઉત્પન્ન થઈ, તેણે કામડું નિચે મુકી, ડોસીને ઉપર બોલાવી, તેણીને રસોઈ

કરી ખવરાવવાને શાન્તાને હુકમ કર્યો. હુકમને આધિન થઇ તેણીએ રસોઈ કરી ખવરાવ્યું; અને પછી તેને મકાન છોડી જવા કહ્યું, ત્યારે ડોસી રોષ પડી અને કહેવા લાગી માથાપ હું અહીં સુધી આવેલી ક્યાં પાછી જઈશ. હું નિરાધાર છું, આપની સેવા કરીશ અને પડી રહી પેટ ભરીશ. અતી સંકટ વેળી આવેલા રણુમલને દયા ઉપજી, પણ શાન્તા કે જેણે રંડાતુ કપટ જોયું હતું. તેને દયા ન આવી, તેથી રાખવી ને ન રાખવી એમ એ મત થયા. આખરે સ્વામિના વચનને આધિન થઇ તેણીને રહેવા દીધી. ડોસી દિવસે દિવસે જીવાન અવસ્થા ધારણ કરતી ગઈ, અને જે જે કામ દેખે તે તુરત કરવા લાગી. શાન્તાને રસોઈ કરી જમી પરવારીને એ-સવું તે સિવાય બીજું કંઈ કરવું પડતુ ન હતું. આ જોઇ રણુમલ પ્રસન્ન થયો પંદરેક દિવસ થયા પછી બપોરના સમયે જે વખત રણુમલ જમી પરવારી સુષ રહ્યો તે વખતે ડોસી શાન્તાના માથામાં ધુપેલ સિંચવા લાગી.

ડોસી—બળ્યું બા, પાંજરામાંથી હેડાં તો કોઇ દિવસ બેડાંજ નહિ.

શાન્તા—તારી મરજી હોય તો ચાલ નિચે બેસીએ.

ડોસી—હું તો ક્યારનીએ કહું છું. જરા શરીરે ઠંડક પણ લાગે, ચાલો.

શાન્તા—કેમ ડોસી અહીં ઠીક છે કે નહિ ?

ડોસી—વાહ આથી કેવું જોઇએ છીએ, હે બા મારે તમને પુ-છવું છે, તે બળ્યું પુછુ કે ના પૂછુ. એમ થાય છે.

શાન્તા—તારે પુછવું હશે આ ગામ ઉજડ થવાનું કારણ, તે તો દહિતે કર્યું છે.

ડોસી—ના બા ના, બીજું છે, કે આવા ઉજડ અને એકાંતમાં તમને આ પતિ મળ્યા એ પૂર્વનું તપ.

શાન્તા—હા તપ તો ખરું, નહિતો જોઇતી આવી મુરત મળે નહિ.

ડોસી—જો જો માણસ ધારતા એતો દેવ છે.

શાન્તા—અરે ગાંડી દેવ તે અહીં આવે ? પણ મારે મન તો દેવ જેવા છે.

ડોસી—તમને ખબર નથી દેવનું પારખુ બતાવું.

શાન્તા—શું પારખુ, કહે મુને ત્યારે હું જાણું હા ખરી વાત.

ડોસી—ના બા એમ તો ન કહેવાય તમે એમને પુછો ને મહાર નામ ન ઘો ત્યારે.

શાન્તા—હા તેમ કરીશ, પણ શું પારખુ તે કહે.

ડોસી—બા દેવને મ્હોત નહોય, એ મેં સાંભળ્યું છે માટે આપ પુછીને ખાત્રી કરજો, હશે તો એ કંઈ છુપુ હશે.

શાન્તા—આજે હું સ્વામીને પુછી આ વાતથી માહિતગાર થઇશ.

ડોસી—પણ બા મેં પુછાવરાવ્યું છે એવું એમને ખબર ન પડે.

શાન્તા—તેમ હું બનવા દેઇશ નહિ. શાન્તાની મુખ મુદ્રા જોઇ ર-
ખપસે કહ્યું.

રજુમલ—પ્રાણવક્ષભા, આપ કાંઇ ઉડા વિચારમાં પડ્યા હો એમ
દેખાય છે.

શાન્તા—સ્વામિનાથ, આજે મને બાળપણમાં સાંભળેલી વાત યાદ
આવી કે દેવને મૃત્યુ હોતુ નથી, તો આપ દેવ જેવા છો માટે જાણતા
હશે કે આપને મૃત્યુ છે કે નહિ.

રજુમલ—આ વાત નાનપણની સાંભળેલી નથી પણ હાલ સાંભળી
હોય એમ લાગે છે, હું દેવ નથી પણ મનુષ્ય છું એવું મારી વાત ઉપરથી
તે જાણ્યું હશે.

શાન્તા—પ્રાણપતિ, આપને મૃત્યુ છે કે નહિ, તે વિષે મારાથી
છાતુ રાખો તો તમને મારા સોગમ.

રજુમલ—જિ તું હડ કરે છે પણ એ વાત તને પસ્તાવો કરાવશે.

શાન્તા—ના પતિ મારે કોઇની કહેલી નથી, મહારે જાણવું છે.

રજુમલ—તારી હડ છે તો કહું છું, કે મારા જમણા પગના અંગુ-
ઠામાં પદ્મ છે તે ઉપર સિંધુર અડે તો મહાર મૃત્યુ થાય. આ વાત
મારા માતા પિતા તથા મારા ત્રણ મિત્ર શિવાય કોઇ જાણતું નથી.

બિજે દિવસે, શાન્તા અને ડોસી એકાન્ત થયાં ત્યારે ડોસીએ પુછ્યું,
જેમ બા જે વાત આપણે કાલે થઇ હતી તેનું કાંઇ સમાધાન થયું?

શાન્તા—સ્વામિને મૃત્યુ છે, પણ છુપુ છે.

ડોસી—જુવો હું તમને શું કહેતી હતી, હવે એ મનમાં રાખજો
કોઇની કહેશો નહિ, અને એ વાતની સાવચેતી રાખજો.

શાન્તા—સાચવનાર તો ધનુષ્ય છે, આપણું સાચવ્યું શું રહે છે,
પણ આવું મૃત્યુ તો મેં આજે જ જાણ્યું.

ડોસી—એવું અગોચર કે તમે પણ આશ્ચર્ય પામ્યા ? હશે, આપની
ધ્યાનમાં આવે તો મને સંભળાવજો નહિતો મારે પણ જાણવાની ઇચ્છા નથી.

શાન્તા—તારાથી છાતુ શું છે. એમના જમણા પગને અંગુઠે પદ્મ
છે તે ઉપર સિંધુર અડે તો એમનું મૃત્યુ થાય.

ડોસી—અરે વાહ, ભગવાને કેવી કેવી મુરતો ધડે છે. બા મેં કો-
ઇ દિવસ ગામ નથી જોયું માટે આપ રજા આપો તો એક ચક્ર ફરી આવું?

શાન્તા—જ વહેલી આવજો.

દુકાને દુકાન ધરી કપટ પંક્ષણીએ સુરઘઆની દુકાન શોધી કાઢી, અને સર્વ વસ્તુ દિંદી સિંદુર શોધી પડીકામાં બાંધી. ઘેર પાછી વળી. બિજે દિવસે જ્યારે રણુમલ નિદ્રાવશ થયો. ત્યારે બંને જણ હમેશના રિવાજ પ્રમાણે મહેલની નિચે જઈ બેઠાં. માંથું ઓળી રહ્યા પછી અંબોડો બાંધવાની તૈયારી થઈ ત્યારે ડોસીએ કહ્યું બા મને તરસ બહુ લાગી છે, હું ઉપર જઈ પાણી પીને આવું છું.

શાન્તા—જ મારે માટે પણ લેતી આવજો !

ડોસી ઉપર જઈ લાવેલા સિંદુરનું પડીકું ખુલ્લું કરી પોતાના અંગુઠા ઉપર લઈ રણુમલની આદર ઉંચી કરી જમણા પગના અંગુઠા ઉપર ટપકાવી દીધું, અને ટપકાવતાંજ તેનો પ્રાણ ગયો. રંડા હરખાઈને એજ હાથે પાણીનું પવાલું ભરી શાન્તા પાસે ગઈ. હ્યો આ પાણી.

શાન્તા—(સિંદુરના અસરથી પાણી લાલ થયેલું જોઈને) અલી આ પાણી આવું કેમ ?

ડોસી—પી છાનીમાની પિત્તી હોય તો ! આવુંને તેવું કરતી.

શાન્તા ક્રોધાતુર થઈ, હાથમાંથી પ્યાલો ફેંકી દઈ, એકદમ ઉપર જઈને જોવા લાગી તો પોતાનો સ્વામી સ્વર્ગવાસ થએલો માલમ પડ્યો. તેજ વખતે ચક્રી ખાઈ જમીન સાથે પછાડ ખાધી અને શુદ્ધિ આવતાં મહા રૂદન કરતી વિલાપ કરવા લાગી.

રાગ; ગિરધારીની ગરબીનો.

રંગ રસિઆરે રીસ કરી રિસાયા, મન મેળી, મેલી માયા.

હું આપ ચરણની દાસીરે, તેને નાથ કરોછો ઉદાસીરે,

હવે હદ થઈ મેલો હાસીરે, રઠ મેલોરે રણુમલ રાણીજયા. મન મેળી. ૧

આ દગો ડાઠણે કાઢીરે, મુજ પેટનો પારજ લીધીરે,

દયા દર્શાવીને ડામ દીધીરે, કેમ જીવેરે આપ વિના આ જાયા. મન મેળી. ૨

હવે પ્રાણ મારો હું ત્યાગીરે, મહારં જન્મ જન્મ દુઃખ ભાગીરે,

સ્વામિ એનો એ માગીરે, હરી આપજોરે મેં અરપી આ કાયા. મન મેળી. ૩

ડોસી—હવે વિલાપ કર્યે શું વળવાતું હતું, થવાતું તે થયું અને જે થયું તે સારાનેજ માટે હશે.

શાન્તા—અરે રંડા રહેવા દે તારો બકવાદ ! કુભારજી નીચ કૃત્યની કરનારી, વ્યભિચારીણી, આવાં ઘેર કર્મ કરી ધન્યરતી પાસે શું લાભ લેવા ધારતી હશે તે હું સમજી શકતી નથી.

ડાસી—ગાંડપણુ મુકી, ડહાપણુને ગ્રહણુ કર, આ અધાર જંગલમાં જેમ શિયાળ ઝાડ્યમાં પડી રહે તેમ દિવસ ગુળ્યાં તે કાણે જાણ્યા. ચાલ મહારી સાથે તને કાશી રાજના કુંભાર સાથે પરણાવું તે રત્ન આ રણુમલ કરતાં હજાર દરજ્જે સાફ છે; અને તું એક રાજ્ય રાણી થઈને બેસીશ.

શાન્તા—અરે ઈંદ્ર અને ચંદ્ર સરખાને મારા રણુમલની બરોબરી એ ન ગણું તો કાશી રાજને કુંભાર તે કાણુ ! ખબડદાર હવે પછી તારા મોમાંથી ઉચ્ચાર થશે તો આ ખંજરથી તારા પ્રાણનો ઘાત કરીશ.

ડાસી—સઘળી ચાલાકી રહેવા દઇ આગળ થા, નહિ તો પક્ષણી બની ચાંચમાં લેઇ ચાલતી થઇશ. એમ સત્ય માન કે આજથી તારા સુખનો દિવસ ચડતો થયો છે.

શાન્તાએ વિચાર્યું ચાલ જીવ હું કાશીમાં જઈ, જો કદાચ ઇશ્વરની કૃપાએ એમના કહેવા પ્રમાણે એમના મિત્રનો મેળાપ થાય તો, નહિ તો ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં તપ કરી દેહનો નાશ કરી પ્રભુ પાસે એજ પતિ કરીને માગવો. એવો મન સાથે વિચાર કરી, ચાર પાણીનાં કુડાં ભરી અને ચાર ધીનાં કુદાં જેમાં રૂની દીવેટો ઉતારી દિવા કરી પલંગ પાછળ ફેરા ફરી સ્તુતિ કરી હે અગ્નિદેવ હે વરણુદેવ જ્યારે હું આવીશ ત્યારે મારા પતિનું મુઠકું તમારી પાસેથી એજ સ્થિતિમાં લઇશ. એમ કહી દ્વાર બંધ કરી સર્વ તરફથી મજબુતિ કરી. એટલે ડાસીએ મોમાં મણી નાંખી પક્ષણીનું રૂપ ધારણુ કર્યું. શાન્તા સ્વાર થઈ. ત્રિજે દિવસે કાશી નગના બહાર મહાદેવના ઓટલા ઉપર ઉતારી, માલણુ વધામણી કરવા ગઇ.

કુલણુમલ—કેમ માલણુ તું આવી ?

માલણુ—હા મહારાજ હું આવી, અને જીવના જોખમે આપના પુત્રને માટે પક્ષણી લાવી.

કુલણુમલ—ક્યાં છે ?

માલણુ—આપણા નગ બહાર સોમેશ્વર મહાદેવના ઓટલા ઉપર ઉભી રાખી છે.

તેજ વખત રાજ, પ્રધાન, સેનાધિપતિ વગેરે જોવા ગયા અને જેમ જેમ માણુસોને ખબર પડતી ગઈ તેમ તેમ જોવા આવવા લાગ્યા. એક કલાકમાં તો ગામમાં વાયકા થઇ ગઇ અને હજારો માણુસોનો મેળો ચાલતો થયો. શહેરની મહા સ્વરૂપવાન બાળાઓ પણ પક્ષણીને જોઇ અંજનજા જવા લાગી. એ પગે ચાલતા સર્વ મનુષ્ય કન્યાના વખાણુ કરવા લાગ્યાં. આ સઘળી બિના જ્યારે રાજ્ય માતાને કાને ગઇ ત્યારે તે દિલગીર થઇ, અને તેણીના મુખ ઉપર શોક છવાયો.

સગુણ—માતાજી ભાષના લગ્નને માટે સારી કન્યા આવવાથી આખા નગરમાં આનંદ થઈ રહ્યો છે, અને આપ દિલગીર થયાં તેનું કારણ શું ?

માતા—પુત્રિ, ભાઈ ગમારમલ તે ગમાર જેવા છે. તેમને આવી સ્વરૂપવાન અને ગુણવાન કન્યા પરણાવી તે આખી જીંદગીમાં સુખનો દિવસ ક્યારે દેખવાની ! ભાઈને બોલવાનું, ચાલવાનું, ફરવાનું, જમવાનું, કે કાઢીની સાથે વિવેકથી વાત કરવાનું ભાન નથી તે આવી અતુપમ બાળાને શું સુખ દેવાના હતા.

સગુણ—તારે માતાજી તમારી મરજી એવી છે કે ભાઈને કુંવારા રાખવા ?

માતા—કુંવારોજી રાખવો એ નિશ્ચય મહારો નથી, પણ જ્યારે એને લાયક કન્યા મળે ત્યારે પરણાવવો એમ થાય તો સાફ.

સગુણ—માતાજી, રજા આપો તો હું જોવા જાઉં કે ભાભી કેવાં છે ?

માતા—ભલે જા, વહેલી પાછી રહે.

શાન્તા—અલી કપટ પંક્ષણી, મને અહીં ક્યાં સુધી ઉભી રાખવી છે ? અને આ પાસે આવી ઉભેલા પુરૂષો કોણ છે ?

માલજી—સામે ઉભા છે તે તમારા થનાર સસરા, કુલજીમજી. કુલજીમજી—(શાન્તાને) બેટા હવે તમારે સુખના દિવસ ચઢતા થયા છે. આ કાશી નગરનું રાજ્ય તમારું લગ્ન થયું કે તરત હું મારા પુત્રને સોંપવાનો છું.

શાન્તા—ભલે રાજ્ય ગમે ત્યારે સોંપજો, પણ પ્રથમ મને તમારા પુત્ર દર્શાવો કે હું આ કપટ પંક્ષણીને જે કહેવું ઘટે તે કહું.

(સગુણ તથા ગમારમલ બંને સાથે આવ્યાં.)

માલજી—આ ગાડીમાંથી ઉતરી આવ્યા તે તમારા પતિ ગમારમલ અને સાથે સગુણ તમારાં નણંદ.

ગમારમલ—બાપા વહુ તો, બેન જેવી રૂપાળી છે.

કુલજીમજી—(તેનું માન રાખવાને) હા. તું પણ પરીક્ષા બરાબર કરે છે. હવે તારાથી બોલાય નહિ, જરા શરમ રાખવી ઘટે.

ગમારમલ—બાપા તમે પચણા છો ને કેમ બોલો છો ?

કુલજીમજી—બસકર બસકર, આડુઅવળું સમજી બકબકાટ ન કર.

ગમારમલ—હાં પોતાને કહ્યું એટલે કેવો ચટકો લાગ્યો.

કુલજીમજી—ગમાર, તારા મોં સુધી આ કન્યા હોય નહિ, અને પરાણે આવી છે, તે તારાં આવાં ભાણજી સાંભળી પરણશે નહિ.

ગમારમલ—નહિ પરણે તો હું કાંઈ કુંવારો રહેવાનો છું ! બેનને માટે હજી શોધવાનો છે કની.

શાન્તા—(મોઢે લુગડું દધને) વાહ માલણ વાહ, તેં વખાણ કર્યો હતો તે મુરત તો ઠીક છે. (નિસાસો નાંખીને) હે ધનુર રણુમલ-નો મેળાપ ક્યારે કરીશ.

કુલણુમલ—હવે નિસાસા નાંખવા રહેવા દધ. મારી સાથે નગ્રમાં દાખલ થાઓ, સૌ સારાં વાનાં થશે.

શાન્તા—રાજ, તમારા ભાણુથી હું પ્રસન્ન છું, આવીધું તે આવીધું. પણ મારી વિનંતી સાંભળી ઉરમાં લ્યો તો હું તમારો આભાર માનું.

કુલણુમલ—કહે, તમે જેમ કહેશો તેમ હું કરીશ.

શાન્તા—મહારાજ મહારૂ ચિત્ત હાલ વ્યથ છે, મારા પતિનો પ્રાણુધાત કરી આ માલણુ મને અહીં ઉપાડી લાવી છે, તેનો શોક મારા હૃદય ઉપર છવાઇ રહ્યો છે, માટે હાલ મને એકાન્ત વાસ રહેવા, હજુ-રમાં દાસ દાસીઓ અને જોષ્ઠતા ખર્ચ આપો, થોડા મહિના પછી જ્યારે મારા મનતુ સમાધાન થશે ત્યારે હું ખુશીથી લગ્ન કરીશ, હાલ એજ.

કુલણુમલ—તમે જે કહે છો તે કરવા હું ઘણો ખુશી છું. (પ્રધાન તરફ હાથ કરીને) પ્રધાનજી આપણા બગિચાના મહેલમાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરો, દરવાજો સો સિપાઇનો પેરો સુકો અને પચાસ દાસ હજુરમાં રાખો.

પ્રધાન—જેવો હુકમ ! નગ્રની બહાર બગિચામાં ઉતારો આપ્યો.

સંગુણુ—(ઘેર જઇને) માતાજી, ભાભી તો એવાં છે કે સ્વપ્ને પણ એવી સ્ત્રિ જોવામાં નહિ આવી હોય, પણ ભાઇતો ભાઇ જ છે.

માતા—શું ત્યાં કંઈ બોલ્યો ?

સંગુણુ—અરે બોલ્યો શું બીજને નિચું જોવું પડે એવા શબ્દ ઉચાર્યા.

માતા—દિકરી મહારૂ ચાલશે તો હું, એ સુકુમાર બાળકીના લગ્ન આ ખુદયલ જોડે નહિ થવા દેઉ,

સંગુણુ—માજી, એમ થાય તો સારૂ, નહિ તો સુકોમળ સુમંદિદાર કુલ ઉપર શર્ધ્યા પડ્યા જેવું થશે.

માતા—અરે તું જોયા તો કર; એ અલબેલી વળી ક્રિયાએ પેચમાં રમતી હશે.

સંગુણુ—જે થશે તે જોઈશું. પણ માજી.

માતા—કહે પુત્રિ શું કહે છે ? હું ધારું છું કે તને પરણવાની ઉતાવળ થઇ ખરી. શિકર નહિ થોડા વખતમાં સ્વયંવર રચાવી, થોડા વરથી તને પરણાવીશ.

શાન્તાએ એકાન્ત મહેલમાં લુપ્ત અંન ખાઈ, જમીનપર આસન કરી,

વટેમાગુને સદાવ્રત આપી, ઇશ્વરતું બજન કરી, પોતાની દેહતું કમ્પાણ્ય કરવા માંડ્યું. ત્રણેક મહિના વિલ્પા પછી મહોત્સવ પર્વનો દિવસ આવ્યો. તે દિવસે શાન્તા મેનામાં બેસી દસ દાસીને સાથે રાખી, પુન્ય કરવા દશ હજાર રૂપિયા લઈ સવારના પહોરમાં મણીકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર ગઈ. નિર્મળ ગંગામાં સ્નાન કરી, પ્રભુપ્રાર્થના કરી, મુઠીએ મુઠીએ બ્રાહ્મણોને દક્ષણ આપવા માંડી. જ્યારે છેલી મુઠી આપી ત્યારે, ૧૨કાળાદથી ગંગારામનો મુકેલો ગેબીગોળો તેણીના પગ પાસે આવી અથડાયો. ગોળો જોતાંજ મોહ પામી, જને કાઈ પદાર્થ ખુશી ન ઉપજવી શક્યો તેને આ ગોળાએ ખુશી કરી. ગોળો લઈ પોતાના મેનામાં મહેલ તરફ પાછી ફરી, ગોળાને વારંવાર હાથમાં લઈ જોતાં અને તેતું અવલોકન કરતાં, તેના બે ભાગ થઈ શકે છે એવું તેને માલમ પડ્યું, તેજ વખતે બારીકાઈથી તેના બે ભાગ કર્યા, તેજ પ્રમાણે અંદરથી નિકળેલા બીજના, પછી ત્રિજના ચોથાના એમ અનુક્રમે જ્યારે સાતમાના ઢાંકણાં જુદાં કર્યા ત્યારે સામસામેના બન્ને ઢાંકણાં સોનેરી અક્ષરથી લખેલું માલમ પડ્યું. એકમાં એવું વાંચ્યું કે

મિત્ર તણા મેળાપને, ચાલો ચિત્તથી છેક;

કર્મ લખ્યા સંજોગથી, રહો એકનો એક.

અને સામેના બીજમાં.

લી. ગંગારામ સુતાર. મુ. ૧૨કાળાદ.

અરે ગોળાની ચતુરાઈ ઉપરથી અને દોહરના ભાવાર્થ ઉપરથી મને એમ ખાતરી થાય કે. આ ગંગારામ સુતાર તે મારા સ્વામિના મિત્રજ હોવા જોઈએ, અને જો એમજ હોય તો હમણાં હું ગંગાજીમાં ઉભી રહી પુન્ય કરી આવી તે મને તુરત ફળ રૂપ થયું. લાવ હું બાણસ મોકલું એજ હશે તો આવશે. (પત્રમાં દોહરો લખી ગોળામાં મુક્યો.)

ગોળો બંધ કરી પોતાના વિશ્વાસુ મોડેસ્વારને આપી કહ્યું. આ ગોળો, દરકાળાદમાં જઈ પ્રખ્યાત કારીગર ગંગારામને આપ, અને જવાબ લીધા વિના તુરત પાછો ફર, તેના ફેરામાં રૂપિયા પાંચસે હું તને હાથ આપુછું તે લઈ જા, અને કામ ચોક્કસ કરીને આવ્યા પછી એક હજાર રૂપિયા તને ધનામ આપીશ.

મોડેસ્વાર—બહુ સાંઝું, બા આપનો પ્રતાપ છે કામમાં પાછો નહિ પડું.

ભયંકર ભોંયડું.

જે ભોંયરામાં જોકનશા કેદ થયો છે તે વિષે વાત કરીએ. જે ત્રણ દિવસ બેઠી રહેવા દઈ જોકનશાને છુટો કરવામાં આવ્યો. પણ નજર કેદ એવી કે અધિકારીની પાસેથી દુર જવાય નહિ. હમેશાં સવારમાં એક

કલાક અધિકારીની પાસે અપ્સરાનો નાચ થતો. ત્રણ જુવાન બાળાઓ મધુર સ્વરથી ગાનતાન કરતી અને નૃત્ય કરી બીજા ઝોરડામાં દાખલ થતી. આ બનાવ જોઈ જોકનશાને ખેદ થયો, અને તેણે અધિકારીની સ્તુતિ કરી કે, આપના માણસો જે કામે બહાર જતા હોય તે કામ કરવા અને પણ સામેલ કરો તો ઠીક, કારણ કે હું આવા અંધકારમાં ઝાંઝો વખત રહ્યો નથી. હવે હું આ સુખ વેબોગ સુકીને જનાર પણ નથી. અધિકારીએ પોતાના વીસ માણસોને સુપ્રત કરી તેને બહાર જવાની રજા આપી. (બહાર જઈ વીસ માણસોને કહેવા લાગ્યો.)

જોકનશા—ભાઈઓ તમે બધા કોણ છો ? અહીં શી રીતે આવ્યા છો ? તમારી અને અધિકારીની વચ્ચે શું સગપણ છે ? અને આવા ઘોર કર્મ કરી પાપે પેટ ભરવાનું શું કારણ છે ?

છુટારા—(વારાફરતી) ભાઈ જેવો તું છે, એવાજ અમે છીએ. આ દુષ્ટના હાથમાં પકડાયા પછી છુટાતું નથી. કારણ કે તેની પાસે ક્રુષંતર છે જેવડે તે ટુંકમાં પ્રાણ કાઢી નાંખે છે, ઘડીમાં માંદા પાડે છે, ચાહે તે કરી શકે છે, માટે એના ડરથી નિચાં માથાં કરી બેસી રહ્યા છીએ; નહિ તો અમારે આવા અધર્મ શું કરવા કરવા પડે, ત્રણ તો અંડાળ શબ્દ કન્યાઓ પકડી લાવ્યો છે, જેની પાસે નૃત્ય કરાવે છે.

જોકનશા—ઠીક ઠીક બહુ સારૂ, તમારો સાર સમજાયો. કે તે મલિન મંત્રવડે દેવની સાધના કરી ધારેલા કામ પાર કરી શકે છે.

છુટારા—હા, એમજ, એના સામે ઉચ્ચાર થતોજ નથી.

જોકનશા—અરે શું હા, તમારી મરજી હોય તો એના ક્રુષંતરનો છોડો આજ લાવું, અને પાપની સજા કરી જમપુર મોકલાવું.

છુટારા—ભાઈ એમ થાય તો તો તમેજ જીવતદાન આપ્યું.

જોકનશા—તમે મારી સાથે એટલો કરાર કરો કે ફરીને કોઈ દિવસ અધર્મથી પેટ ભરવું નહિ. બીજું.....

છુટારા—અરે તમે એ શું બોલ્યા, અમે ઉત્તમ કુળના કેટલાક રાજા રજવાડાના, વંશના છીએ, અમારાથી તેમ થાયજ નહિ.

જોકનશા—મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે, બધા માણસો જુલમાં ભરમાયા તે શું ?

છુટારા—ગાદીઆ પ્રવાહ જેવું, જેમ જેમ નવા નવા પકડાતા ગયા તેમ તેમ જુના તેમના હૃદયમાં ડસાવતા ગયા, પણ હજી સુધી તેની ખાતરી કરનાર એકે નિકળ્યો નથી, અમે એમ ધારીએ છીએ કે તમે હિમ્મત ધરો છો તે ખોટી છે.

જેકનશા—તમારા સવનો મત થાય તો તે કામ મારે આજેજ કરવું.
હુટારા—હાલ અહિં વીસ માણસ છીએ. બાકી બિન ત્રિસ તે પણ આપણાજ મતને મળશે ?

જેકનશા—જે રાજ કુંભારીકાઓ પકડાઇ છે તેમને, માન પુવક તેમના પિતાને સોંપી આવવી તે કમુલ ?

હુટારા—ધણી ખુશીથી, (પાછા ભોંયરામાં આવ્યા.)

અધિકારી—કેમરે, આ નવા આવેલા માણસે કાંઈ નાશી જવાની કેશીશ કરી હતી કે ?

જેકનશા—કેશીશ નથી કરી, પણ અંતરમાં વિચાર થયો હતો, તેનો સમાવેશ કર્યો, કે અધિકારીને ચમત્કાર બતાવ્યા વિના અને અનાથ બાળાઓને છુટી કર્યા વિના જવું તે ઠીક નહિ.

અધિકારી—અરે આ તું શું બોલે છે તહાડ મોત બમે છે.

જેકનશા—જેતું ભમતુ હશે તેતું હમણું આવશે.

અધિકારી—અરે આ મારા સામા ઉચ્ચાર કરનારને કેમ કોઈ સજા કરતા નથી.

જેકનશા—સર્વને સજા કરનાર, આપ અધિકારી છો, મુક, ચોટ, જંતર, મંતર, જે હોય તે મારા ઉપર ચલાવો, પછી મારી વિધા જુઓ.

અધિકારી—આ દુષ્ટનો વધ કરો ! (સા સાંભળી રહ્યા.)

જેકનશા—મહારો વધ કરવાથી એમતું બંધન સદાકાળ રહેશે, અને તમારો વધ કરવાથી તે મુક્ત થશે, માટે એમને સાડ લાખશે તે કરશે; એમ કહી અધિકારીની ચોટલી પકડી આડો નાંખી છાતી ઉપર ચઢી બેસી મજબુત દોરથી પગ બાંધી, તેનો બિન્ને છેડો ઉચે બાંધવાથી તે લટક્યો, પછી તેને ગેરબનથી માર મારવા લાગ્યો. સર્વ હુટારા, સાહ-બાણનો પોકાર કરવા લાગ્યા. જેકનશા કહે, જુવો આ જંતર મંતરનો ખોટો ડોળ કરી, દીનને દગા દઈ સુખે બેસનારને ત્રાસદાયક રીતે મરવું પડે છે.

અધિકારી—બાધ મને છોડ તું કહીશ તેમ હું કરીશ.

જેકનશા—તારા જેવાં પાપીને જીવતા રાખવા, એ સાચુસે આવેલા સાપને દયા લાવી છુટો મુકવા સમાન છે. (એમ કહી તેનો શીર-છેદ કર્યો.) સર્વ હુટારા ઘોડેસ્વાર થઈ ભોંયરાની બહાર નિસર્યા અને જેકનશાનો આભાર માનવા લાગ્યા. ત્રણ રાજબાળાઓ વારંવાર સ્તુતિ કરવા લાગી, રસ્તે ચાલતાં એક સાધુ ઘોડેસ્વાર થએલો અને બે સ્વાર બીજા સાથે તેમને મળ્યા. ઘોડેસ્વાર થએલા સાધુને દેખતાં જેકનશાએ

તેને જોખખો, અને બોલખો. કોણ ભાઈ ખુલખુલ તો ન હોય ? ખુલખુલે ચમકી પાછુવળી જોયું. હા હા કોણ જેનકશા ?

જેનકશા—હાજી, ક્યાંથી અને ક્યાં ?

ખુલખુલ—અરે તું ને ગંગારામ પણ છુટા પડ્યા કે શું ?

જેનકશા—હા તમારા તણાયા પછી, જંગલની મુસાફરી કરતાં એક ભોંયદ નજરે પડવાથી તેનું અવલોકન કરવાની મારી ઈચ્છા થઈ. તે જોતાં અંદરના લુટારાને હાથે હું કેદ થયો, ત્યારપછી ગંગારામનું શું થયું તે હું જાણતો નથી, પણ ઇશ્વર કૃપાથી અધિકારીને મારી, કેદ થયેલાને કમીજ સુકા કર્યાં.

ખુલખુલ—આવી આવી રીતે મહારી દશા થઈ અને મેં ખપ્પર સાંભળી છે કે ગંગારામ દરકાબાદમાં છે. ત્યાં જવા હું નિકળ્યો છું.

જેનકશા—ચાલો, આપણે જો. (હું આ સાથેનાને રજા આપુ.) ભાઈજો તમારે જ્યાં જવાની મરજી હોય ત્યાં જાઓ, અને આ રાજબાળાજોને સાચવીને લઈ જાઓ. હવે હું રજા લઉં છું.

લુટારા—રાજ્યબાળાની ચિંતા ટાળો, પણ આપ અમારા ઉપર ઉપકાર કરીને જાઓ છો તેનો બદલો ઇશ્વર વળાવે તો ઠીક.

રાજ્યબાળાજો—ભાઈ તમારે ઇશ્વર કલ્યાણ કરશે, અને આ જથી તમારા કુખ ટળશે.

કલ્પ બાગ.

સવારમાં ગંગારામ સુતાર કામે બેઠેલો છે અને રાજા ખાસ અગત્યના કારણસર તેની પાસે આવ્યા. પણ તેને કામમાં બેઠેલો જોઈ બોલાયું નહિ, અને વિચાર કર્યો કે હવે ત્રણ કલાક શિવાય તે મહારી સાથે વાત કરનાર નથી, એમ સમજી પ્રધાન સાથે વાત કરતો બેઠો એટલામાં ચોપકારે આવી કહ્યું, મહારાજ બહાર કોઈ બે માણસ આવ્યા છે અને તે ગંગારામભાઈને મળવા માગે છે.

રાજા—કોણ છે, અને શા કામે આવ્યા છે, તેમના નામ તો જાણો.

સિપાઈ—સાબ, જેનકશા ઝવેરી, અને ખુલખુલ જમાદાર એવાં એમનાં નામ છે.

ગંગારામ જે નિચુંજોઈ કામ કર્યો કરતો હતો તે એકદમ ચમકી ઉભો થયો અને બંને ભાઈજોને તેડી લાવી પોતાની પાસે બેસાર્યા. રાજા અચંબો પામ્યો કે અહો આ માણસ કોણ હશે, કે જેને માટે પોતાનું કામ બંધ કર્યું ! (લાવ જરા પુછું.)

રાજા—ભાઈ ગંગારામ કેમ હવે આ કામ ક્યારે થશે ?

ગંગારામ—હવે મક્કમન ન કરવી. કામ ક્યારે થશે ત્યારે ખરું ઉઠાવ તારા જોખર ! (એમ કહી પગથી ખસેડ્યાં.)

રાજા—શિકર નહિ મેં તો સહજ પુછ્યું હવે હું બહુ, કાંઈ બે-મનુ કરતું મન થવળે. (એમ કહી રાજા ગયા,)

સિંપાઈ—(પ્રવેશ કરીને) ગંગારામભાઈ બહાર ઘોડેસ્વાર આવ્યો છે તે આપને બળવા માગે છે,

ગંગારામ—ગોલાવ અંદર. (ઘોડેસ્વાર આવીને.)

ઘોડેસ્વાર—મહારાજ આ જોજો. (પાસે મુકી ચાલતો થયો.)

જોજો જોઈ જેકનશા તથા ખુલખુલ અને ખુશી થયા અને જો-જાના કરનારનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ગંગારામે પોતાનો મુકેલો જોજો પાછો ર્યો જણી, એ સમજી તેનાં પડેપડ ઉઘાડવા માંડ્યાં; અને જ્યારે છેલ્લુ પડ ખુલ્લુ ત્યારે ચિટ્ટીમાં એક દોહરો લખેલો જોયો.

ચતુરાઈ જોઈ ચતુરની, કર્યો હૃદયમાં કાપ,

કાશી કેરા બાગમાં, મિત્ર તણો મેળાપ.

બંને મિત્રને વંચાવી સધળી બિનાથી વાકેફ કર્યા. રાત્રીએ જમી પ-સ્વારી એક એકની વિતક વાત કહી જરા નિંદ્રા લઈ સવારમાં ત્રણે ઘોડે-સ્વાર થઈ રાજાની રજા લઈ કાશી તરફ રવાના થયા. દિન પ્રતિદિન સુ-સાફરી કરતાં કાશીની ભાગોળે આવ્યા. ત્યાં સમાચાર સાંભળ્યા કે, ગંગી-ચાના નવા મહેલમાં સદાશ્વત અપાય છે. અરસપરસ વાત કરતાં સવારમાં ઉઠી સદાશ્વત લઈ જમી પરવારી મિત્રની ખાલ્ય કરી ન મળે તો સાંજે કર્વત મુકાવડું એમ ઠર્યું.

બિજો દિવસે સવારમાં શાન્તા પાંચમા માળને ઝરખે ઉભી દાંતણુ કરતી હતી અને એક દાસી, પાસે પાણીનું પાત્ર ધારણ કરી ઉભી રહી હતી, તે વખતે વચ્ચે જેકનશા, જમણી તરફ ગંગારામ અને કાળી તરફ ખુલખુલ, એમ ત્રણે મિત્ર બગિચાના દરવાજામાં દાખલ થયા. જેવી શા-ન્તાની અને જેકનશાની નજરે એક થઈ તેવુંજ તેણે ગંગારામને ખબો ઠોકીને અને શાન્તા સામે આંગળી કરીને કહ્યું, ભાઈ પેલા ઝરખામાં ઉભેલી આપણા મિત્ર રણમલની જિ છે.

ખુલખુલ—ક્યા સચ બાત હે ?

ગંગારામ—આજ તમારી વિદ્યાનું પારખુ થશે.

જેકનશાએ આગળી કરી કે તુરત શાન્તા એવી ગઈ કે આ આવનાર

મારા સ્વામિના મિત્ર હોવા જોઈએ. તરત દાવણ નાંખી દઈ ઉતાવળથી મોં ઘેર દાસીને દોડાવી તેમને ઉપર તેડી લાવવા કહ્યું. જ્યારે ત્રણે મિત્ર આવીને બેઠા ત્યારે શાન્તા નિચું જોઈ, આંખમાંથી ગરમર આંસુ કાઢવા લાગી અને જેમ છાતીએ ડચુરો ભરાયો હોય તેમ ગભરાવા લાગી.

જેકનશા—દાસીજનો, આ તમારી બાઈને શું થાય છે જરા તપાસ કરો.

શાન્તા—મને કાંઈ થતું નથી, ફક્ત તમને જોઈને જ મારા દુઃખમાં વધારો થયો છે

ગંગારામ—અમને જોઈને વિશેષ ખેદ કરવાનું કારણ ?

શાન્તા—તમે ત્રણે મિત્રો તમાના એક સુતાર બીજા ઝવેરી અને ત્રિજ સેખ.

ગંગારામ—હા; તમે અમને શી રીતે જાણખ્યા તે કહો ?

શાન્તા—જેવા તમે ત્રણ મિત્ર તેવાજ ચોથા ક્ષત્રિ પુત્ર રણુમલ તેમની હું સિધુ. (એમ કહી ઢળી પડી.)

જેકનશા—કેમ ગંગારામ મારી પરીક્ષા કેવી ?

ગંગારામ—તહારી પરીક્ષા તો દીવા જેવી, કે જેની પાછળ અંધારૂં હોય.

જેકનશા—કેમ અંધારૂં ?

ગંગારામ—જોને આંખમાંથી આંસુ સુકાય છે. અને બાઈ ક્યાં છે તેનો ભેદ જણાય છે ? એન અમારા મિત્ર ક્યાં છે ?

શાન્તા—અરે આ નંચની રહેનાર એક માલણી રાજ્ય લોભની આશાએ કપટ પંક્ષણી થઈ ત્યાં આવી. ગોઝારણ મહારૂં કરમ ફેડી અહીં ઉચકી લાવી છે, અને આપના મિત્રને જમણા પગને અંગુઠે સિંદુર લગાડી શાન્ત ક્યાં છે. (ત્રણે મિત્ર બેશુદ્ધ થયા.) જરા સાવધ થઈને ખુલખુલે પુછ્યું. જે જગાએ એના મડદાને અમિદાહ કર્યો હશે, તે જગાની માટી એકઠી કરી તેને ચાળી એક હાડકાનો કડકો ખોળી કાઢી હું તેને સજીવન કરીશ. જગા જડશે કે નહિ ?

શાન્તા—અગ્નિ દાહ કર્યોજ નથી, શય એમને એમ મહેલમાં સુકી બંદોબસ્ત કરી આવી છું. પણ અહીંથી સાતસેં ગાઉ દુર છે.

ગંગારામ—સાતસેં શું સાત હજાર છોને રહ્યું, તમે થોડાં સાગ સિંચનાં લાકડાં મંગાવો, અને બાજક બનાવાનું બહાનું કાઢી રાજ્યના મિત્રાને તેડાવો, રાત્રિયે તેનાં જાળર અહીં રાખો, એટલે દશેક માણસ એસે એવું વિમાન કરી રાખીએ.

કુમારીકા પુજન.

શાન્તાએ રાજ કુલજીમલને બોલાવી, મંગારામે કહેલી સર્વ ઓળેની માગણી કરી, અને કહ્યું કે આજથી પાંચે દિવસે સવારમાં નવ વાગે હું તમારી કચેરીમાં ચાલતી આવીશ, ત્યાં મહારે ચાર કુમારીકાનું પુજન કરવું છે, ત્યાર પછી કુમારીકાઓને આ મહેલમાં લાવી જમાડીશ, જમાડ્યા પછી હું મહેલમાંથી તેમની સાથે બહાર નિકળીશ, તે વખતે મારી સાથે પરણનાર પુરૂષ મહારો હાથ પકડી રથમાં બેસારે તે સિવાય બીજી કાંઈ પણ ધામધુમ કરવાની જરૂર નથી.

કુલજીમલ—તમે જેમ કહો છો તેમ કરવાને હું ખુશી છું. તમે આવશો તે વખતે કુમારીકાઓ બોલાવીશું, હાલ હું જાઉં છું અને મિત્તીને તમે મંગાવેલો સામાન લેઈ મોકલું છું.

તેજ સાંજે મિત્તી સાગ સિંચમનાં લાકડાં, મળગરા, રકુ, કળો; રેશમની દોરીઓ વિગેરે મંગાવેલી ચિત્તે લઈ હાજર થયા.

શાન્તા—પ્રથમ ચાર સારા બાજઠં બનાવો.

હુંકમ થતાં કરવા માંડ્યા. રાત્રિયે મંગારામે જોઈતાં લાકડાં કાપી પોતાને માટે કાષ્ટ વિમાન તૈયાર કરવા માંડ્યું, તેણે પોતાનું કામ બે દિવસમાં પુર્ણ કર્યું. દશ માણસ ખુશીથી બેસી શકે તેવું વિમાન કરી તેને આસપાસ મળખુત કઠેરા કરી સાલ સાંચા ગોઠવી, કળથી કબજ કરી શાન્તાને ખબર આપી, બિજે દિવસે સવારમાં શાન્તા કુમારીકા પુજવાને દરબારમાં ચાલી. પોતાના શરીર ઉપર ત્રણ વસ્ત્રો સિવાય એક પણ દાગીના ધારણ કરેલો નહોતો, પણ તેના સદ્ગુણે કરી તે સવને દર્શન રૂપ થઈ પડી હતી. પોતાના જમણા હાથમાં સોનાનો થાળ લઈ, તેમાં કનકાવટી, તથા પુષ્પના હાર સુકી, શહેરના દરવાજામાં દાખલ થઈ, આગળથી ખબર પડવાથી હજારો લોક રસ્તા ઉપર ટોળે મળ્યા હતા, તથા દરબારમાં માણસો સંક્રાસંક્રી બેઠાં હતાં. પચણી આવતી જોઈ સર્વ વિસ્મય પામ્યા.

મહાર—બાપા વહુ આઈ ઇ ઇ ઇ ઇ. (કાપલીઓ ફરીને.)

કુલજીમલ—ચુપ ચુપ, બકવા ન કર.

મહાર—ના બાપા ના, બુલ્લો.

રાજ—આજ મહારી કચેરી પાવન થઈ.

શાન્તા—પાવન થવાને થોડીજ વાર છે, કુમારીકા બોલાવો ?

કુલજીમલ—મહારી પુત્રિ તેર વરસની કુંવારી છે, કહો તો તેને બોલાવું.

રાનતા—વિવાહથી રળીઆમરૂં, એમ જ હોય તો વિલંબ ન કરો.

કુલજીમલ—(સિપાઇને) સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરાવી સચુણને હાજર કરો !

સિપાઇ—જેવો હુકમ. (સચુણને તેડી લાવે છે.)

રાનતા—સચુણને આવતી જોઇ હર્ષ પામી, અહો મારા સ્વામિ ભાગ્યશાળી તો ખરા, નહિ તો આવી અનુપમ કન્યા શોધી મળે નહિ. પછી તેણીના કપાળમાં કુંકુનો ચાંદલો કર્યો અને તે એવું કહીને કે આવો મહારી લાડવર્ધ શોડય, કાશી રાજની કુંવરી લ્યો આ પહેરો; કુલનો હાર. (પુજન કરી બાજઠ ઉપર બેસારી.)

ગમાર—બાપા, બેન વહુ જેવી દેખાય છે.

કુલજીમલ—(નાકે આંગળી મુકીને) જાનો રહે.

રાનતા—હવે કોઇ વણિકની પુત્રી કુંવારી જોઇએ.

એ સાંભળી નગરશેઠ કે જે ત્યાં હાજર હતો તે બોલી ઉઠ્યો. રાજધિરાજ મારી શાણી હજી કુંવારી છે, જે આપનો હુકમ હોય તો.

કુલજીમલ—અરે હુકમની ક્યાં રાહ જીવો છો, એકદમ માણસ મોકલો.

ગમાર—બાપા, વહુ મને ડ્યારે હાર પહેરાવશે ?

રાજ—તું પરણીશ ત્યારે.

ગમાર—હા હા ખરી વાત પરણે ત્યારે હાર પહેરાય, બેન તો પરણી, નહિ બાપા !

કુલજીમલ—અલ્યા બહુ બોલ્યે સારૂ દેખાતુ હશે !

ગમાર—ત્યારે સારૂ દેખાય એવું બતાવેને ! (નગરશેઠની દિકરી શાણી હાજર થઇ.)

રાનતા—(કપાળમાં ચાંદો કરીને તથા હાર પહેરાવીને) આવો જોકનશા દિયરનાં શેઠાણી. હવે કોઇ સુતારની પુત્રી બોલાવો.

રાજ્યનો મિસ્ત્રિ જે હાજર હતો તેણે પોતાની પુત્રી નામે વિજળીને તેડી લાવવા મરજી જણાવી. રાજના હા કહેવાથી, તેણે તેડવા મોકલ્યું, અને થોડીવારમાં વિજળી હાજર થઇ.

રાનતા—(પુજન કરી બાજઠ ઉપર પધરાવીને) બેસો વિજળી વહુ મારા ગંગારામ દિયરની બાઇડી. હવે એક મુસલમાન બાળકી જોઇએ.

રાજ—અરે મુસલમાનમાં કોઇને ત્યાં કુંવારી દિકરી હોય તો લાવવા મહેરબાની કરો.

ફિલવદખાં પઠાણ—અરે મહેરબાની કાપ્પી, મેરી મરીયમકુ બુલાતાહ. (પોતાની પુત્રીને તેડી મોકલી બેલાવી.)

શાન્તા—(તેને હાર પહેરાવીને) આવો મરીયમ વહુ, મારા ખુલખુલ દિયરનાં બિબી.

ગમાર—બાપા આ બધી મારે પયલુવાની ?

કુલશ્રુમલ—અરે જાનો જાનો, જરા અકલ રાખ !

નમ્મશૈલ—પૃથ્વિવત્તી, પુત્રમાં બુદ્ધિનો ભાગ ઓછો છે.

રાજા—(શેઠને કંઈ માહું લાગ્યું હશે એમ સમજીને) એનો સ્વભાવ તો હુંજ વેઠું. એનામાં બે બદામ નથી,

ગમાર—(ગળવામાંથી કાઢીને) આ રહી મારી પાસે ચાર બદામો છે. બાપા બાપડી વેચીએ તો કેટલી બદામો આવે ?

શાન્તા—બે બદામો.

ગમાર—ના, વધારે આવે.

શાન્તા—પછી ગમે તેટલી આવે, પણ પ્રથમ પોતામાં બે જોઈએ. (રાજાએ જાણ્યું આ ચાલાક કન્યા પુત્રને મસ્કરીમાં ઉડાવશે.)

રાજા—ગમાર બસ કર ! હમણા તારાથી એમની સાથે વાત ન થાય.

ગમાર—હ્યા ત્યારે નહિ કરૂં, પણ અધુરી ઝાંઝી રહી, બે બદામથી.

શાન્તા—હવે હું આગળ ચાલુ, મહારી પાછળ એક પછી એક ચાર કુમારીકાઓ અને છેલ્લે મને સુખ વૈભોગમાં નાંખનાર માલણ, તેની પાછળ તમે સર્વ આવો, અને બગીચાના ઝાંપાની બહાર ઉભા રહેજો.

રાજા—તમારા કહેવા પ્રમાણે હું સર્વને લઈ પુત્ર સાથે આવું છું, ચાલવા માંડો.

સંકેત પ્રમાણે, શાન્તા કુમારીકાઓ તથા માલણને લઈ મહેલમાં દાખલ થઈ. અંદરથી બંધ કરતી કરતી, છેવટે અગાશીમાં ગઈ, ત્યાં કાષ્ટ વિમાન તૈયાર કરી મુકેલું હતું, તેમાં કુમારીકાઓને તથા માલણને બેસારી સ્વામિના મિત્રોને ધસારો કરી બોલાવ્યા અને એકેક સ્ત્રિને ઝાલીને બેસવા કહી, ગંગારામને વિમાન ઉડાવાની રજા આપી, ગંગારામે તુરત દોરી ખેંચી અઘાશમાં અહર વિમાન લીધું, અને રસ્તો પુછ્યો, શાન્તાએ જણાવ્યું કે પ્રથમ એક માલણ સુધી હંચુ જવું જોઈએ, મોમાંથી શબ્દ નિકળતાં જ એટલે ઉડે ગયા કે નીચે જોતાં નજર ન ઠરે. એટલે શાન્તા ઉભી થઈ માલણને એટલેથી પકડી કહ્યું. જો પાપણી તો મારા પતિનો વિયોગ પડાવ્યો તેનાં રજા. તારો કુકે પ્રાણ જતો રહેશે.

માલણ—અચાવ માયાપ, ભુલી મેં ઝખમારી.

શાન્તા—તને બચાવું તો પાછી ફેર ચાંચમાં ધાલવા તૈયાર થાય.

આહ ! કહી જાતીમાં લાત મારી. માલણ ઉછળી પડી, ઉપરથી પડતાં તેના પ્રાણ ગયો.

વિમાન ઉડ્યું કે તરત સર્વ ચમક્યા. નગરોઠની જાતી ધડકવા લાગી, મિસ્ત્રી માથા કુટવા લાગ્યો, અને પઠાણ પશ્ચતાપ કરતો ઉભો, ગમાર બોલી ઉઠ્યો. ઓ ગઘ, ઓ ગઘ, બધી વહુઓ હડી ગઘ, એટલે માલણનું શરીર પૃથ્વી સાથે પછડાયું સર્વે ઝોળખીને ખુશી થયા, કે એ કૃત એ રંડાના જ હતાં. રાજા વિમાસણ કરવા લાગ્યો અને ગાભરા થઇ પ્રધાનને પુછવા લાગ્યો, પ્રધાનજી આ શી અન્યથા.

પ્રધાનજી—ગરીબ પરવર ન્યારથી મેં એ કન્યાને જોઇ હતી. ત્યારથી મને નિશ્ચય થયો હતો કે તે રહેવાની નથી કારણ કે તેનું સ્વરૂપ તેની ઝોળખાણ પાડતું હતું કે તે સ્વર્ગની પરી છે.

રાજ્ય માતા સર્વ બિના સાંભળતાં પ્રસન્ન થયાં પણ સગુણના ગુમ થવાથી દિલગીર થયાં.

માલણને કેમકા પછી વિમાન કંઈ બાળુએ લેવું તેની શાન્તાને પુછી ખાતરી કરી. વંટાળીઆના વેગે મુસાફરી કરી, ત્રણ કલાકમાં કાલાકુંડ આવી પહોંચ્યા. વિમાનમાંથી નિચે ઉતરી, મહેલ ઉઘાડતાં રૂદ્ધ કરતી બાળા ઉપર ગઘ, અને જોયું તો ધીના દીવા તથા પાણીનાં કુંડામાં કેઇ રીતનો ફેરફાર થયેલો જણાયો નહિ. નિચે આવી ખુલખુલ મિયાને જોએલી સ્થિતી કહી. જમાદારે ઉપર જઇ કુંડામાંથી પાણીનું આંગળું ભરી, મંત્રભણી જાંટયું કે તુરત, રણમલનું શરીર કંપ્યું અને જરા નગમતી આવવા માંડી. ખુલખુલ જમાદારે પોતાના મિત્રોને હર્ષની વધામણી કરી.

શાન્તા—(શાણીને બતાવીને) જેકનશાભાઇ આ કાશીના નગરોઠની દીકરી, તમારી સ્ત્રી. (વિજયે તરફ હાથ કરીને) ગંગારામભાઇ આ રાજ્યના મિસ્ત્રીની દિકરી તે તમને સોંપી. (મરીયમણ) ખુલખુલભાઇ આ દિલાવરખાં પઠાણની દિકરી તેના તમારી સાથે નિકા ક્રિયા; અને આ ચોથી (સગુણ) કાશી રાજાની પુત્રિ આપના મિત્ર માટે લાવીહું. તમે સર્વે અહીં રહેજો ખાઇ પી આનંદ કરજો, હું એ ચાર દિવસે જ્યારે એમનો જીવ સ્થિર પડશે ત્યારે ખબર આપીશ.

ત્રણે મિત્રો—બહુ સાફ એમની ચાકરી કરી શુદ્ધિમાં લાવો. એટલે અમે દુનિયાનું રાજ્ય પામ્યા.

શાન્તાએ ઉપર જઇ, પલંગ ઉપર તકીઓ મુકી તેને અહીંગણે રણમલને બેસાવ્યાં.

રણુમલ—આજે મને ઊંઘમાંથી ઉઠતાં આટલો બધો શ્રમ કેમ પડે છે ?

શાન્તા—લાંબા વખત સુધી નિદ્રા લેવાથી શરીર બેહોશ થાય છે.

રણુમલ—સત્ય, ત્યારે હું કેટલુંક ઊંઘ્યો ?

શાન્તા—તે વાત પછી. હાલ કાંઈ બોજનની ઇચ્છા હોય તો કહો.

માઝ્યા પ્રમાણે બોજન પાનાદીક કરાવી પાંચ દિવસમાં રણુમલ બરાબર જાગત થયો, ત્યારે તેણે સ્વાલ કર્યો કે પેલી ડોશી કેમ જાણતી નથી ?

શાન્તા—ડોશીએ તો ડાટ વાલ્યો.

રણુમલ—શું કર્યું તે કહે તો ખરી ?

શાન્તા—મેં આપને મૃત્યુની વાત પુછી તે એ રંડાના બોળવ્યાથી જ પણ તેના મનનું કપટ નહિ જાણતાં, બોળે બાવે તેને માહિતગાર કરી તેને બીજે દિવસે સિંદુર લાવી આપના ગ્રાણીની હાની કરી, પંક્ષણી બની મને ઉપાડી કાશીનગર ચાલતી થઈ. ત્યાં રાજા દુલમમલના દિકરા ગમારમલ સાથે મને પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યારે મેં રાજાની પાસે થોડા વખત માટે એકાન્ત મહેલ અને જોષ્ટી સગવડની માંગણી કરી. દુલમમલે તે સ્વિકારી મને નમ્રની બહાર કલ્પબાગમાં મહેલ રહેવા આપ્યો અને કેટલાક દાસ દાસીઓ નોકર ચાકર હાજરીમાં આપ્યા. મહોત્સવ પર્વને દિવસે હું ગંગારામના કરવા ગઈ ત્યાં મિત્ર વિયોગી ગંગારામનો કરેલો ગોળો ફર-કાબાદથી તણાતો આવ્યો, તેના બેદ માલમ પડતાં મેં નિશાની આપી માણસ મોકલ્યું. તેને દશમે દિવસે આપના ત્રણે મિત્ર ત્યાં હાજર થયા. બહારના બગિચામાં પ્રવેશ કરતાં દુરથી મને ઝવેરીએ ઓળખી. મારા હૃદયની ખાત્રી થતાં, ગંગારામે વિમાન માર્ગે સુસાશ્રી કરાવી, ખુલખુલ જમાદારે તમને સજ્જન કર્યાને પાંચ દિવસ થયા.

રણુમલ—અરે કાંઈ ચિત્તભ્રમ થયું કે શું ?

શાન્તા—ચિત્તભ્રમ નહિ, સર્વ બિના સત્ય છે, અને તમારા મિત્રો નિચે બેઠા છે.

આ છેલ્લા ચપ્પેા નિકળતાંજ રણુમલ અધિરો થઈ એકાએક નિ-સરણી ઉતર્યો. જેવી આઠ આંખ સનમુખ થઈ કે, બે બે આંખમાંથી એક એક માસનો જન્મ થયો, એ કે અપાડને, બીજાએ શ્રાવણને, ત્રી-જાએ બાદરવાને અને ચોથાએ આસોને એમ ચતુકમે જન્મ આપ્યા. ત્યારે મિત્રોને રોતા જોઈ શાન્તા ધારણ ધરી શકી નહિ, પણ ચાર નવિન કન્યાઓ કે જેને હજી સુધી રણુમલે જોઈ જ નથી તે મંદમંદ હ-

સવા લાગી; અને બિબ્બી મરીયમ તો ખડખડ હતી પદી. સારે ખુલખુલ જમણારે હાથ લાંબો કરી હાથમાં જોડો લઇ બિબ્બીને આપ્યો, કે તરત રાવું રોવાને ઠેકાણું રહ્યું અને રણુમલે પુંડ ફેરવી ત્યારે ચાર સ્ત્રીઓ જોઇ.

રણુમલ—ખુલખુલ બાઇ આ કોણ છે ?

ખુલખુલ—ખુદા માલુમ સાલી કોન હે ? ઝોર કહાંસે આઇ હે

રણુમલ—(શાન્તાને) અરે આ સ્ત્રીઓ કોણ છે તે કહે.

શાન્તા—સ્વામિનાથ (દરેકની તરફ હાથ કરીને) આ કાશીરાનનની પુત્રી અને આપની નવી સ્ત્રી, આ જેકનશાબાઇની, આ મંગારામ બાઇની અને આ ખુદ ખુલખુલનાં બિબ્બી.

રણુમલ—અરે આ કેવી રીતે બન્યું, એમની ખુશીથી આવી છે, કે કેઇ ઉપાડી લાવ્યું છે ?

શાન્તા—હવે ખુશી નાખુશી એતો એમતું મન બાણે, મેતો એમના સારાને માટે કર્યું છે કે આવા શુભવાન એમને મળવાના નથી.

રણુમલ—(સગણને) જો તમારી ઇચ્છા હશે તો હું તમારી સાથે લમ કરીશ. હું રજપુત સરથાનમાં આવેલા વાંસવાડાના રાજા સમિરમલનો પુત્ર રણુમલહું, અને તમારી મરજી નહિ હોય તો હું માન પુર્વક તમને કાશી પહોંચતાં કરીશ.

સગણ—(જે રણુમલનું રૂપ જોઇ મોહ પામી હતી) મહારાજ હું તો આપને જોતાં જ વરી ચુકીહું, અને વળી આપ રાજકુમાર છો એટલે મારા પિતા પણ ખુશીથી વરાવશે.

રણુમલ—(શાણીને) આ મારો મિત્ર જેકનશા મારા નમ્રને બારે ઝવેરી છે તથા તેણે ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. તેની સાથે લમ કરવાની તમારી મરજી છે કે નહિ ?

શાણી—બ્યાં સગણ ત્યાં હું. હું એમની સાથે પરણવા ખુશીહું.

રણુમલ—(વિજકોર) કેમ તમે શું કહો છો, તમે પણ સુતાર અને આ મારો મિત્ર પણ સુતાર.

વિજકોર—વિમાન ઉડયું, ત્યારથી જ મહાઈ ચિત ઉડયું છે, વિમાન સ્થિર થયું પણ હજી મહાઈ મન સ્થિર થયું નથી.

રણુમલ—તે સ્થિર ક્યારે થશે ?

વિજકોર—આપના મિત્ર મહારી સાથે પરણવાની હા કહેશે ત્યારે,

રણુમલ—લણી ખુશીથી તમારાં લમ કરીશું.

ખુલખુલ—બડી બાબીને જોડા એસા બનાયા, કે જેસા મરફ એસી જ ઝોરત.

રણુમલ—(મરિયમ) આ ખુલખુલ જમાદાર સાથે નીકા કરવાની મરજી છે ?

મરીયમખુ—ઉસને તુમકુ જીતા ક્રિયા, ઉસી વખત મે'ને ઉસકી સંગ નીકા ક્રિયા, એર શુકનમે' જીતા બી ખાયા.

આ વાતચિત ચાલે છે તે વખતે રાક્ષસ આવ્યો. તેણે શાન્તાને કહ્યું, કેમ બેટા ક્યાં ગઇ હતી, અને આ બધા કેણુ છે ? શાન્તાએ સર્વ બીના અથઈતી માંડીને કહી, અને છેવટ પોતાના કુટુંબને જીવતા કરવા દેવાની આજીજી કરી.

રાક્ષસ—દિકરી ખુશીથી સર્વને જીવતા કરાવ, અને રાજ્ય ભોગવ. મારા અપરાધ માફ કરજે, હું જાઉં છું ખપ પડે તો યાદ કરજે.

નમ્રના લોકના હાડકાનો ઢગલો હતો ત્યાં જવા અને સર્વને સજીવન કરવા શાન્તાએ પોતાના પતિને મરજી જણાવી, ત્યારે હા કહી રણુમલ વિગેરે સૌ કાષ્ટ વિનાશમાં બેસી ગયા અને ખુલખુલ જમાદારે પાસેના તળાવમાંથી પાણી લઇ મંત્ર બણી બણી ઊંટવા માંડ્યું. સર્વ સજીવન થઇ થઇ ધિરે ધિરે નમ્ર તરફ રવાના થયા. આખરે રાજ, પ્રધાન, સેનાપતી, રાણી વિગેરે સર્વ સજીવન થયા. શાન્તા પોતાનાં માતા પિતાને મળી સર્વ બિના સમજાવી. રાજ એાંકારસિંહ પ્રસન્ન થયો અને દિકરીનું ધામધુમથી લગ્ન કરી, લાવ લશ્કર આપી જમાદારને વિદાય કર્યા.

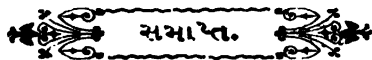
વાંસવાડે ખખર પહોંચતાંજ રાજ સમિરમલ પોતાની નવી રાણી વિનુમતીને લઇ સામે આવ્યો. વિનુએ રણુમલને વધાવ્યો અને બન્ને પુત્ર વધુએને હર્ષનાં આંસુ લાવી છાતી સાથે દબાવી. શાન્તા તથા સગુણુ વિવેકથી નમસ્કાર કરી, સાથે સાથે સૌ ઘેર ગયાં. રણુમલ માતા ધિરજીયાને ચરણે નામ્યો. પુત્રની બે સ્ત્રિયો જોઇ માતા હર્ષ પામ્યાં. રણુમલના કહેવા ઉપરથી રાજ સમિરમલે કુલણુમલને પત્ર લખ્યો, કે તમારી પુત્રિને અહીં લાવવામાં આવી છે તે મારા પુત્ર રણુમલ સાથે વરવાને ખુશી છે, જે તમારી મરજી હોય તો અમે જાન લઇ ત્યાં આવી લગ્ન કરી જઇએ, અને ના હોય તો લશ્કર લઈ પુત્રિને લેવા આણી તરફ પગલાં કરજે. વળી સાથે ત્રણ અન્યવર્ણની કન્યાઓ છે. તેમનાં લગ્ન મારા પુત્રના મિત્રો સાથે કરવાનાં છે એવી એમના માખાપને ખખર આપજો.

લી. સમિરમલ. ખુ. વાંસવાડા.

કાગળ વાંચી રાજ કુલણુમલ ખુશી થયો. અને રાજ્ય માતા અતી હપ પામ્યા, શ્રિફળ લઇ પ્રધાનને મોકલ્યો.

પ્રધાને આવી સમિરમલને નમી, રણુમલને કુમકુમનો ચાંદો કરી અક્ષત ચોઢી, શ્રિક્ષણ આપ્યું. લગ્નનો દિવસ નક્કી કરી, સગુણ, શાણી, વિજકોર તથા મરીયમને લઈ કાશી ગયો. થોડે દિવસે સમિરમલ, પોતાના પુત્રને તથા તેના મિત્રને લઈ જન લઈને ગયો. ત્યાં ધામધુમથી લગ્ન કરી, સર્વને વિદાયગીરી આપી. રાજ્યમાતા, સગુણ અને રણુમલનું જોડું જોઈ હર્ષ પામ્યાં. ચારે કન્યાઓના માળાપ ખુશી થયાં. રાજ પાછો વળ્યો ત્યારે ફુલણુમલે જન પહેરામણી કરી વિદાયગીરી આપી. વાંસવાડા આવી સમિરમલે પોતાના પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરી ગાદી આપી. રાજ્યના પ્રધાનને પુત્ર નહિ હોવાથી તેને અમુક વર્ષાંશન બાંધી આપી, પ્રધાનની પદવી જ્ઞેકનશાને સોંપી. ગંગારામને રાજ્ય મિત્તી તરીકે નિમ્મે, અને તેને બારે પગાર બાંધી આપ્યો. ખુલખુલ જમાદારને સેનાધિપતીના હાથ નિચે નિમ્મે, એ રીતે રાજ્યનો બરાબર બંદોબસ્ત કરી. રણુમલે રામ રાજ્ય ચલાવા માંડ્યું, રાજ્યમાતા ધિરજા ખુશી થયાં.

જગજ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જે.

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં

અમદાવાદ—ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

ઠે. તાજપુર તાડની શેરી.

અમદાવાદ—પ્રખ્યાત બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજી.

ઠે. ત્રણ દરવાજા.

વડોદરા—શેઠ પ્રેમાનંદ મોલાલ.

ઠે. ઘડીયાળી પોળ, કુબેર ભાઈચંદને ખાંચે.

નડિયાદ—ધાંચા. જોહાલાલ ગડબડદાસ.

ઠે. અમદાવાદી બજારમાં.

વીસનગર—મહંત હીરાલાલ તુળશીદાસ.

ઠે. જાનીવાડામાં.

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

ઠે. કાલ્યાદેવીરોડ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

અમર ચરિત્રના ૧-૨-૩-૪ દરેક એક ભાગની કિંમત હાલમાં રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ આંક આના અલગ.

